

1912.

ЗМІСТ:

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ: Тини забутих предків, оповідане (докінчене)	209
ГР. ЧУПРИНКА: Звуки Тайни	226
О. КОБИЛЯНСЬКА: Через кладку, повість (далі)	229
М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: поезії ...	260
М. ЄВШАН: Богдан Залеский і Україна	262
МИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ: Стріл, оповідання	269
М. РИЛЬСЬКИЙ: із циклу „Контрасти“: на спомин єдиної	273
М. ЗАЛІЗНЯК: Головні федерації сучасного світа. Сполучені держави Півн. Америки (докінч. буде)	274
Ю. КЛИМЕНКО: Під Шевченковою калиною	287
Ю. СІРИЙ: Чарльз Дікенс. (З нагоди століття його уродин—1812—1912)	308
М. ПОРШ: Економічні відносини України до інших районів Росії на робітничому ринку, на основі першої загальної переписи (докінчене буде)	313
МАК СЕНДЕРКО: Протестанти (хроніка семінарського життя 1880-х рр.), (докінчене)	327
В. ДОРОШЕНКО: Український науковий рух в 1911 році ...	338
Г. БАНГ: Ірена Гольм, оповідання, пер. Л. Будаї	354
Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ: По сесії галицького союму	363
SPECTATOR: Справа перська і англійсько-російське зближене	378
До нашого громадянства	383
Бібліографія	384
Нові українські книжки і брошури	397
Зміст III-ої кн. ЛНВ.	
Оголошення.	

РІЧНИК XV.

ТОМ LVII.

КНИЖКА II.

ЗА ЛЮТИЙ.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

КИЇВ.

Original from
Друкарня 1-ої Київської Друкарської спілки, Київ
Трьохсвятителів, 5, 1069.
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

М. Грушевський: Наша політика.

ЗМІСТ: Під иннішню хвилю. Два роки галицької політики. Реальна політика на галицьким ґрунті. Малі діла. Ера фінансово-економічна. З нашого культурного життя. По виборах. Ст. 119.

Книжка оздоблена композиціями В. Кричевського на мотиви гуцульської різьби. Висилає Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціна 1 кор. 20 сот.

Останні видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1909—1912):

К. Біхер: Повстання народнього господарства	1	К	70	с
И. Бойер: Сила віри, роман	1	"	40	"
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не ввійшли в попередні збірки)	2	"	—	"
Т. Гайне: Фльорентійські ночі, пер. із Франка, брош. 1 К, опр.	1	"	40	"
К. Гамсун: Пан, повість	1	"	40	"
Т. Делєда: Плющ (роман)	1	"	70	"
А. Доде: Оповідання	—	"	70	"
Р. Ерінг: Боротьба за право	1	"	—	"
Не де сент-Емур: Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	"	—	"
Гр. Квітка: Маруся, повість, 2 вид.	—	"	60	"
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	"	90	"
Р. Кіплінг: Оповідання	1	"	70	"
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле коцала“, повість	2	"	24	"
Гр. Коваленко: Гуморески (з ілюстраціями)	2	"	40	"
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	"	60	"
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	"	60	"
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	"	—	"
„ В остатній лавці, брош. 2 К, опр.	2	"	40	"
„ Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	"	30	"
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	"	25	"
М. Левицький: Дурисвіти	—	"	53	"
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	"	40	"
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	"	20	"
Я. Невестюк: Кандидат. Комедія в трьох актах	—	"	60	"
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції)	—	"	40	"
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	"	70	"
Т. Суліма: Народні оповідання	—	"	80	"
О. Телленко: Страчене житє, оповідання селянина	—	"	56	"
Ів. Франко: Украдене щастє, пєса на 5 дій	—	"	56	"
„ Лис Микита, опр.	1	"	30	"
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	"	—	"
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	"	—	"
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	"	60	"
„ Зівяле листє, вид. 2	1	"	40	"
„ Батьківщина. Оповідання	1	"	15	"
„ Давнє й новє. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	"	40	"
„ Панські жарти, 2 вид.	—	"	90	"
Гр. Цеглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	"	60	"
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	"	70	"
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	"	80	"
Сп. Чернясенко: Хвилини, збірка поезій	—	"	56	"

Друкуєть ся і вийде незабаром:

Мих. Грушевський

КУЛЬТУРНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

XVI—XVII вв.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Digitized by Google
Ця книга, оздоблена великим числом ілюстрацій, замовляти в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ.

Тіни забутих предків¹⁾.

Завтра велике свято. Теплий Юрій одбіра од холодного Дмитра ключі світові, щоб править землею. Повні води, на яких плава земля, піднесуть її вище до сонця, Юрій закосичить ліси і царинки, вівця ме обростати у вовну, як літом земля травою, а сінокоси спічнуть од худібки, заростаючи велико зелом. Завтра—весна, день радості й сонця, а вже сьогодні гори цвітуть вогнями і синій дим загортає смереки прозорим серпанком. А коли сонце низилось, одцвіли ватри і дими одлетіли у небо, радісним риком обізвалась худоба, перегнана через жар, аби була остра у літі, як тота ватра, аби множилась так, як намноживсь од вогню попіл.

Пізно обляглись перед Юрієм люде, хоч рано мали вставати.

Палагна збудилась, як тільки почало дніти. „Чи ще не рано?“ подумала в голос, але зараз згадала, що нині свято і треба йти на царинку. Одкинула теплий ліжник і встала на ноги. Иван ще спав, піч позіхала в кутку чорним отвором пащі, а під нею сумно бренив цвіркун. Палагна розцігнула сорочку, скинула з себе, постояла гола посеред хати і боязко озиралась на Ивана, пішла до дверей. Скрипнули двері і ранішній холод обвіяв їй тіло. Гори ще спали. Спали ще смерекові ліси, як ченці строги, посірілі за ніч царинки і сиві шпилі, що роспливались в тумані. Холодна мрич підіймалась з долини та простягала білі мохнаті лаби до чорних смерек, а під блідим ще небом оповідав свій сон Черемош.

Палагна ступала по мокрих травах і злегка тремтіла в ранішнім холодку. Вона була певна, що ніхто її не побачить, а як би й побачив, то що? Звісно, шкода було б, як би пропало її ворожінне. Іншої думки в неї не було. На Благовіщенне ще вона закопала у муравлиско сіль, булку й намисто і нині треба було все те звідти дістати. Помалу звикала до зимна. Їй туге тіло, що не знало ще материнства, свobodно і гордо пливло в молодих травах царинки, таке рожеве і свіже, як позолочена хмара, переповнена теплим весняним дощем. Нарешті спинилась під буком. Але перше, ніж роскопачь муравлиско, вона підняла у гору руки і потягла ся смачно всім тілом, хруснувши кісточками. І враз почула, що траить силу. Щось їй недобре. Опустила безвладно руки, глянула

¹⁾ Докінченне, див. I кн. ЛНВістника.

ЛНВістник 1912, кн. II

перед себе і раптом впірнула в чорну вогнисту безодню, що не пускала її від себе.

Юра мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї.

Вона хотіла крикнуть на нього — і не могла. Хотіла закрити груди руками — й не мала сили їх зняти. Намагалась втекти — і вросла в землю. Стояла безсила, сливе зомліла і уперто дивилась у дві чорні жаринки, що випивали з неї всю силу.

Врешті у ній ворухнулася злість. Пропало ціле ворожінне! Палагна зробила над собою зусилля, щоб підняти ту злість і сердито обізвалась до нього:

— Чого вилупив баньки? не видів?

Не спускаючи з неї очей, якими скував її всю, Юра блимнув зубами:

— Такої як ви, Палагно, біг мене не видів.

Й закинув ногу через воринне.

Вона бачила добре, як плили до неї ті дві жаринки, що спопелили їй волю, а все ж стояла, не здатна поворухнутись чи то в солодкім, чи то в жадливім чеканні.

Він був вже близько. Бачила мережані шви кептара... блискучі зуби в отворі рота... напів підняту руку... Тепло його тіла зблизька війнуло на неї, а вона все ще стояла.

І аж коли залізні пальці стиснули їй руку та потягли до себе, вона з криком шарпнулась і побігла до хати.

Мольфар стояв роздуваючи ніздри і дивився у слід, як біле Палагнине тіло вигиналось на травах, мов габи в Черемоші.

Потому, коли Палагна вже щезла, він переліз знову воринне і знов почав розсівать по царинці попіл од учорашньої ватри, аби корови та вівці, що будуть тут пастись, пишно плодились, щоб кожна ягничка чинила по двоє...

Палагна прибігла до дому лиха. Добре, що хоч Іван нічого не бачив. Ну, і сусідонько фанійний, смага б її втяла! Немав коли приступитись до неї!.. Ігій на тебе!.. А що ворожінне пропало — то вже пропало... Вагалась, чи казати про Юру Иванови, чи дати спокій. Ще бійка готова вийти з того та сварка, а з мольфаром лиш зачепись... От було дати в лице та й вже... Але Палагна знала, що не годна зняти на нього руку. Навіть при одній думці про се почувала млюсть у всім тілі, в руках і в ногах, якусь солодку знемогу. Чула немов павутинне на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей, од блиску зубів в пожадливо відкритому роті. І щоб вона не робила в той день, мольфарів погляд її вязав.

Вже зо два тижні минуло від того часу, а Палагна Иванови

не казала про стрічу з Юром. Вона лиш придивлялась до чоловіка. Щось було важке у ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло, щось старе, водянисте світилось в його стомлених очах. Помітно худ, ставав байдужий. Ні, Юра кращий. Колиб захотіла мати любаса, узялаб Юру. Але Палагна була фудульна, її силком не візьмеш. До того була сердита на мольфара.

Раз вони стрілись біля ріки. Палагні на мить здало ся, що вона гола, що тонке павутинне опутало все тіло її. Вона наче крізь сон почула :

— Як спали, Палагночко душко?

На язиці в неї вертілась відповідь: „гаразд, як ви?“, але вона здержалась, закопилила губу, гордо підняла голову і минула його, немов не бачила навіть.

— Як дужі? почула ззаду у друге.

Але не обернулась.

„Ну, тепер начувай ся біди!“ подумала зі страхом.

І справді, ледве вернулась до дому, Иван стрів її звісткою, що здохла ягничка. Але на диво їй ані трошки не жалко було ягнички. Навіть злість брала, що Иван так побиваєть ся дуже за нею.

Юра більше не переходив Палагні дороги. Однак її думка все частіше зверталась до нього. Цікаво й охоче прислухалась Палагна оповіданням про його силу і дивувалась, скільки він може, той палкий Юра, що не видів кращої од Палагни! Він був могутний, потужний, все знав. Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла як дим людина, він міг наслати смерть і житте, розігнать хмару і смерти град, вогнем чорного ока спопелить ворогів і запалити в жіночому серці коханне. Він був земним богом, той Юра, що хтів Палагни, що простягав по неї руки, в яких тримає світові сили. .

Її серце часами вяло для коров і чоловіка, вони там блідли, як розсіваєть ся мрич, що на хвилину сіда на смереки. З нудьгою вона йшла на царинку, під бук і там почувала на своїх грудях тепле диханне Юри, залізні пальці його руки. Він мав би з неї любаску, колиб тоді зявив ся.

Але він не зявляв ся...

Була гаряча днина. Игрєць закурив ся, земля парувала, од Черногори бігли безперестанку хмари та виливались дощі, на які збоку світило сонце. Так було парно, що Палагна ні за що не полізла б на ґрунь, колиб не приснив ся їй сон, який віщував для худоби недобре. Вона хотіла одвідать корови у лісі. Круг неї гори курились од мричи, наче скипіли гірські потоки й запарували.

Черемош з низу шумів. Йому твердо було лежати на скелях і він перескакував з каменя на камінь. Але ледве встигла Палагна злізти на верх, коли од Чорногори махнув крилом вітер і захитав дерева. „Коли б не було бурі“, погадала вона і обернулась лицем до вітру. Ну, так і є... Там клекотіла важка синьобіласта хмара. Здавалось, сама Чорногора зняла ся в небо, готова спуститись на землю та все роздушити. Вітер біг перед нею та розпихав смереки, а гори й долини счорніли одразу, як після пожежи. Нічого було і думать йти далі. Палагна заховалась під наметом смереки. Смерека скрипіла. Здалеку м'яко котив ся грім, тіни прудко бігли по горах, змиваючи фарби, а високі гаджуги згинались у двоє по далеких верхах. „Ще аби градом не вергло“, лякалась Палагна, загортаючись у кептар.

А над головою уже шуміло. Там, в Чорногорі, чорнокнижники сікли десь лід по замерзлих озерах, а душі страчених нагло збирали той лід у міхи і мчались з ними на хмарах, щоб розсівать по землі. „Пропадуть сіножати, засипле їх ледом і буде плакати голодна худібка“, думала гірко. Але не встигла скінчити думки, як вдарив грім. Захитали ся гори, гаджуги впали верхами на землю земля піднялась і все закрутилось у вихрі. Палагна ледве встигла вхопитись за стовбур і мов крізь туман побачила раптом, як дряпавсь на гору якийсь чоловік. Боров ся з вітром, розкидав ноги, неначе рак, хапав ся руками за камінь і все дер ся на верх. Ось він вже близько, зігнув ся у двоє, біжить -- і врешті став на вершку. Палагна пізнала Юру.

— Цес певно до мене... налякалась Палагна, але Юра видимо її не бачив.

Став проти хмари, одна нога наперед і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і впер ся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмара ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз зв'язав її в долину і підхопив на голові в Юри довге волоссе. Тоді Юра підняв до хмари ціпок, що тримав у руді, і крикнув у синій клекіт:

— Стій! Я тебе не пускаю!..

Хмара подумала трохи і пустила в одповідь вогняну стрілу.

— Ой! закрила Палагна очи рукою, як розсипались гори.

Але Юра так само міцно стояв і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки.

— Ага! ти так! крикнув Юра до хмари. — То я мушу тебе заклінати. Я заклинаю вас, громи й громовинята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуну, на ліву, на ліси й води... Иди, рознеси-

ся, як вігер по світі... Розсядь ся і розсити ся, ти тут сили не маєш...

Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати на право, по-над царинки.

— Нещасте! стиснула руки Палагна: чисто вибе сіна...

Однак Юра не хотів піддатись. Він лиш зблід дужче, лиш очі потемніли у нього. Коли хмара направо — той він направо, хмара наліво — і він наліво. Він бігав за нею, борючись з вітром, махав руками, грозив цїпком. Він вив ся, як вюн по горі, завертаючи хмару, моцував ся із нею, спирав... Ось-ось, ще трошки, ще з сього краю... Чув в грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки у гору і закликав. Вітер розвіяв його кептар та бив у груди, хмара гарчала, плюскала громом, завертала у очі дощем, драгліла над головою, готова впасти, а він, залитий потом, ледве переволячи дух, метав ся грунем в нестямі, боячись втратити, останні сили. Чув, що сили вже слабнуть, що в грудях пусто, що вітер рве голос, дощ залива очі, хмара перемагає і вже остатнім зусиллем підняв до неба короткий цїпок:

— Стій!..

І хмара раптом спинилась. Підняла здивовано край, сперлась як кінь на задні ноги, заклопотіла внутрішнім гнівом, одчаєм знесилля і вже просила:

— Пусти! де ся подіну?

— Не пущу!

— Пусти, бо гинем! волали жалібно душі, згинаючись під вагою переповнених градом мішків.

— Ага! тепер ти просиш!.. Я тебе закликаю: іди у безвісти, у провалля, куди коні недоїржуть, корови не дорікують, вівці недоблюють, вирони недолітають, де християнського гласу не чути... Туди пускаю тебе...

І дивна річ — хмара скорилась, покїрно повернула наліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок. Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекотіло, ламалось і глухо шуміло. Юра упав на землю і важко дихав.

А коли сонце прoderло хмару і мокрі трави враз осміхнулись, Юра наче у сні побачив, що до нього біжить Палагна. Вона сяла уся привітно, як сонце, коли нагнулась над ним з турботним питаннем:

— Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого?

— Нічьо, Палагночко душко, нічьо... Ади! я одвернув бурю...

І простяг руки до неї...

Так Палагна стала любаскою Юри.

Иван дивувався Палагні. Вона і перше любила пишно вбратись, а тепер наче щось вступило у неї: навіть у будень носила шовкові хустки, дорогі й писані мудро, блискучі дротяні запаски, а важкі згарди гнули їй шию. Часом щезала з дому й вертала ся пізно, червона, ростріпана, п'яна неначе.

— Де ти волочиш ся все! сердивсь Иван. — Гляди, газдине!

Але Палагна тільки сміялась.

— Овва! то вже мені і погуляти не вольно... Я хочу набутись. Раз живемо на світі...

Що правда, то правда, життя наше коротке — блисне тай згасне, Иван і сам так думав, але ж бо Палагна занадто. Що дня вона запивала ся в коршмі з Юрою мольфарем, прилюдно цілувалась і обіймала ся з ним, не криючись навіть, що має любаса. Хіба вона перша! Відколи світ світом, не бувало того, щоб тільки одного триматись.

Всі говорили про Палагну та Юру, чув і Иван, але приймав усе байдуже. Як мольфар, то й мольфар. Палагна цвіла й веселилась, а Иван нидів і сох, втрачаючи силу. Він сам дивувався тій зміні. Що стало ся з ним? Сили покидали його, очи, якісь розпрошені й водянисті, глибоко запалились, життя втратило смак. Навіть маржинка не давала колишньої втіхи. Чи йому пороблено що, чи хт) урік? Не мав до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бив ся за неї з Юром.

Не з злости, а для годить ся, коли люде звели. Якби не Семен, його побратим, що заступивсь за Ивана, може б нічого не було.

Бо, стрівшись раз в коршмі, Семен вдарив Юру в лице.

— А ти, лайдаку якийсь, тобі шо до Палагни, не маєш своєї жони!

Тоді Иванови соромно стало. Він скочив до Юри.

— Пазь своєї Гафії, а моєї не руш! і затряс барткою в Юри перед лицем.

— Ти купив її на торзі? спалахнув Юра.

Його бартка так само мигтіла перед очима в Ивана.

— Потеруха б тя стерла!..

— Опришку еден!..

— На, маєш.

Иван т'яв перший, просто в чоло. Але Юра, умиваючись кро-

вю, встиг рубанути Івана між очі і обюшив його аж до грудей. Посліпли обое од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а всеж кресали бартку об бартку, усе гатили один одному в груди. Вони танцювали смертельний танець, оті червоні маски, з яких парувала гаряча кров. Юра мав вже скалічену руку, але щасливим вдаром раптом зламав на двоє Іванову бартку. Іван зігнув ся, чекаючи смерті, та Юра вгамував свою лють на бігу і гарним, величним рухом одкинув на бік свій топірець.

— На безоружного з бартков не йду !..

Тоді вони взялись за барки.

Їх ледве розборонили.

Ну, що ж. Іван обмив свої рани, закрасивши Черемош кровю тай пішов межи вівці. Там знайшов свій спочинок й розраду.

Однак бійка не допомогла. Все залишилось, як було. Так само Палагна не тримала ся хати, так само марнів Іван. Його шкура счорніла та облїпила кости, очі зепались ще глибше, його жерла гарячка, роздратованне і неспокій. Він навіть втратив охоту до їжи.

— Не инакше, як мольфарева справа, гірко думав Іван: наважив ся на життє, хоче з світа мя звести тай сушить..

Він ходив до ворожки, та одвертала, не помогло: відай мольфар сильніший.

Іван навіть упевнив ся у тім. Проходячи якось повз хату Юри, він почув голос Палагни. Нівже вона? Йому сперло у грудях.

Притиснувши серце рукою, Іван приклав вухо до брами. Не помилив ся. Там була Палагна. Шукаючи шпари, щоб зазирнути у двір, Іван тихо посував ся по під баркан. Нарешті йому удалось знайти якусь дірку у баркані і він побачив Палагну і мольфара. Юра, зігнувшись, тримав перед Палагнуою глиняну ляльку і тикав пальцями в неї од ніг до голови.

— Бю кілок тут, шептав зловісно, і сохнуть руки тай ноги. В живіт — караєть ся на живіт, не годен їсти..

— А ек би у голову вбив? питала цікаво Палагна.

— Тоді гине в той мах..

Се-ж вони на нього змовлялись!

Свідомість того туманом шибнула до голови Івана. От, скочить через баркан і забити обох на місці. Іван стиснув рукою бартку, зміряв очима баркан, але раптом зів'яв. Знесилле й байдужність знову обняли все його тіло. На що? до чого? Так вже певно йому судилось. Він змерз одразу, безсило опустив бартку і посунув ся далі. Ішов спустілий, не чуючи землі під ногами,

згубивши стежку. Червоні круги літали перед його очима та росливались по горах.

Куди він йшов? не міг навіть згадати. Блукав без мети, злазив на гори, спускав ся і підіймав ся, куди ноги носили. Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у нього, ся кров зелена зелених гір, а він вдивляв ся без тями в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мізку засвітилась перша яснїща думка: на сїм місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода. Тоді вже згадки самі почали зринати одна по одній, наливати порожні груди. Він знов бачив Марічку, її миле обличчє, тому просту і щирю ласкавість, чув її голос, її співанки... „Ізгадай мні, мій миленький, два рази на днину, а я тебе ізгадаю сїм раз на годину“ .. І от тепер нічого того нема. Нема й не вернеть ся вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що сплива за водою. Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримаєть ся в небі, готова скотитись. Бо що наше життє? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетрівке і дочасне...

Сонце сховалось за гори, в тихих вечірніх тїнях закурились гуцульські хати. Синий дим вив ся крізь шпари дахівок густо окутував хати, що розцвітались на зелені гір, як великі блакитні квітки.

Тусок обіймав серце Івана, душа банувала за чимсь кращим. хоч невідомим, тягла ся в инчі, кращі світи, де можна-б спочити.

А коли надійшла ніч і чорні гори блимнули світлом самотних осель, як потвори злим оком, Іван почув, що сили ворожі сильніші за нього, що він вже поліг у боротьбі...

Іван прокинувся.

— Вставай, будила його Марічка. — Вставай і ходім.

Він глянув на неї і а ні трошки не здивував ся. Добре, що Марічка нарешті прийшла.

Підвів ся і вийшов з нею.

Вони мовчки здіймали ся в гору і хоч була вже ніч, Ива виразно бачив при світлі зірок її обличчє. Перелізли ворітте, що одділяло царинку од ліса і вступили у густу заросль смерічок.

— Чогось так змарнів? Ци ти недужий? обізвалась Марічка.

— За тобов, душко Марічко... за тобов банував... не питаю, куди йдуть. Йому було так добре з нею.

— Чи памятаєш, серце Іванку, як ми сходились тут, у сьому лісі: ти мені йграв, а я закладала свої руки тобі за шию тай цілувала кучерики любі?

— Ой, памятаю, Марічко, й повік не забуду...

Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й бояв ся пустити Марічку вперед, щоб не побачить криваву діру ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як се у нявки буває. На вузьких стежках він туливсь до Марічки, аби йти рядом, аби не лишити ся ззаду і чув тепло її тіла.

— Давно я мала тебе спитати: за що ти вдарив мене в лице? Тоді, памятаєш, як билась стариня наша, а я тремтіла під возом, бачучи кров...

— Ти побігла потому, я кинув твої уплітки в воду, а ти дала мені цукерок?..

— Я тебе покохала одразу...

Вони все заглубляли ся в ліс. Чорні смереки добродушно простягали над ними свої мохнаті лаби, наче благословляли, скрізь панувала строга, в собі замкнута тиша і тільки в долинах розбивала ся шумом піниста сваволя потоків.

— Раз я хотіла тебе налякати й сховалась. Запорпалась в мох, зарилась у папороть і лежала тихенько. Ти кликав, шукав, мало не плакав. А я лежала й дусила у собі сміх. А коли врешті знайшов, що ти зробив зо мною?..

— Ха-ха!

— Ігій!.. Безвстиднику еден..

Мило надула губи і так лукаво поглядала на нього.

— Ха-ха! сміяв ся Иван.

— Ха-ха! сміялись обоє, притулившись до себе.

Вона нагадала йому всі їхні дитячі забави, хелодні купелі у потоках, жарти і співанки, страхи і втіхи, гарячі обійми і муку розлуки. Всі ті милі дрібнички, які гріли їм серце.

— Чому так довго не вертав з полонини, Иванку? Шо там робивесь?

Ивана кортіло їй розказати, як його кликала у полонині лісна, прибравши гомос Марічки, але він обминав тоту згадку. Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка і знав, що Марічки нема на світі, що се хтось инший веде його у безвісти, у недеї, щоб там загубити. А проте йому добре було, він йшов за її сміхом, за її щebetаннем дівочим, не боячись нічого, легкий й щасливий, яким був колись.

Всі його клопоти і турботи, страх смерти, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло, все одлетіло, наче ніколи нічого такого не було. Безжурна молодість й радість знову водили його по

сих безлюдних верхах, таких мертвих й самотних, що навіть лісовий шепіт не міг вдержатись там та спливав у долину шумом потоків.

— А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. — Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мні зів'яв... Поки ми ся тай любили сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили— сиренькі повяли...

— Не кажи так, Марічко, не кажи, любко... Тепер ми вже разом тай до віку у купі будем...

— До віку? ха-ха...

Иван здригнув ся і став. Сухий зловісний сміх різнув його по серці. Неймовірно озирнув ся на неї.

— Смієш ся, Марічко?

-- Шо ти, Иванку! Я не сміялась. То тобі вчудось. Ти вже пристав? тобі трудно іти? Ходім ще тїшки. Ходімо!..

Вона благала — і він пішов далі, міцно притиснувшись плечем до плеча, з одним бажанням — йти так, щоб не лишитись позаду і не побачить, що у Марічки, замість одежи, замість спини... Е, що там... не хотів думать.

Ліс все густішав. Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пуци, де трухліли мертві смереки та гніздились погані гриби—гадляр і голубінка. Великі каміння холодїли під слизьким мохом, голі корні смерек заплїтали стежки, вкриті верствою сухої глици.

Вони йшли далі і далі, забирались в холодний і непривітний глиб верховинних лісів.

Прийшли на полянку. Тут було трохи ясніше, смереки наче замкнули по за собою чорність глибокої ночі.

Враз Марічка здригнулась і стала. Витягла шию і наслухала. Иван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови. Що сталося? Але Марічка нетерпляче спинила його питання, поклати палець на губи на знак мовчання і раптом зникла. Все се сталося так несподівано й чудно, що Иван не встиг спам'ятатись.

Чого вона налякалась, куди й чого втікла? Він постояв трохи на місці, сподіваючись, що Марічка надійде зараз, але коли її довго не було, він стиха покликав:

— Марічко!..

Мягке запинало смерекового гілля ковтнуло той поклик і знов було тихо.

Иван стрівоживсь. Хотів шукати Марічку, але не знав, в який бік йти, бо не помітив, куди вона зникла. Ще готова десь заблу-

дитись у лісі, або зірватись у прірву. Чи не покласти ватру? Побачить вогонь і буде знати, куди вернутись.

Иван накидав сухих галузок і підпалив. Вогонь потріщав трохи під сподом і вигнав дим. А коли дим заметавсь над вогнем, заметали ся тіни кострубатих смерек і залюднили полянку.

Иван сів на пеньок і обдивив ся. Поляна була закидана вся трухлявими пнями, колючою сіткою гострих вершків, між якими вилась дика малина. Спідні галузки смерек, тонкі й посохлі, звисали до долу, як руда борода.

Сум знову обняв Івана. Він знову був сам. Марічка не йшла. Закурив люльку і вдивляв ся в вогонь, щоб чим небудь скоротити чекання. Мусіла ж врешті прийти Марічка. Йому навіть здавалось, що він чує її ходу і тріск під ногами гилячок. О! врешті вона... Хотів встати і піти їй на зустріч, але не встиг.

Сухі гилячки розсунулись тихо і з ліса вийшов якийсь чоловік. Він був без одежи. М'яке темне волоссе покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилось на бороді і звисало на грудях. Він склав на великий живіт зарослі вовною руки і підійшов до Івана.

Тоді Иван зразу його пізнав. Се був веселий Чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере.

Чугайстир добродушно всміхнув ся, кліпнув лукаво оком і поспитав Івана.

- Куди побігла?
- Хто?
- Нявка.

„Се він про Марічку“, з ляком подумав Иван і серце сильно закалатало йому в грудях: „ось чого вона зникла!..“

— Не знаю... Не видів, байдужно обізвав ся Иван і запросив Чугайстра:

- Сідайте.

Чугайстир сів на пеньок, обтрусив ся з сухого листу і простяг до вогню ноги.

Обое мовчали. Лісовий чоловік грівсь коло ватри та ростирив собі круглий живіт, а Иван думав уперто, яким би чином довше затримать Чугайстра, щоб Марічка як найдалі встигла втікти.

Але Чугайстир сам допоміг.

Підморгнув до Івана лукавим оком і обізвав ся:

- Може б ти трошки пішов зо мною у танець?
- А чому б ні? радо підняв ся Иван.

Докинув у ватру смеріччя, поглянув на постолі, обсмикав сорочку на собі і став до танцю.

Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитав ся.

— Ну, починай!..

Що ж, як починати, то починати.

Іван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкім гуцульським танці. Перед ним смішно вихиляв ся Чугайстир. Він прижмурував очи, поцмокував ротом, трусив животом, а його ноги, оброслі як у ведмедя, незграбно тупцями на однім місці, згинались і розгинались, як грубі обіддя. Танець вдимо його закрівав. Він вже підскакував вище, присідав нише, додавав собі духу веселим бурчаннем і оддував ся, неначе ковальський міх. Піт краплями виступав круг очей, стікав струмочком од чола до рота, під пахами й на животі блищало у нього, як у коняки, а Чугайстир вже розійшов ся:

— Гайдук раз! ще такий! кричав на Івана і бив пятами в землю.

— Ще кривий!.. ще сліпий!.. піддавав жару Іван. Го—го! як танцювати то танцювати.

— Най буде так! плескав в долоні Чугайстир і присідав до землі, і крутив ся круг себе.

— Ха-ха-ха! хльоскав себе по стегнах Іван.

Хіба він не годен вже танцювати?

Ватра розгоралась веселим вогнем і одділяла од танцюючих тіни, що корчилились й бились на залитій світлом полянці.

Чугайстир втомляв ся. Що хвилини підносив до лоба руку, всю в брудних нігтях, обтираючи піт і вже не скакав, а тільки дрібно трусив волохатим тілом на місці.

— Може вже буде? сапав Чугайстир.

— Е, ні... ще трошки.

Іван і сам умлівав од втоми. Загрів ся, був увесь мокрий, ноги боліли у нього, а груди ледве ловили віддих.

— Я ще заграю до танцю, бадьорив він Чугайстра й сягнув по фльояру за черес. — Ти ще такої не чув, небоже...

Він заграв пісню, що підслухав у щезника в лісі: „е мої кози... е мої кози!..“ і Чугайстир, оживлений згуками пісні, знов вище підкидав пятами, заплющив од вдоволення очи і наче забув про утому.

Тепер Марічка могла бути спокійна.

„Тікай, Марічко... не бій ся, душко... твій ворог танцює“, співала фльояра.

Шерсть прилипла до тіла Чугайстра, наче він тільки що виліз з води, слина стікала цівкою з рота, відкритого втіхою рухів, він весь блищав при вогні, а Іван піддавав йому духу веселою грою і наче в нестямі, в знеможі і в забутті, бив в камінь поляни ногами, з яких облетіли вже постолі...

Нарешті Чугайстир знеміг ся.

— Буде, не можу...

Впав на траву і важко сапав, заплющивши очи.

Іван звалив ся на землю рядом з Чугайстром. І так дихали разом.

Врешті Чугайстир стиха хіхикнув:

— Ну, й вимахавсь нині я файно...

Пом'яв задоволено круглий живіт, покректав, розгладив на грудях волосся й почав прощатись...

— Дякувать красно за танець...

— Ідїть здорові.

— Май ся гаразд...

Розсунув сухі гилячки смереки і впірнув в ліс.

Полянку знову обняли морок і тиша. Дотліваюча ватра кліпала в пїтьмі одиноким червоним оком.

Але де була Марічка?

Іван мав ще багато їй розказати. Він чув потребу оповісти їй ціле своє житте, про свій тусок за нею, безрадїсні днї, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжє... Але де вона була? Куди подалась? Може на лїво? Йому здало ся, що він бачив її в останнє з лївого боку.

Іван подав ся на лїво. Тут була гущина. Смереки так тїсно збили ся в купу, що трудно було пролазити між їх шершавими пнями. Сухі нижні гилячки кололи йому лице. Але він йшов. Брив у густій пїтьмі, спотикав ся і натикав ся безперестанку на стовбур. Часом йому здавалось, що хтось його кличе. Ставав, затаївши у грудях віддих і прислухав ся. Але ліс наливала така глибока тиша, що шелестіннє сухих гилячок, об які тер ся плечем, здавалось йому голосним лускотом пня, що валив ся, стятий сокирою, в лісі. Іван йшов далі, простягнувши наперед руки, неначе сліпець, який ловить руками повітрє, зі страху наткнутись на перешкоду.

Раптом до його вуха долетїло тихеньке, ледве вловиме диханнє:

— Ива!..

Голос йшов ззаду, десь з глибини. наче добував ся крізь море смерекової глици.

Значить Марічка була не тут.

Треба було вертатись назад. Иван поспішавсь, стукавсь коліннями в смереки, одводив руками гиялки і жмури́в очи, щоб не наколотись на фою. Ніч наче чеплялась йому за ноги і не пускала, а він волік її за собою та розпихав грудьми. Блукав уже довго, а не знаходив полянки. Тепер земля під його ногами почала спускатись в долину. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив, сковзаючись раз-у-раз на слизькім мху, спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву, щоб не зірватись.

І знову з провалля, з під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом:

— Ива-а!..

Він хтів одгукнутись на голос Марічки, але не смів, щоб не почув Чугайстир.

Тепер вже знав, де має її шукати. Податись у право і спустити ся вниз. Але тут було іще крутіше і здавало ся дивним, як могла злізти звідси Марічка. Дрібні каміння сипались під ногами в Ивана, з глухим гарчаннем спадаючи в чорну глибінь. Але він, зручний і звиклий до гір, умів спинитись на краю кручі і знов обережно шукав підпори для ніг. Де далі ставало трудніше спускатись. Раз мало не впав, та захопив ся за виступ скелі і повис на руках. Не знав, що там під ним, але чув холод і зловісне дихання безодні, яка одкривала на нього свою ненажерливу пащу.

— Ива-а! стогнала Марічка десь з глибини і був у голосі тому поклик кохання і муки.

Іду, Марічко! билась в Иванових грудях одповідь, лякаючись вилетіть звідти.

Він вже забув обережність. Скакав по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калчив руки і ноги, припадав грудьми до гострої скелі, тратив часами ґрунт під ногами і крізь гарячий туман бажання, в якому котив ся в долину, чув тільки, як його наглить дорогий голос:

— Ива-а!..

— Я тут! крикнув Иван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітре, ловив ногою камінь, одірваний нею і чув, що летить вниз сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора росправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула над ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекала мозок: об що стукнеть ся голова? Почув ще тріск кости, гострий до нестерпучости біль, що скорчив

тіло — і все расплилось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана.

Сумно повістувала трембіта горам про смерть.

Бо смерть тут має свій голос, яким промовляє до самотних кичер. Били копитами коні по каменистих пляях і постолі шуршали у пітьмі ночі, як з леговищ людських, загублених в горах, поспішали сусіди на пізні вогні. Згинали перед тілом коліна, складали на груди мерцеві гроши, на перевіз души, і мовчки засідали на дави. Мішали сиве волоссе з вогнем червоних хусток, здоровий румянець з жовтим воском зморщених лиць.

Смертельне світло зплітало сїтку однакових тіний на мертвім і на живих обличчях. Драглїли вола багатих газдинь, тихо сяли старечі очі перед повагою смерти, мудрий спокій еднав життя і смерть і грубі запрацьовані руки важко лежали у всіх на колінах.

Палагна поправляла полотно на мерцеві, а її пальці чули холод мертвого тіла, тоді як теплий, солодкавий дух воску, що стїкав по свічках, підймав з грудей до горла жалість.

Трембіти плакали під вікном.

Жовте лице Івана спокійно лежало на полотні, замкнувши у собі щось тільки йому відоме, а праве око лукаво дивилось з під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетїть з хати. Палагна зверталась до неї, до тої самотної душеньки мужа, що сиротливо тулилась до нерухомого тіла.

— Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибіраєш ся мужу, відки виглядати маю тебе? голосила Палагна і грубий голос її переривав ся в жалібних нотах.

— Файно голосить... кивали головами старі сусідки і чули одвітні зітханья, що розпливались в шумі людських голосів.

— Ми разом пастушили в полонині... Раз якось паслисьмо вівці та й звяв студений вітер, гей би в зимі... Така віхола крутить, що світку не видко, а він небіжчик... оповідав газда сусідам. А в сусідів уста ворушились од своїх згадок, бо годилось потїшити засмучену душу, розлучену з тілом.

— Ти пішов, а мене саму полишив... З ким же я буду тепер газдувати, з ким буду худібчину доглядати?.. питала чоловікову душу Палагна.

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроші на грудях в Івана і посувались на лавах люде, щоб дати місце новим.

Грубі свічі тихо топились, опливаючи воском, неначе сльозами, блідий полумінь лизав сперте повітря і синій чад, змішавшись з нудним запахом воску та з випаром тіл, висів над глухим гомоном в хаті.

Ставало тісно. Обличчя схиляли ся до обличь, тепле дихання мішалось з диханням, упрілі чола ловили у себе блиск смертельного світла, що запалило мінливі вогні на дротяних запасках, на чересах та табівках. А хата усе сповнялась нсвими гістьми, що вже товпились біля порога.

Тіло рушало. Біласті плями, як лишай, повзли по ньому ледве помітною тіню.

— Мужу мій солоденький, на бідусь мя лишив... — жалілась Палагна. — Не буде кому ні у місто пійти, ні принести, ні дати, ні взяти, ні привезти..

А за вікном тужливо повістувала про се трембіта, додаючи їй жалю.

Чи не багато вже суму мала бідна душа?

Така думка видимо таїлась під вагою гнітучого смутку, бо од порога починав ся вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхали ся лікті, гуркотів часом ослін, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро ростяв важкі покрови суму і стриманий гомін наче полумінь бухнув з під шапки чорного диму.

— Ей ти, носатий, купи у мене зайця! — басив з середини молодий голос і в одповідь йому покотив ся придушений сміх:

— Ха-ха! Носатий!..

— Не хочу.

Починалась забава.

Ті, що сиділи блище до дверей, повернулись спиною до тіла, готові приєднатись до гри. Весела усмішка ростягнула їм лица, перед хвилиєю скуплені в смутку, а заєць переходив все далі і далі, захоплював ширше і ширше коло і вже добірав ся аж до мерця.

— Ха-ха, горбатий!.. ха-ха, кривий!..

Світло коливалось од сміху і чаділо димом.

Один за другим гості вставали з лавок та розходились по кутках, де було весело й тісно.

По обличчю мерця все розростались плями, наче затасні дум-

ки його ворушили, безперестанку міняючи вираз. В піднятому кутику вуст немов застрягло гірке міркування: що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт...

При сінешних дверях вже цілувались.

— А на ким висиш?

— На Анничці чорнявій.

Анничка бущім не хтіла і упиралась, але десятки рук випихали її з тісної юрми і гарячі уста піддавали охоти:

— Йди, дівонько, йди...

І Анничка обіймала за шию того, що висів, та смачно цілувала в уста при загальних радісних криках.

Про тіло забули. Тільки три баби лишились при нїм та скорботно дивились шкляними очима, як по жовтім застиглім обличчі лазила муха.

Молодиці липли до гри. З очима, в яких ще не встигло згаснуть смертельне світло і затертись образ мерця, вони охоче йшли цілуватись, байдужі до чоловіків, які так само обіймали та тулили чужих жінок.

Дзвінки поцілунки лунали по хаті і сплітались з плачем сумної трембіти, що все ознаймляла далекі гори про смерть на самотній кичері.

Палагна не голосила більше. Вже було пізно і треба було прийняти гостей.

Веселість все розпалаялась. Робилось душно, люде пріли у кептарах, дихали випаром поту, нудним чадом теплого воску та запахом трупа, що вже псував ся. Всі говорили в голос, наче забули, чого вони тут, оповідали свої пригоди і реготались. Махали руками, гупали один одному в спину і моргали на челядь.

Ті, що не містились у хаті, розклали на подвіррі вогонь і справляли коло нього веселі грища. В сїнях згасили світло, дівки дико пищали, а парубки душились од сміху. Забава трясла стїнами хати та біла хвилями зойку в спокійне ложе мерця.

Жовтий вогонь свічок притьмив ся в густому повітрі.

Навіть старі приймали участь в забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссєм, ростягував зморщки та одкривав згнилі пеньки зубів. Вони помагали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Брязчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, греміли ослони, зрушені з місця і стукались в лаву, де лежав мрець.

— Ха-ха!.. ха-ха!.. — котилось од покуті до порога і цілі ряди людей згинались од сміху у двоє, придушивши руками живіт.

ЛНВістник 1912, кн. II.

15

Серед писку і глоти нестерпуче копкав десь „млин“ деревяним клекотом згуків.

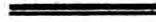
— Що маєш молоти? — завзято вигукував мельник.

— Маємо кукурудзу... — пхались до нього дівки і сварились між собою Жиди, приліпивши довгі бороди з клоччя.

Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашний, гатив з лускотом в спини направо й наліво. Від нього тікали, серед реготу й крику, перекидаючи стрічних, збиваючи пил і псуючи повітре. Поміст двигтів у хаті під вагою сильних молодих ніг і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерти.

На грудях тихо брязчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз...

Під вікнами сумно ридали трембіти.

ГРИЦЬКО ЧУПРИНКА.

Звуки Тайни.

— „Легко, легко подихну,
Квіти, трави зворухну,
Тихо щезну;
Знову силу величезну
В рідній сфері проявлю,
Вільним вітром в полі свисну,
Ясним сонцем з неба блисну,
Мов живу арфу стисну
І гармонію небесну
І мелодію чудесну
Кровю серця окроплю.
Всі колишні сподівання
Знову ніжно забренять,
Давнім одгуком страждання
Струни серця задзвенять.
Незабутні, нероздільні
Знову муки уотечуть,
Знову, знову струни вільні
Серце палом опечуть“.

В шелестінні, в миготінні
 Хтось проніс ся по країні
 Буйним вітром степовим,
 Під таємним ореолом
 Злив ся звуками з Еолом
 І розвіяв ся, як дим!..
 Знову, знову світло й тіні,
 Мов туманні хвилі сині,
 Носить, змішує бурун,
 В шелестінні, в миготінні
 Сипле вітер по країні
 Самолюбний регіт струн;
 Сипле регіт над риданням,
 Над любовю, над стражданням,
 Що злились в стихійний шум
 В вільних гімнах Аполону
 В честь краси, музики й дзвону,
 В честь високих світлих дум.

Хто ж ти, хто ж ти, дух надземний, —
 Чую голос твій таємний,
 Голос смілий, ніжномрійний,
 То палкий, то безнадійний
 То бурхливий, то спокійний
 Що воює з смертним злом,
 Бачу, бачу, як закони,
 Як злочинські перепони
 Грізно нищить буролом.

Як любовно ти слідкуєш
 Де з листком шумить листок,
 Білим голубом воркуєш
 Між рослинок та квіток.
 Скільки ніжного кохання
 І обурення і зла,
 Скільки гострого страждання
 Сила звуків розлила!
 Чую, чую дивну мову,
 Бачу сонце, бачу дим,
 Чую пісню колискову
 Світлим душам молодим.
 Кров червона, кров червона
 Плеще, хлюпасть ся з ран,—

Вже не прийде оборона
 В закрівавлений туман.
 Хто бажає муки-знання,
 Хто збороти хоче зло,—
 Хай полюбить всі страждання
 І криваве джерело.
 Крізь туман тисячоліття
 Лине гомін бойовий, —
 Та прожив лавно страхіття
 Буйний вихор степовий.
 Хто не був в жетті безсилим,
 Не мирив ся з чорним злом, —
 Знову з вітром буйнокрилим
 Вийде разом напролом.
 Не потрібна оборона
 Там, де викнуть чари зла;
 Кров червона, кров червона
 Божим гнівом потекла!..
 Ось-де квітоньки чудові,
 Ось шумить з листком листок...
 Більш освяченої крові,
 Більш освячених кісток!

Віє легіт полудневий,
 Плеще струмень опалевий,
 З вітром носять ся листки,
 Хляють стебла квіти мертві,
 Ніби давні саможертви —
 Перетворені кістки.
 Знову, знову неспокійний
 Свище вітер бурновійний,
 Розганяє мертвий тлін
 І свавільно розвіває,
 Блиском саявом розгливає
 Життєвий рухливий дзвін:
 Сипле регіт над риданням,
 Над любовю, над стражданням,
 Що злились в стихійний шум
 В вільних гімнах Аполону
 В честь краси, музики, дзвону
 І високих дум.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

Через кладку¹⁾.

Повість.

* * *

Що вона подумала? Вона з своєю чистою непорочною душою, що була так далеко від того „ловити“ мужчин. „Мужчин“, заговорило щось голосно в моїх грудях і — нараз я підняв голову. Чи справді мав я право обурюватись на свою матір? Чи не залежало її на їх ласці? Спитав я себе; а лист до старого вченого? І я відчув в тій хвилі... (а нічого инше в тій хвили читачу) як—зависть. Погану, грубу зависть. Анї не бачила вона його, анї не знав він — її, а вона молода, на-пів дитина ще — освідчалась йому! Наколи-б моя мати се знала, на коли-б се знала... і майже не тямлячись — розреготав ся — а далі станув і рішив ся. Тепер піду до неї. Зараз. Зараз, щоб поглянути в ті очи, що з виразу молоді, дитинні, а уміють так добре, ховати за собою тайни. Піду. Мушу бачити, як виглядає вона, відколи почула від моєї матери щоб не роїла собі на мене „надії.“

І забравши свої цвіти я пішов до них.

* * *

Пішов просто в сад.

В них в саду гарно і тихо.

Я пішов стежкою що вела до павільону.

Був переконаний, що вона там була. Там любила вона най-радше пересиджувати.

Дійшовши до половини стежки, я почув нараз над собою десь з висока голос. „Па—не Олесь!“ Зчудовано підняв я голову і побачив на одній високій груші старшого троха від Нестора його брата Василька — котрий засівши на одній галузі без сурдутини і босоногий, заїдав грушки і оглядав цілий город.

— Ти що там хлопче? Спитав я усміхаючись і доторкнув ся капелюха.

— Я дивлюсь на світ і їм груші! відкликнув дзвінко-весело.

¹⁾ Далі, див. І кн. ЛНВістніка.

— Їдж здоров. Відказав я.—Але скажи будь ласкав. Твої сестри і брата в дома?

— Є — всі здаєть ся; он там в павільоні. Кожде уткнуло ніс в книжку і читає. Лиш Маня здаєть ся шиє. Впрочім тепер вже не знаю. І мене хотіли запрягти до чогось там; але я утік — і сховавсь аж тут. Нате і вам одну грушку пане Олесь! І сказавши се, хлопчина кинув мені вмiсто одної кількa пишних грушок під ноги, котрі вибрав з своїх малих кишенят. Відтак обернувши голову до павільону кликнув з всеї сили: „Маню... пан Олесь іде!“ На його голос що мов дзвінок проніс ся по саду, мені вдарила гаряча полонінь до лица. Чому кликнув хлопчина як раз про мене до Мані?

Але... сталось вже.

Я пішов далі і був вже недалеко павільону, коли отсе вийшов малий Нестор з павільону і не зважаючи цілком на мене, а звертаючись лицем виключно до брата на груші. Кликнув спокійно мов дорослий. „Василько не кричи!?“ — Відтак, ніби сповнивши якийсь обовязок, і ніби побачивши мене доперва тепер, підійшов до мене, глянув поважно в очи, а сам побіг по дитячому — здаєть ся сповістити мій прихід.

Я увійшов в павільон. Тут сиділи лиш обі сестри і Нестор. „Павільон“ се була лиш одна обширна комната з трьома вікнами, котрі виходили всі на гарний сад. Найстарший Обринський товариш мій, лежав на долівці на килимі і читав. Молодший, сидів на кріслі перед вікном, і висадив (на англійський лад) ноги аж через низьке вікно. Обі ж сестри сиділи на софі і шили, кожда для себе окремо. З всіх них, був здаєть ся малий Нестор чи не найповажнійше перенятий своєю працею. Іменно був він зайнятий розгляданем кількох звичайних метеликів, що їх мав переколений на шпильках в пуделочку на корочках власної фабрикації. Коли я увійшов він, як недавно на дворі, не звертав на мене уваги. Лиш пізнійше, коли я приступив нарочно до нього щоб поглянути чим займаєть ся—він обернув свою головку і поглянув на мене!

Які очи! дивна, прекрасна хлопчина! не як би хто думав самими рисами лица, що були в нього ніжні, і як на дитину поважні, а своїми темними ангельсько-спокійними, милими очима, впадав і захоплював він малий мене все однаково. Привитавшись, ми обмінялись з братами кількома словами, котрим був я, як здавалось мені, в тій хвили не конче пожаданий гість; особливо молодшому з англійскою позицією коло вікна. Він лиш неохочо змінив свою позу, сягнув по якусь книжку, що лежала недалеко нього, і подавши мені мовчки руку на привіт, поглянувши на Маню

вийшов. Старший попросив чи не враз з дівчатами сідати — і з словами „я зараз скінчу“ затопив ся наново найспокійніше в книжку. Я, ненадумуючись взяв крісло і сів коло Мані. Вона змінила незаметно барву і спустивши над шитвом очи зморщила злегка чоло.

„Ось мої пані... які в нас гвоздики“ почав я — і поставив перед дівчатами на стіл, білі як сніг цвіти.

Старша сестра почала любити ся ними, подивляти їх, між тим, коли Маня поглянувши на них пів поглядом сказала! „Справді. Чудові. Білі“ — і вмовкла. Старша, себто Оксана заговорила далше про цвіти — одначе розмова чомусь не клеїлась. Маня мовчала. Молодий Обринський піднявсь з помосту і подав папіроси — між тим коли мною заволоділо несказано прикре почуте. Я мав тут бути чимось винен, мав чогось каятись, а тим часом так само терпів як може і хтось з присутних.

Нараз ситуація змінила ся.

В комнату вбіг Василько, живий і жвавий як завше і кликнув: „Оксано“... звернув ся до старшої сестри. „Мама кличе. Приїхав пан С. (себ то наречений дівчини). Ходи зараз!“ „З рештою мама казала всі нехай прийдуть!“ І сказавши се вибіг, зник з очей.

Я піднявсь, щоб попрощати ся, бо відчув що слово „всі“ не відносило ся в сій хвили до моєї особи. Одначе Обринський (Роман було йому на імя) обізвав ся: „Пождіть пане Олесь, не відходіть“ — і здержав рукою. „Заграєм в шахи. Ви давно не були“. Я вимовляв ся, бо не мав охоти остатись — одначе він наставляв на своїм. Відтак звертаючись до Мані, що і собі підняла ся з місця на поклик малого щоб іти за сестрою — котра попрощалась перша — попросив: „проси маму щоб нам вислала підвечірок сюди ми заграємо в шахи“.

Дівчина вийшла і ми остались оба з Нестором, що не рухавсь з свого місця, занурений в своїм занятю, підтягнувши ноженята під крісло, сидів не займаючись як звичайно окруженем неповоружно, мов той павучок. Обринський сягнув за шахівницею, що десь на столі між книжками лежала і почав укладати фігури — а я приступив до малого.

— Щож Несторе. Підеш вже незадовго знов до школи? — Спитав я схиляючись над ним.

— Так.

— А що зробиш з твоїми метеликами?

— Буду їх в пуделку держати, як і доси. — Відповів, і ска-

завши се він, нараз, мов на тайний приказ, оглянув ся до софи де сиділи передом сестри, і побачивши там білі цвіти принесені мною, що лежали там ще доси — кликнув: „Ваші цвіти пане Олесь! Дайте мені їх тут; я їх до води вложу. Як так трохи ще полежуть помруть. Чому вони їх не взяли?“

Я здвигнув плечима.

— А мені їх можна взяти?

— Можна. Вони такі як ти.

— Вони дуже гарні. Мама дуже любить гвоздики. Я їм дам води.— І сказавши се, та замкнувши щільно пуделко з метеликами, та засунувши його старанно під софу, мов перед рабівничою якою рукою, вибіг прудко з хати. Тим часом я засів з його братом за шахи. Я грав розсіяно.

По правді сказавши, я був би найрадше встав і пішов, але в надії, що може Маня верне в павільон, і я з нею зможу на самоті поговорити — я оставсь і грав. За якийсь час вернув Нестор. Він ніс склянку з свіжою водою для цвітів — і з тою самою уважністю, з якою займав ся що іно недавно своїми метеликами, вкладав тепер цвіти в воду.

— Так. Маня або Оксана, будуть їх в мене просити — примовляв до того, ніби більше до себе — але я може не дам їх. Чому Маня їх відразу не взяла?

Я усміхнувся і здвигнув плечима. Я оден знав, чому вона їх не взяла, знав аж надто добре.

Хутко потім ввійшла Маня до павільону, а за нею дівчина з тацою, на котрій знаходивсь для нас оставших в павільоні панею Обринською висланий чай. Маня, уставила його для нас на невеличкім столику перед софою. Відтак запросивши нас до нього — сама станула на порозі в дверях, мов виглядала когось. В кілька хвиль пізнійше, обернулась, бистро підійшла до вікна, де малий Нестор стояв коло своїх цвітів — і взяла склянку з цвітами в руки. „Добре, що давесь їх до води — Несторку, — сказала схиляючись над ними, — я забула за них“.

— Ти забула, — обіззавсь хлопчина поглянувши на неї щиро, — а за той час пан Олесь подарував їх мені. Чиї вони тепер?

Вона змішазась, усміхнулась, і не відповівши переклала їх в склянці. Одначе малий, очевидно не маючи наміру зріктись так скоро свого недавно набутого права власности, звернувся до мене і спитав з своєю звичайною дитячою щирістю, котру я над все у того хлопця любив. „Чиї вони тепер пане Олесь? Мої чи Ма-

нині? Виж їх мені подарували — і сказали, що вони такі — як я Роман, також чув“; і показав на найстаршого брата. Хлопчина говорив з такою повагою і натиском, що ми, хоч і усміхнулись все таки споважніли. Тому що Маня мовчала, і я завважив, що уникала стрінутись в тій хвили з моїм поглядом — я встав, притягнув хлопця до себе, і притискаючи його малу головку до себе сказав: „Сим разом будуть вони вже твої, бо ти умієш вступати ся за своє право, а панні Мані принесу я другі. Добре?“ З словом добре, я схилився над ним і подав йому руку. Він вложив в неї свою дрібненьку, а відтак поглянувши на сестру і неначе надумавшись сказав. „А тепер я їх дам Мані. Хочеш Маню? Добре пане Олесь?“

— Як хочеш, товаришу, — відповів я спокійно, — вони твоя власність, можеш з ними поступати як хочеш. Тут я вже не маю права рішати.

— Я хочу, — відповів він, і відсунув назад склянку від себе, котру Маня була вже відсунула. Вона усміхнулася як недавно, погладила його мовчки, — але цвітів більше не дотикалась. Замість всього засіла на порожнє місце свого брата, що пив чай около шахівниці, і почала вглубляти ся в позицію шахових фігур обох сторін, між тим коли ми оба кінчали чай, балакаючи.

* * *

— Пан Олесь тебе побе, — обізвала ся нараз Маня до брата, наколи ми в решті станули наново коло столика з шахівницею, щоб заняти свої місця. — Його позиція ліпша як твоя. Позволь щоб я перебрала сим разом гру за тебе. Я маю охоту.

— Ого! — кликнув брат усміхнувшись, — ти її поправиш?

— Може і поправлю, — відповіла вона — і її очи промайнули спокійно по мені.

— Хиба тільки що побаламутиш трохи — продовжиш гру. Я знаю як ти граєш. Тебе пан Олесь ще скорше побе. Я лиш втратив королеву і вежу — але позиція моя ще далеко від небезпеки. Впрочім як хочеш — грай, а я зайду на часок до хати до будучого шурина.

— Ну, як побе, так і побе, — відповіла дівчина, уможуючи ся вигідно при столику, — а в полон не возьме.

— Хто знає — чи ні, — відповів я.

— Ні, пане Олесь, — сказала поважно, неначе-б то що сказала не було жартом; — і при тих словах окинула мене очима мов ще раз впевняла мене що ні.

Ми остались самі, бо Нестор ще перед братом вибіг. Жадне з нас не промовило більше і слова.

Вона грала бистро, відважно, майже визиваючи катастрофу зовсім як її брат, котрого ученицею і була, а часами знов мов дитина, без намислу, по просту, щоб лиш пересувати фігурами, або щоб часу здобути.

Так минав час.

— Ось тепер ви знов були думками де інде, — завважав я, наколи вона, побиваючи, вежою мого хлопа, поставила свого короля на небезпеку. Вона підняла голову і глянула переляканими очима; одначе зараз же в слід за тим, затопила ся наново в гру. В сліду ючій моменті я загнав її короля в критичну позицію — і завдавши „шах“ — я підцер голову мовчки і ждав. Я мусів довше ждати, бо вона задумалась поважно. Спиняючи свій погляд мимоволі хвилями на її ніжнім лиці, що було так близько мого, мені нараз видалось, що на спущених її віях збирають ся сльози. Вона раз по раз підіймала нервово руку щоб ратувати короля — але так само відтягала її не можучи рішитись.

— Уважно, панно Маню... не спішіть ся, — упімнув я її нараз з уданим спокоем. між тим коли сам був зворушений і чув як мені щоки горіли, так через де кілька напружених мовчанем переповнених хвилин. Ситуація її короля була майже невихідна. Вона не обзивала ся, гризла уста, не підводила очей, а одначе я відчув всіма нервами, що в тій хвилі був я в ній, і вона боролася не проти моєї гри, а самото проти моєї особи. Боролася з всею молодістю енергією, з всім чутем, що бувало чи не завши мотором всіх її учинків. Та як кажу, се тревало кільканадцять напружених майже страждальних хвиль. В сліду ючій вже погнала її рука погідливим рухом по шахівниці і розбурхала всі фігури. Сама піднялась живо з софи. „Я не можу“, сказала стисненим зворушеним голосом, і її лице покрило ся цілковито блідістю. „Уважайте мене за побіджену“, сказала гордо. І сказавши се, взяла свого короля і королеву, уставила їх лежачи до ніг мого короля і королевої — і усміхаючись з нервово здригаючими ся устами — відступила від стола. Зчудований її наглою зміною і таким вчинком, піднявсь я і собі — і приступив до неї. „Маню, Маню люба, що з вами? Чому так зворушуетесь?“

„Тіште ся“... сказала вона все ще глумливо усміхаючись. Тріумфуйте“.

„Чому б мав я тішитись... Невже тим, що ви грали неосторожно ризикуючи? Спитав я силкуючись бути як найспокійнішим, і взяв її за руки. „Ви дитина панно Маню. Чи не така сама як Нестор“.

Вона відтягнула руку і відвернулася хутко до вікна.

„Ви гніваєтесь! Що з вами зайшло? Яж не мав заміру зроби-ти вам прикрість“... говорив я далі, силкуючись успокоїти зворушену дівчину, між тим коли мою грудь якась чи не дика радість здавалось туй, туй розсадить. „Чи може не можете простити те, що зайшло між нами на кладці? Обидив я вас? Коли так, то простіть. Я се не в злім замірі вчинив. „Я вам не маю нічого до прощення;“ відповіла вона, все ще схвильовано „лиш прошу вас оставте мене тепер. Вас може вижидає в а ш а м а т и... оставте мене. Ви бачите, я зворушена“.

Мені зараз мов блискавкою просвітило в голові — і обняло холодом. Ось що, вона очевидно знаходилась під впливом нещасливої замітки моєї матери, а побачивши мене перед собою терпіла від того. Терпіла... а може... може і разом, чи і не боролася з собою в душі проти впливу моєї істоти.

„Маню!... сказав я поважно... приступаючи на ново до неї. „Чи ми не будемо ніколи з собою мирно говорити? Чи мусить все між нами блукати якесь роздражнююче блудне світло? Схаменіть ся. Яж не ворог вам. Вам певно ніколи на думку не приходить як дуже вражаєте ви мене своєю несправедливістю, своєю непокірною вдачею, і як глибоко я се відчуваю. Коли будете ви раз добрі“?

Вона мовчала. Нараз обтерла рукою очи в котрих зібрали ся сльози і сказала: „Ви найліпше зробіте як оставите мене“.

„Я оставлю вас, Маню“... відповів я. „Оставлю“. Але не в тій хвилі, де бачу що ви зворушені від чогось терпите. Гадаєте мені легко на вас глянути з свідомістю, що десь там в глибині вашої чистої душі видобуваєть ся кров жалю до мене? Не мучте себе і мене — і будьте отвергі. Воно пристоїть краще вашій вдачі — чим отся замкнена боротьба“.

Вона поглянула на мене, а відтак сказала: „Ви маєте слухність, що воно пристоялоб ліпше моєї вдачі. Одначе коли отвертість сполучена в де-яких разях і немілою задачею заподівати другим прикрість, то чи не ліпше вимовчатись — і терпіти самому?“

„То значить иншими словами по вашому так: „Як буду я проти вас отверта то заподію вам тим прикрість. Чи не так“? Натискав я на дівчину... що очевидно боролася в тій хвилі за щось з собою.

„Я не обовязана розкривати перед вами те, що між нас не належить“; відповіла вона паленіючи при тих словах, і відвертаючи від мене своє лице.

„Ні. Справді ні, Маню. Хиба що може з співчуття. А співчуття вашого я не потребую. Та будь що будь“... додав я гордо; „я відчуваю що ви стоїте під впливом якогось непорозуміння — більшого може ніж я догадуюсь. Я іду з передсвідченням — що колись ви самі переконаєтесь, що я в тім невинен — і прийдете з тим що „не належить між нас“ самі до мене.

„Ніколи“. Почулось від неї твердо.

„Ніколи панно Маню?“

„Ніколи пане Олесь“.

Говорючи, ми віддалялись мимоволі від себе. Тепер по сих її рішучо вимовлених словах, я опинивсь немногими кроками біля неї — і поглянувши в її розгорилі очі — сказав я цілком спокійно:

„Прийдете. Розумієсь в тоншім значінню слова. Я бачу ліпше будучність як ви. З всею вашою відпорною вдачею... з вашою хоробливою амбіцією — ни нічого не вдієте. Дарма що боретесь“.

Вона дивила ся на мене великими, з зворушення майже потемнілими очима і сказала :

„Ні. Не дарма“.

Я розсміяв ся. Тоді вона мов приведена моїм сміхом до крайности сказала. „До кінця сього року — остаюсь ще тут, а в лютім слідуячого по велію моєї сестри — я іду до Ч. і записуюсь на філзофію. Отже „не дарма“.

Такого обороту я не сподівав ся, і впершій хвилі зчудовав ся.

„Ви справді не покинули свою думку? Спитав відтак, маючи на гадці весіле зі старим професором.

„Ні, цілком ні. Воно вже порішено“.

„За згодою родичів?“ спитав я.

„За згодою родичів“.

„Віддати ся?“

Тепер прийшла черга на неї чудувати ся. Одначе по хвилині того вона мов надумавши ся відповіла. „Може і віддати ся. Чому би ні“?

„З того не буде нічого“. Відказав я твердо.

„Ого! може і тут присвоюєте ви собі право сягати активно в моє жите?“ Спитала вона, приступивши до мене близше.

„Так панно Маню. Сим разом і тут“.

Вона роземіяла ся подражняючим сміхом. „Слава Богу. Тут ви не маєте ані одного словечка, ані пів словечка до сказання“. Ска-

зала зворушенням голосом. „В таких справах рішалаб я одна — сама. Чуйте? виключно с а м а одна. Ні батько, ні матір, ні обставини, а сама я одна.

„І я Маню!“ докинув я, і вказав на груди де в кишені знаходився і досі її лист до старого — і спогянув її в лице. Вона зворушена аж пополотніла. „Не мучтесь“, додав я спокійнійше. „А схаменіть ся до чого воно доведе. Боротьба проти ворожих, нашу істоту і гідність зворушень — похвальна і пожадана. Але тут Маню — шкода вас і вашої енергії. Тут не вдієте ви нічого. Ви не самі стоїте в тій боротьбі“. — І сказавши се, я пошукав свого капелюха і вклонивши ся — вийшов.

Її погляд промайнув по мені. Стояла на своїм місці, звернена лицем до вікна, з зморщеним мов з фізичного болю чолом і затисненими устами.

Виходячи вже з алеї, я побачив Нестора і Василька як силкувались пустити в повітре свого паперового „драха“. В тім я їм поміг, і коли він справді чим раз вище підіймав ся — несений вітром в гору — я схилився над Нестером і шепнув йому до уха: „Піди до твоєї сестри там в павільоні, і випроси щоб також до вас вийшла і поглянула за драхом. Нехай т е п е р сама не сидить“. Сказавши се, я хутко пішов.

* * *

По довгим часі.

Я не бачу її, і нечую про неї нічого. Чув лиш від Василька що не задовго має відбутися Оксанине весіле. Отже скорше чим було зразу постановлено. Всі очевидно заняті, хоча весіле має цілком тихо відбутись.

* * *

Пізнійше.

Вже по весілю і молоді відїхали.

Ми лиш в церкві на вінчані бачили ся, а радше сказавши, собі в очи поглянули. Виїзджаючи забрала свекруха молоді Оксана — і її з собою. На що? Цікавоб знати! Там на селі в неї вона має довший час. Та свекруха вдовиця з виду поважна і добродушна пані (чую властителька невеличкого маєтку) — живе в раз з нежонатим своїм старшим сином, управляючим тим маєтком. Чи не „матиматика“ яка криєть ся за тим всім? Син той нежонатий, мати „старша“ вже жінка — май ся на бачности еманципантко, бо син той симпатичний мужчина, а обставини моглиб потягнути і де-які консеквенції з того довшого побути за собою. Та ба! Що мене то все обходить? Нехай їде або не їде, я її плян не розібю. А щоб

я вже нею так дуже був зайнятий — то не скажу. Здаєсь ся наш роман (!) ледви розпочатий — скінчив ся. Я ледви чи буду нею ще займати ся. Твереза моя мудра мати, не мала неслухність, коли остерегала мене перед нею, відчуваючи материнським інстинктом, не видимі її поступки на будуче...

Добре що приїжджає до нас Дора Камінська з Ч. улюблена донька тіточної сестри матери моєї. Донька консісторіального совітника, дівчина не без маєтку, і саме ідеал, з котрим потайній думці матери, я міг би спокійно колись одружити ся. Вона жива, (хитра) і може людину до себе — хтоб її не знав так як я і на довше привязати. Вона розяснить нашу хату, а бодай на часок і — мене...

* * *

Знов пізнійше.

Сього дня здибав я, вертаючись з уряду — малого Нестора який шов до школи. Розумієть ся, я його здержав. „Що чувати коло тебе Несторе? Чому так вчасно ідеш до школи? Тепер ледви по першій“. Він поглянув на мене поважно і відповів. „Я обіцяв одному хлопцеві в школі — показати німецьку задачу. А що він далеко від школи мешкає... (він селянський син), і через полудне остаєть ся в школі, я іду скорше, щоб ми поучили ся, заким зйдуть ся інші ученики, або і сам професор“. Сказавши се, він вклонив ся, і вже хтів іти дальше. Хлопчина очевидно спішив ся, і моя задержка не була йому пожадана.

„Пожди; не спіши ся так“. Здержав я його. Ще маєш доволі часу. Тепер як кажу саме по першій; розкажи мені що в дома чувати, і чи всі здорові“. Хлопець з чемности станув, хоча по ньому було видно, що мое здержуванє його майже боліло, так спішно було йому іти — і не знав з чого починати. Одначе, надумавшись відповів коротко. „Всі здорові“.

— А сетра твоя... Маня що пише?“ Спитав я впрост.

— Не знаю що пише. Лиш прислала мені великого рогача в пуделочку — і писала що його зловив для мене пан Янко.

— Хто се є пан Янко?“ Спитав я, вдаючи що не знаю.

— Брат Влодка“. (Себ-то мужа Оксани).

— Так?

— Так“. Відповів малий і додав радісно: „Рогач такий гарний і я його все пасу в саду“. Я усміхнув ся. Він був ще подеколи дуже дитинний.

— І нічого не писала Маня?

— Нічого. Відповів а відтак додав. „Вона там вчить ся на кони їздити“!

— Як Несторе?

— На кони вчить ся там їздити, відповів малий твердо.

Мені при його словах, вдарила полемінь до лица.

— Хто її вчить?

— Пан Янко.

— І їй там дарували красне сідло.

— Хто?

— Я не знаю, але мама знає.

— А коли вона верне?

— Не знаю. Мама казала що за 4 неділі. Але я вже мушу іти...

Додав поглянувши на мене благаючим поглядом „бо на мене буде товариш ждати. Я мушу... я обіцяв.

— Іди... Сказав я... і додержуй всі слова — а вийде з тебе колись гарний муж. Малий, щоб здогонити втрачений зо мною час віддалив ся поважно кілька кроків, а відтак обглянувшись за мною... пустив ся бігцем .

* * *

Я пішов мов засоромлений, і якийсь горячий біль стиснув мое серце.

Вона учить ся там „кони“ їздити (як колись я се її братови раяв... о... яка іронія!) і пан „Янко“ вчить її і, повторились самі з себе дитячі слова в моєї душі. Розуміть ся — як раз се щось для неї—вона все коней в свого батька випрошувала. Розуміть ся також, що сама, не буде вона там їздити, що „пан Янко“ буде її супроводжати; буде нею, на полях, на самоті опікуватись. і тут при тій гадці — я погано сам до себе усміхнув ся. Коли буде всідати на коня, він її підставить руку під ногу — і тоді буде мусити зблизити ся до нього. Ні. Обое — зблизуть ся до себе. О, ми то знаєм... ми то все добре знаєм. І знов викривив їдкий усміх мої уста.

Роздражнений такими і подібними думками, я згадав мимоволі свою матір що одна любила мене правдивою любовю і одна сама бачила поки що те невидиме, що мало мені може колись в житю нанести горя — старала ся мене від того охоронити а я опирав ся... між тим коли вона ось... вже вчить ся верхом їздить!

І вже не покидали мене думки про неї. Я бачив її заєдно на самітних полях на кони, а коло неї його котрого бачив я на вінчаню її сестри, гарного мужчину, з чорною на груди спадаючою бородою — що був її дружком. Про нього знав я, що був пожаданою партією в своїй околиці. Вона молода, чутлива, моєю матірю зражена, — що диво, як-би звернула свою душу за нього?

Взявши на розвагу її фантазію і її амбіцію — вона готова мені і моїй матері на перекір вийти за нього! А він може „кождої“ хвили женисти ся! Між тим коли я... гм... а до того його мати за Обринськими. В мені здоймивсь знов жаль в грудях — і він гнав мене так, що я в своїй задумі майже нестямив ся як перейшов шмат дороги і побачив себе вже недалеко нашого мешканя... а радше перед домом Обринських, котрого мусив ідучи і вертаючи з уряду минати — і тутже — отверезив ся. В вікні, де іноді бачив я молоду дівчину, або її сестру, побачив я тепер в тій хвили її матір — яка підносила жалюзію. Я поздоровив ся, а вона дякуючи усміхнула ся. О, усміх тої жінки, отой усміх її!.. Кілька разів згадував я його в своїй уяві — навіязував до її дітей в пізнійшій житю. І доброту зраджував він, і ніжність і біль... а заразом був мов освячений чимось з нутра її... Вмить змінив ся образ Мані в моїй уяві і неначе побачив нараз її лице з її молодими непорочними очима — що найкраще свідчили про свою душу. Ні, ні, вона не була такою, якою я ще перед хвилею уявляв собі її. Вона не була такою. Вона була дочка сеї жінки, була добра, чесна а я... І мов опарений... поспішив я далі. Що був би я дав в тій хвилі, щоб моя мати була не робила тоти натякі взглядом моєї особи... до от сеї жінки і — її дитини — щоб був би дав я за те! Та ба!.. По весілю сказала пані Обринська до одної знайомої, котра її чіпнула що мабуть незабаром віддасть і другу доньку, відповіла що наколи-б друга мала бути нещасливою, або мав хтось нею з родини її чоловіка погорджувати — вона воліла-б її побачити — мертвою. Мамо! чому не були ви тою, що висказали такі слова! Чому не були ви тою — але... о, матері, матері! Сторожі дітей, з бажанєм і терпінєм з вашим небом і пеклом для ваших дітей!..

* * *

Пізнійше.

З города чіпнув я малого Нестора, що нишпорив як нераз між листем за годівлею для своїх гусільниць, рогача від пана Янка і т. п. з запитанєм що робить?.. Він підняв голову—і поглянув на мене очима, мов був в тій хвилі в цілком іншій світї.

— Що там поробляєш? повторив я лагіднійше своє питанє.

— Нічого. Шукаю за одним павуком, що впав мені ось тут десь на землю між малинами і не знахожу“. Відповів затурбованим голосом.

— Байка хлопче! Кликнув я. Що тобі до павуків? Лиши їх в супокою... ще колись вколять тебе“...

— Ні. Я йому хтів лиш докладно придивити ся.

— Побачиш другий раз!

— Ні. Я сьогодні мушу його бачити. Відповів малий. Він десь буде... тут... я... зараз... І не звертаючи більше на мене увагу розділив кущі малини — і нишпорив далі...

— Остав Несторе... побачиш другий раз. Чи лиш він оден паук в городі?

Він знов поглянув на мене... одначе шукав далі.

— Що то має з тебе вийти, якийсь природознавець чи що? — Спитав я.

Малий відступив від кущів з резегнюючим поглядом і не відповів нічого. Очевидно не зрозумів мої слова — і не був мною вдоволений.

— Він не був великий — обізвав ся врешті.

— Тим менша шкода — потішив я, і — усміхнув ся.

— Але я хтів його бачити — приглянутись йому цілком з близька.

— А я тобі перешкодив. Правда? — Питав я, і вдивив ся в його дитинне лице... і дуже гарно закрасні її уста. Він не відповів. По йому було видно що не хотів заперечувати моїм словам — а не хотів і признати.

... Може вже і не побачу більше такого — сказав ніби вибачаючись. — А сей був такий дрібнесенький... а такого ще я не бачив, шкода.

— Правда, то велика шкода. — Відповів я з удалою повагою. — Щож робити? Не одного шкода. Ще будеш їх бачити досить, заяким покінчиш школи. А тепер скажи... коли вертає твоя сестра Маня?

... Маня? — (І знов той гарний задуманий погляд).

— Маня — хлопче... сестриця твоя.

— Маня верне... вже може незадовго.

— Сама?

— Я не знаю. Я лиш хочу щоби вона вже швидко вернула. — Відповів він.

— А то чому?

— Бо вона мені помагає в науці. Братів — нема... а я часом не знаю як виробляти математичні задачі. А вона мені часом показувала... але... яб і так хтів щоб вона вже вернула.

— Любиш її?

Він усміхнув ся мило. „Люблю“. Відповів щиро, схиливши по своєму звичаєви головку в оден бік.

ЛНВістник 1912, кн. II.

— От же бачиш. А пан Янко не приїде?

— Не знаю. Але вона приїде. На суботу маю я мати математичну задачу.

— Трудна?

— Я пробував зараз, як професор завдав і трудна. Але потому я її виробив.

Я усміхнув ся. „Ти бачу жвавий хлопець“. Але .. додав я— „як ще колись лучить ся тобі така, — що не зможеш її і „потому“ виробити то прийди до мене. Я тобі поможу.

Він заперечив головою.

— Щож — не хочеш?

— Я її може прецінь сам вироблю“. — Відповів.

— То і добре. — Відказав я. А до сестри не пишеш?

— Лиш раз писав. Але сьогодні, може і зараз буду писати.

— Лист?

Він заперечив головою.

— Щож?

— Щоденник. Відповів таким наголосом, неначеб я мав о тім вже знати, я з чудував ся. „Щоденник“, ти?.. хто се тебе навчив?

— Маня. Але я що дними не маю писати — лише тоді як щось маю до записування. Ви не знаєте?

— Ні, товаришу не знаю. А що ти сьогодні наприклад запишеш?

Він поглянув на мене заклопотаний... а я відгадавши його дитячі думки сказав „про павучка?“ Він спустив очі в долину і мовчав. Чисто Манїна вдача, подумав я.

— А про мене запишеш що коли?

Він почервонів. „як прийду до вас з математичною задачею то тоді запишу. А тепер...“

— Тепер ні. Я розумію. — Відповів я, усміхаючись. Отже гляди і приходь. Все одно чи я тобі поможу в задачі чи — Маня... ти приходь... — Я подав йому через шпахети руку, котрої він несміливо доторкнув ся... а відтак відбіг...

* * *

Через три тижні нічого крім дощу, мраки і сухої притуплючої урядової праці. Хоча я, і переходжу що дня по чотири рази, по при дім Обринських — про неї я нічого не знаю. Вернула? ні? Не знаю. Навіть малого Нестора не бачу. Мабуть ходить пильно до школи, а вернувши поринає в своїх задачах щоб їх самому виробити — і його не бачу. Ба ні, раз таки бачив. З підкаченими аж по коліна шараварками — я бачив його вертаючи до дому в обідню пору, як ходив в саду в високій траві босоногий, і шукав

чи не за яблуками. Коли я поздоровав його з дороги він став дивився за мною, мов хотів щось мені сказати а відтак — не рившись не сказав нічого. Отже і він ні.

Сьогодні третя днина що дощу нема — небо одягло ся синявою а сонце аж припікає, дарма, що кінець вересня. Вернувшись з проходу в лісі, де що хвиля мусів лицем стрічатись з павутиною простягаючаю ся, від смереки до смереки... я кинувсь в своїй кімнаті на софу і лежав випочивачи... Не довго лежав я так, коли отсе чую під одвертими вікнами моєї кімнати, в зільнику голос матери. „Що ти тут шукаєш хлопче?“ Питала когось. „Загубив що, чи що? І куди ти перейшов? Чи не через штахети?“

— Через штахети. Відповів на моє привелике з чудоване голос Нестора.

— Так, я добре відгадала. Та стережись... щоб я тебе більше тут не бачила. Коли що будеш потребувати... то знай дорога до нас через фіртку; а не штахетами передрапуватись. Розумієш?

Мовчаннє.

— А тепер іди!

— Я до пана Олеся... обізвавсь знов голос малого — і тепер схопившись я... став на рівні ноги. В першій хвилі хтів я через вікно до нього вихилитись, але обміркувавши що краще побалакати з хлопчиною на самоті я здержав ся... подаючись на хвильку назад від вікна, тим більше, що слова і інтонація голосу моєї матери, які зачув я саме в тій хвилі заставили мене мимоволі перебрати ролю підслухуючого.

— Чого тобі до пана Олеся? Може по цвіті для твоєї сестри? Говорила вона, роздразнюючою гостротою. „Цвітів нема.“

— Я не по цвіті... я до пана Олеся... Відчув ся шовковий дитячий голос в відповіді.

— По цвіті, кажу, наставала матір на своїм. „Не умієш говорити? Та все одно що скажеш, я знаю чого ти прийшов. Мого сина нема в дома — іди?“

— Мамо! вирвалось тут глухе з моєї груди „мамо!“ а далі і завмерло. Що мав я робити? Вихилитись в сій хвилі вікном і понижити її перед дитиною, вказавши себе що „дома?“

Сего я неміг. Неміг так само і знести щоб вона показалась обидливою на невинну дитину, що і без того десь з свсею несміливістю боролась доки зявила ся тут. Хвилину я вагав ся; а підчас тої хвилини чулось з під вікна дальше, „Ти не чув що мого сина нема в дома? Мій син не для вас. Затямте се собі всі. Всі що до одного — раз на все!“

Тепер я вже не вагався. Я вже знав що роблю і так як стояв я вийшов в город опинючись несподівано між ними. Мати стояла мов укопана почервонівши аж під сиве волосся побачивши мене... а малий Нестор з побілліми устами і очима широко отвореними кинувсь з всім дитячим довірем до мене.

— Я лиш до вас пане Олесь — не по цвіті! виговорив він на силу, поборюючи по мужеські плач „лиш до вас хтів“ — і з тим обернув ся щоб відійти. Одначе тут я заступив йому дорогу. „Я знаю що не по цвіті... ти мій гарний, гарний товаришу. Знаю надто добре — що не по цвіті.“ І майже не тямлячись з якогось жалю, що прокинувся в моїй груді, я притягнув малого до себе і притиснув до своїх грудей. В тій хвилі розсміяла ся моя мати... О, яким морозячим, до сеї хвилі незабутним мені сміхом. І не поглянувши на мене ні одним поглядом — відійшла без слова по при мене в хату. Ми остались самі.

Малий держав мене судорожно за руку і глядів незрозуміло великими, важкими очима на мене. Коли моя мати відійшла і її не стало видно — я схилився над хлопцем і спитав. „Що тобі Нестерко? Ти задачу хтів? Ходи я поможу. Ось сядемо собі там під деревом на лавку перед столиком і я покажу тобі“.

Та тут він заперечив головою. „Не задачу...“ сказав він — і нараз несподівано усміхнув ся. Не задачу пане Олесь... але ось що...“ і сказавши се, він витяг спішно малесенький нотес з бічної своєї грудної кишені і показав. „Мани привезла,“ сказав щасливим поглядом — „ще як приїхала — і я приніс вам показати. Досі був дощ... вас не було в городі і я тому сьогодні прийшов — не хотів довше ждати. — Але не по цвіті, впевняв з вибухаючою ураженою амбіцією. Ми маємо свої. І Маня також привезла великий букет від пана Янка.“

Я усміхнувсь на силу. „Так так, відповів я змішаний „гарний нотес“ — погладив хлопчину що так довірочно притуливсь до мене — а відтак — з раптовим бажанем остатись на самоті — сказав: „А тепер іди, щоб тебе в дома не шукали. Ми ще побачимось. Чи ти скажеш твоїй сестрі що був в мене?“ Спитав я, і відвернувсь, щоб малий, що не відвертав своїх очей від мене не бачив як в сій хвилі почервонів.

Малий надумав ся. „Я запишу в дневник... що був у вас, а вона як схоче... та нехай собі читає“. І сказавши се, не прощаюсь зо мною... він спішно відійшов.

* * *

Я остав ся в городі. Був надто несподіваною, і немилою сценою.

зворушений, щоб міг спокійно вернутись в хату. Хвилював ся матір, її невимовним незрозумілим мені пересудом і — заразом радував ся відомостю що вже вона повернула. До того між одним, і другим, вертілись заедно слова малого що привезла з собою і букет, не давали спокою і викликували біль в душі. „Від нього, від нього, обзивалось раз-у-раз в серцю... а далі: чи не має та моя матір, що іноді жестокістю стовю пригадує вовчицю слухність? Матері віщунки, і з їх почутем не годен ніхто рівняти ся. Він вивчив її їздити, виправив на дорогу з цвітами, чим ще то все доповнить ся? Гм? та впрочім що я за безголовий, що собі тим голову сушу? Погано на душі, ну, то і погано; а понижене здається чи не найпідлійше з почувань. Гречкосій якийсь, не будучи може і ніякою особистістю, витиснув з серця молоді, як здавалось по вдачі значнійшої поступової дівчини — інтелігента. Але... ага правда! Фізична сила відгравает також свою ролю в людськїм житю; заберає в полон побіджаючи якоюсь несвідомою гіпнозою. Отже, бути може, що в тих спільних прогулках верхом по лісах і полях, розвинулось щось, що не дало ся зігнорувати, і нераз вже навіть в значних мужчин і жінок рішило долю. Отже, чого я роздивував ся? Яке право мені до неї а радше до них мішати ся? Ет, божевільний я, що Бог знає куди думками поринав, стріляв, мріяв, жив якимсь житєм по за межею реального життя — між тим коли тут, відігралась цілком звичайна історія. Моя мати мудра. Не дармо про неї говорять, що вона повинна замість мого батька ставати на казальницю і проповідувати.

Так.

Моя мати мудра. Ет!.. я махнув рукою, і зайшов, перебравши уста в усміх — і посвистуючи, в хату.

* * *

Проти мене вийшла мати.

— Не маєш охоти виїхати з нами (себто з нею і Дорою що перебувала вже в нас) поглянути що діється з нашим сіном в С.? Вона спитала голосом рівним, і в тій хвилі таким спокійним, не начеб лиш я оден був тим що іноді недавно хвилював ся. „Заким сонце зайде — додала, вернемо. Я хочу переконати ся — чи пообертали робітники всей покіс як показала я. Але ти мусів би сим разом сам кіньми поводити, би я вислала і фірмама з дому щоб помагав при роботі.“

„Добре. Нехай і так“. Відповів я, і був в душі тій нагоді рад, що міг зараз себе чимсь зайняти і не потребував тепер до нікого говорити — запрягши з помічю малого хлопчака коні — ми ви-

їхали. Мати сіла з заду сама, а Дора, кузинка моя, що любила все на козлі обіч мене сидіти, коло мене і ми поїхали. Минаючи попри Обринських я глянув туди, і побачив, що заїздна брама від дороги була відчинена, і малий Нестор стояв з батогом в руках, мов когось визирав. Побачивши мене, він щось кликнув до мене і показав в сторону, куди ми саме їхали. Я не зрозумів його.

„Отсей малий такий інтимний з тобою?“ спитала кузинка ущіпливо.

„Так. Се чудовий хлопчина“.

„Що кликав він?“ Допитувала вона.

„Не знаю“. Відповів я сухо і затяв коні. Коні наші були бистрі і швидкі, і ми скоро виїхали за місто. Погода була чудова і їзда за недовгий час, успокоїла мене. Я перестав думати про недавню сцену, а задержував ся думками більше про дівчину, що подовшій неприємности, вернула врешті до дому. Коли властиво вернула, що я доси не бачив її? І якою вернула? Свобідна ще? Чи вже яко власність того, що вивчив її верхом їздити, передав цвіти на дорогу!.. А тепер... думав я далі — коли і як ми побачимось? Ми ж майже ворожо розстались. Вглубившись про неї думками, і концептуючись самотньо перед собою на коні я їхав так задуманий довгий час... Їхав, та ось нараз порушила мене, гарна Дора легко ліктем, і я здивовано поглянув на неї.

„Дивись на право! Кликнула вона мені півголосом до мене. Я глянув.

Недалеко перед нами з вузької одної бічної вулиці, що вела глибоше в гори, в ліс, виїхала проти нас на коні Маня. Їхала кроком. Минаючи попри нас вона спаленіла і склоняючись з ушанованєм перед моєю матір'ю, вдарила коня і майнула далі. Яка гарна була в тій хвилі! Одначе її очі, ті молоді чудові очі, що кермували мною, випивали невідомо спокій з душі то знов викликували біль в ній, чому не бачили мене?..

Була надто змішана несподіваною стрічкою?

Не знаю.

Я відчув лиш, як мені відступила вся кров з лица, як мені серце холодом обняло — і я мов цілий сам похолодів. Дора уносила словами про гарну амазонку, звертаючись раз по раз до мене, і позад себе до матері, а я мовчав, мов камінь. Коли вернули ми до дому, і проти нас вийшов мій батько, було перше про що заговорила моя кузинка, що ми здибали „амазонку“. Батько не чудував ся. „Я ж її бачив вже разів кілька“. Відповів байдужно.

„Справді?“ скликнула вона.

„І як ще! кілька раз вже. Я ішов до церкви, а вона вже звідкись вертала, — навіть в дощ. Видко встає раніше, як ти міська панно!“

„Я з нею познайомлюсь Богдане!“ звернулась вона до мене. „Добре що вернула!“

„Як хочеш“, відповів я ляконічно, і знявши з голови капелюх, відкинув його на стіл, я кинувсь втомлений в крісло.

„Ти втомив ся?“ Спитала мене мати зтурбовано окинувши мене довгим бадаючим поглядом.

„Тр о х и“...

„Коні гострі, їх треба сильно держати“, додав батько. „Ти за рідко правиш тепер ними“.

„Справді“... відповів я, як перше, і з тим вставши, я віддалив ся з кімнати.

* * *

Сонату заграйте мені потужну, пориваючу сонату Бетовена, щоб я в ній пірнув і себе і всіх забув...

* * *

Нині щось про свого батька і матір.

Мій батько широка мужицька вдача, потайний алкогольік, що протрачує періодично грубі суми в картах. Одначе, щоб се перед своєю совістю, і своїми парафіянами залагодити, скуповує невеличкими шматками землю, перецпачуючи їх часто в двос і віддає за незначну суму тим парафіянам в аренду. Згодом довело таке його поступованє і життє, як і подібні інші тому вчинки до того, що коли б не велика тверезість і оглядність матери, було б то все довело нас до злиднів. Помимо того було йому, як впевняв нас тепер з тим лихом в житю добре.

„Свое жите і працю ділю“ — говорив він, „на дві части. Одну для себе, а другу для парафіян, котрі мають до свого душпастиря перше право. З вами (се б зо зо мною і матірю) я мало маю спільного. Сей опришок (вказуючи на мене) буде як завтра соромитись свого батька, бо він мужик з роду дарма, що батько дав би і душу за нього, — а мати — додав — усміхаючись сумно — з свого панотця давно вже невдоволена. Отже краще не лізти нам обопільно в нашу капусту. Головна річ, щоб все таки щось робити. Будь воно „панське“ будь „Іванське“, лиш без праці не оставай. Я з собою в рівноазі, а ви як хочете!“

Се був мій батько.

І справді. З собою був він в рівноазі.

Як сам гуляв, потопаючи в свої пристрасти до нестями, му-

сіли і другі того зазнавати — не жалував нікому. Коли ж забирався до праці, не сміли і другі супочинку віддавати ся. Все мусіло за діло брати ся. Не щадив нікого.

Мати, хочачи з своєї сторони вдержати нормальні відносини між парафіянами і нами, а з тим і матеріальним нашим битом, головню своєю працею — встає о 3—4 досвіта ходить з наймичкою по наших левадах на горах, контрулюючи тим вірність, приданість і пильність своєї служби, робітників і відносин парафіян до нашого майна — творячи тим (хоч і не такий вже, як її здається) маєток. І її, як пересвідчуюсь я часто з тим також добре її люде боять ся і шанують — відчуваючи в ній якусь незломну силу, з котрою мусять числити ся. І коли вже де-які кланяють ся перед батьком, за його широку попівську гойність і благородність душі, то певно ще більше матері за її характерність і працьовитість, котру кожний на свій лад пізнає і цінить. Тяжко з батьком не числитись — тяжко і матір, що як мур за свою хату і людьми обстоює не любити. В ній що то геройського. Ніколи скарга, дрібний лемент не отворять її уста, але і ніколи приниженість духа, обезсилена не найдуть в неї співчутя. Вона знає і держить ся одного. Вперед і вперед. Духом не впадати і на поверхні життя держати ся. З внутрішнім життем вона менше числить ся. Вийшовши з любови за свого чоловіка з мужицького роду — славного з своєї поверхової краси і співу, як донька загально шановного пан-отця Б., а пізнійшого владики Буковинського — здавила все своє розчароване в подружнім пожитю, красу і молодість душі своєї в собі раз на все. Мов махнувши на молодість вона все ішла вперед. Ідучи тягнула і мене за собою; вдержуючись силою духа свого на поверхні життя і мов уходила з тим від терпіння і знесилена в далину, як її здавало ся досконалішу добу життя, що мав утворити її одинокий син, одинока дитина її; зриваючи з тим всі мости за собою, що лучили її з минувиною, розчарованем самою одною працею.

Між ними обоїма з противними їх стремліннями, характерами і працею — я. Цілком сам оден.

Я, становлючи ціле щасте матери, осередок затаєних її мрій, що завдяки найбільше її стараню і праці вийшов після її думки вже на якусь укінчену (га, га!) людину, жив і живу ще і досі доволі безжурно, не зазнавши нічого гіркого від життя — я невдоволений. І — як би ні? З неясним почутєм обовязку, мов би мав зжитя батькового і матері випровадити своїми силами, яко третя цілість щось ліпшого, нового. Се раз. Друге. Устроїти інтимне ща-

сте і собі (з бажань переважно матери!) держатись — ідучи чим раз вище на кращій поверхні життя в котре поставив мене степень мого образования, інтелігенції і становища — станути понад рівень буденної людини, — а тут щось мов друге „я“ будить ся в мені — зачинає критично до мене відноситись. Я невдоволений, я невдоволений батьком, невдоволений желізною матірю, невдоволений з суспільности нашої, а найбільше з себе. Чи видобувсь я на Українця — Європейця? Пробував хоч ступити на инший шлях чим на оден буденщиною широко утоптаний? Ні.

Я інтелігент мужик, що (відчуваю) не вилупив ся ще цілковито з всіх лущин мужицтва, і тому і діла і поступовання його ще отяжілі, безправні і недалекосяглі, що топчуть ся на одному місці без ширшого горизонту, крім погляду в заплакану традиційну минувшину, і вузької перспективи будуччини.

Як казала ота молода дівчина що і поглядом не окинула мене тоді, освідчаючись мов божевільна старому щоб лиш свого дінняти і іти далі? „Старосвітський!“ га га! старосвітський! Ні. Не старосвітський Маню а мужик. Безідейний, котрому лежить ще в крові підданство, підлість, покора, прокляте безсиле і котрого доси задовольняла пересичена буденщина — не старосвітськість.

Так Маню, я мужик і не дав ще нікому щось нового. Усе що робив прим. і для свого народа — доси, не було чимось свіжим (а може навіть і правдою) бо не було внутрішною потребою а сліпим наслідуванєм дрібних учинків таких инших як і я...

Якось ненависть пориває мене проти себе. Ненависть коли, питаю. Чим обявляю я свою силу інтелігента.. своє тзв. в перед? Які мої жертви? Ах Маню! і у всім тім пізнав я тебе. Чудовище моє блудне світло що грає зімною несвідомо, дратує мене, зближаєть ся до мене, уходить, і оставляє мене з всім тим тяжким і пригнітаючим мене невидимим моїм тягарем, з чого моє мужицтво не годно освободитись ще. Молодими устами твоїми, торгала ти мене, називаючи старосвітским і т. и. Затям! Твоє майже дитинне, а таке вже сильне, свіже нутро, твій несформований імпульс до дальшого красшого, говорили з тебе несвідомо, і щось що з тебе виростає суне і на мене, будить і мене...

Всі „модні“ жінки, то блудні світла, без поваги і жертволюбности: без тої непорочної правдивої жіночости, що одна удержує лад на світі між обома полами — впевняла мене раз моя мати, і з тим запевненєм станула між нами обоїма мов неповорушна сила скелі.

* * *

По довгім часі.

Сими днями здибав я знов малого Нестора, вертаючого з школи вже недалеко його мешканя. На дворі падав дощ, а він ішов звичайним кроком, і лиш від часу до часу здіймав капелюшину і стріпував з дощу. Я здогонив його і силував іти в раз зо мною під парасолем що він не дуже радо чинив.

„Я не маю парасолі..“ упевняв ся щиро. „То треба так іти. Але то нічого, в дома переберу ся і — буде добре. Сьогодні.. додав живо, завдав нам професор знов тяжку математичну задачу — по обіді буду її виробляти.

„Як не будеш що знати, то зайди до мене, а я покажу“ — предложив я йому.

Він підняв голову, і поглянувши на мене похитав головою. „Попробую її сам виробити і може не буде така тяжка.“ — і вмовк.

Ми зблизились до його мешканя. Він зняв капелюшину і окинувши мене як звичайно несміливими своїми прегарними очима, забіг хутко на подвірє. Я пішов далі.

.....
Навіть і він буде вперше пробувати сам виробити собі задачу що може не буде така „тяжка.“ Справді Несторе пробуй, щоб не коритись другій силі. Вона, твоя сестра також виробляє са ма свої задачі душевні.. і житеві..

Не цікаво? Сам. А ти Богдане велика сліпа сило? В чім твоя задача?.

Сам! велике, горде слово!

Воно розігралось в моім нутрі ріжними голосами, і співає, драгує мене. Сам, сам,.. сам..

* * *

Дора, кузинка моя, познайомилась з Манею, і вже разів кілька відвідувала її, дарма що мати дивилась на то знайомство неприхильно. Одначе тому що Дора остає ся на її бажане в нас до Різдвяних Свят, вона не противить ся дівчині ні в чім — тим більше що я майже ніколи в їх присутности про Обринських не споминаю, мов би для мене вони не істнували. Сам, бачив я Маню кілька раз переїзжаючу верхом; але і то скоро і несподівано. А що я знаходив ся в товаристві інших — отже доси ще і кілька слів з нею не обмінив. Значить більше як три місяці ми не говорили з собою. Що з нею є.. заручена вона, чи ні — я не знаю. Все в округ нас мов мракою оповило ся...

* * *

Дора забиралась урядити більшу прогулку в ліс і запросила і Маню взяти в ній участь. Маня подякувала. Була хора, цілий тиждень пролежала. Зігрілась — як пояснила пані Обринська — одною проїздкою верхом, простудилась і тепер мусіла вилежувати. Вона, мати, рішучо не дозволить опустити постіль скорше тижня. Коли Дора, зачувши се засмутилась, і впевнила що без неї прогулку не урядить, хиба що пережде аж Маня подужає.. Маня прирікла — виздоровівши, взяти участь в прогулці. Одначе заявила рішучо що приїде просто в ліс.

„Відразу і просто в ліс! і — не на довго.“

Дора супротивляла ся.

„Ні вже Маню..“ просила дівчина. Вперед я прошу до нас. Тітка просить в перед всіх запрошених до себе на каву, а по каві сідаємо всі в брички і їдем!“

На те Маня схвилювалась і відмовляла ся. В неї небогато часу. Вона опустить каву, а щоб вже Дорі зробити волю взяти уділ в прогулці — вона приїде на часок вліс верхом, або прилучить ся вже до виїзджаючих. Інакше годі її прилучити ся до товариства. Та тут знов пані Обринська вмшала ся в справу. Вона Мані якийсь час цілком заборонить виїзжати верхом — значить і на прогулку вона не поїде.. хиба в бричці — а і то не тепер хиба аж за два тижні, як коли подужає цілком. Тепер вже осінні дні — оправдувалась, в правді теплі і гарні, але вечером холодні — і вона не дозволить. Остаточо по невеличкій суперечці стало на тім що Маня може і зовсім не буде на прогулці.

Коли Дора се в нас при чаю оповідала, сиділа моя мати так мовчки, мов нечула що її улюблена сестріниця оповідала а мішала заєдно чай. Я так само мовчав. То що в мені діялось я зачинив в собі.

„Ти б сказав Богдане, що тут робити!“ Накинулась нараз дівчина на мене.

„Чому маю я тут справу з гармонізувати?“ Боронивсь я, отрясаючи попіл з папіроси спокійно. „Ти дала імпульс до сеї прогулки, то і доведи її до кінця. Що до мене то я зараз зразу був пересвідчений що панна Обринська не прийде, як лиш вчув від нашого лікаря що в Обринських не всі здорові. Ти наставляла так сильно на своїй постанові без Обринської не уряджувати прогулки — що я остаточно не мав нічого до сказаня, хиба де які твої бажаня німо вислухувати.“

„Я бачу що прогулка не клеїть ся!“ кликнула Дора зі смут-

ком. А я собі то так гарно уявляла. От як ми всі будемо через ліс їхати. Хто з ким буде сидіти і т. п. незначне а важне! Я приміром хотіла їхати лиш з тобою Богдане в маленькій елегантській бричці вуйка і повозити сама гарним твоїм гуцулом — а коло нас Маня на кони верхом — чи не гарно?

„Яко жокей Доро?“ спитав я з легкою неповздержаною іронією — знаючи добре чого її сим разом було конче коло нас Мані треба. Вона витріщилась на мене з переляком. „Який ти зловний Богдане! „як жокей!“ повторила з уданою уразою упавшим голосом „начеб я Маню мала за щось низшого від себе. Її мав би прецінь товаришити добродій К. — і обої малиб вести в перед. Тому хотіла я її біля себе мати. А за всіма нами трохи опадалік — все проче товариство. — А тепер бачу нічого з того всього...“

Я здвигнув плечима і не обзивав ся більше. В душі подумав. Маня мала держати собою яко амазонка молодого панка при боці дівчини, котрим вона (Дора) над міру зацікавилась, а котрий як здавалось не реагував доволі на її ласкаві погляди і слова. Але я мовчав.

„А тепер бачу з цілої прогульки не буде нічого!“ повторила як перше — дівчина визиваючо. „Я розстроена!“

„Ми можемо і без панни Обринської так само їхати“ закинув я. „А добродій К. так само товаришити нам, вести в перед. Пощо тут панни Обринської? Чи може її присутність на кони додасть тобі білше певности в правленю мого коня, що малаб тратити ти без неї свій „настрій?“ Впрочім другі гості чи не будуть вони тобі нічим?“

Вона зарум'янілась і запротестувала. „О ні! що до того то ні. Я найпевнійша тоді як їдеш ти зо мною. — хоча моглаб навіть і цілком сама їхати. А що до ідеї з Манею, то.. я лиш собі так уявила, що то булоб гарно — і весело мати і Маню на кони около себе. Вона иноді дуже бистра і дотепна. Та тепер хто знає як то буде з тою прогулькою.“

Я знов як перше здвигнув плечима і не обзивав ся.

„Не знаю чому прогулька має через панну Обринську розбитись!“ Обізвала ся тут моя мати — що досі ні одним словом не обзивала ся. „Коли ти, не будеш в стоювати при твоїх химерах, і вичікувати цілковитого виздоровлення панни Обринської — прогулька удасть ся тобі певно як найкраще. А мені буде остілко милійше коли прогулька відбудеть ся тепер, а не аж десь за тиждень два, бо зможу вам обі парі коней дати. Пізнійше зачнеть ся зво-

жене сїна — і я не радо переривала би роботу. Ось що..“ докінчила і налляла свіжий чай.

„По правді сказавши Доро“ — почала по якійсь хвилині знов, „мені твоя пересадка приятнь до тої дівчини видасть ся потрохи робленою. Вона і так зарозумїла, а то як застановить ся над твоїм поведенем ще готова подумати, що без неї ти і товариство не найдеш, між тим коли ти повинна себе завсїди ставити визше.

„З яких причин мамо?“ Вмішав ся я тут майже проти своєї волї, і чув як в моїх очах спалахнуло вогнем.

„З тих причин, відповіла вона спокійно, ігноруюче якесь подражнене в мені щось — що Дора походить з родини, котра носить шановане ім'я — має батька на високім становищу (?) і маєток.“

„Тож то і я..“ сказав я з притиском і викривив уста. В тій хвили уявивсь мені мій батько мужик. Скільки разів мусїв він в своїм житю наслухатись упокорень, що його походжене з мужичого роду. Скільки разів! з самого початку — як догадував ся я, де очевидно не був таким як нині, а гарним — як сама мати казала мудрим, сміливим мужем, — що женячись, яко бідний богослов з гарною і маючою дочкою одяого з найвизначнійших консісторіяльних совітників з часом чи не головно нею її вродженою зарозумілістю, понижуваний і подражнюваний до крїайности шукав яко „вічний мужик“ розради і втїхи в чім иншій в своїм розчарованю, ніж в подружнім пожитю, піддаючись чим раз більше своїм наклонам доки не станув яким і був. А я, потомок мужика і гордої безсердечної жінки мав то все направити, і на думку її затерти своїм житем найменші слїди того ненаністного мужицтва!

„Обринська єсть донькою звичайного вбогого хоч і дуже честного урядника,“ почала знов мати — „обтяженою більшою родиною; яка будучність може її ожидати? Така як її сестру? На мою думку вона мізерно віддалась Панна Обринська мусить старатись вийти заміж за першого хто її навинеть ся.. а до того ще і кваліфікуєть ся“

„Що вона цілком на певно не вдїє мамо!“ впав я її твердо в бесїду.

„Так?“ спитала мене мати, і посунула окуляри на чоло, наче вони в тій хвили її заваджали. „Ти вже о тїм поінформований?“

„На стілько мамо, щоб знати, якого вчинку можна від неї сподівати ся.“ відповів я спокійно.

„Вона еманципантка!“ докинула мати зневажливо — котра заповідає на будуче вчену.“

„Хиба гувернатку, або препирандистку..“ закинула Дора півголосом і більше до себе.

„А щоб все таки звернути увагу людей на себе, тягнула мати неначе не зачула злобну замітку своєї улюбленої сестрінниці — вона виучується всяких „Feuer-werki-в“; як от і їзда кінно і маневрує ще і тим перед молодими і сліпими. „Я не можу собі порадити — додала — з роздражненем, але мені каже мій інстинкт, що у всім поведеню сеї дівчини криється якась потайна вирахованість, і що в ґрунті річей вона прямує до інших цілей як до тих о котрих впевняє — що ними перенята. Блудне світло! як казала я вже“, закінчила зневажливо, і почала нервово витирати свої шкла.

„Такою вона не є..“ обізвав ся я.. все спокійно.

„Справді? Спитала вона, і вже не поглянула на мене — лиш додала: „Впрочім може ти се будеш і лїпше знати як я. Мені Обринські не були ніколи симпатичними, а найменше панна Обринська.“ (так називала вона від недавна з притиском Маню). „Я не шукаю нагоди пізнавати модерністичність близше. Я жінка старої дати.“

„І я ні мамо“. Відказав ся, не звертаючи увагу на її подразнюючий тон. Для вашого заспокоєня можу вас запевнити що я вже більше як три місяці не говорив з нею ані слова.

В її очах, при моїх словах, заблисло щось мов радість, але стрінувшись в тій хвили з моїм поглядом — вона спустила їх і додала: „Може. Але за те, в її браті, малім полїцмайстрі, обібрав ти собі предмет гллубших студій“.

„Мамо“! обізвав ся я з щирим обуренем. „Чи може панна Обринська винна і тому, що — вертаючи з уряду я иноді стрічаюсь з малім її братом як вертає зі школи — і одна дорога злучає нас що ідемо враз? Ви забуваєте, що я не хлопець вже а мужчина. Стережіть ся, щоб не збудив ся колись дрімучий в мені „мужик“ і — не пірвав гамулиці...“

Вона підняла ся, і не спускаючи з мене очей, мов гіпнотизуючи мене сказала: „Того я не бою ся Богдане. Того я не бою ся. З мужицтвом я упораю ся, як і з твоїм батьком упоралась. Впрочім ти надто моїм вихованем вже моїм сином, щоб міг ще до мужицтва взагалі вертати ся. Я під тим взглядом спокійна — а ти також успокоїш ся“. Послїдні слова сказала з таким приказуючим, а zarazом ласкавим притиском що я не годен був в тій хвили проти неї підняти ся.

„Не числіть надто багато на вихованє мамо“... сказав я і почав силуючись до супокою крутити папіросу.

„От і зворушилися ви тіточко, Бог зна чого“... вмішалась тут з удалим жалем Дора. „А все через Обринських. Я неповинна була зазнайомлюватись з людьми, котрі не підходять вашому смаку тіточко... хоч би і були мені симпатичними. Я признаюсь, що тепер каюсь того. На Мані Обринській нема нічого, хиба що не бридка дівчина — а відколи чула, що вона виходить за муж“...

Мене мов несподіваним вдарило громом і — я витрищив ся на неї.

„Виходить Богдане... виходить, повторила вона і по її лицю перебігла якась ледви помітна злорадна усмішка. „Так я чула, додала мов ізвиняючись. „Чи правда не ручу. Від неї самої знаю, що в зимі виїзжає. Чи з мужем чи сама не знаю. Може приїде старий і забере її“... додала і тут же перемінилась з матерею поглядом. „А про те що виїзжає — як кажу — від неї самої знаю. „Байки чула ти!“ відповів я сухо, і мов невидимою силою обернений в тій хвили до матері — я побачив як на її лицю загоріли дві великі червоні краски незатягнутого замішання. Я відвернув ся.

Якось незказано гидке, а zarazом смутне почуте опущенности обгорнуло мене, і я встав від стола і приступив до відчиненого вікна. Тут вихилив ся я низько через нього, щоб через хвилину набрати ся в свіжій повітрі спокою і рівноваги і не сказати щось чого б колись міг пожалувати. На дворі затягнуло ся небо хмарами і вітер шелестів з опавшим з дерев листем, що заносило ся аж на грядки в зільник під наші вікна.

Мов смутком проносило ся городом, а zarazом якоюсь мелянхолійною тугою болем. Я відгорнув волося з чола і обернув ся до комнати. „Хто знає чи не розпливе ся твоя проєктована прогулька в дощи Доро“! сказав я, надаючи тими словами бесіді инший оборот. „Ось поглянь, як затягнуло ся небо темнотою“.

Дора підступила до мене „І справді“! зойкнула сумно розглянувшись через хвилину на всі сторони по небу. А за хвилину надуми додала. „А як лиш трохи буде дощ падати Богдане? От, так лиш покропить собі, то що зробити в такім разі? Ризикувати і їхати?“

„Ризикувати і їхати“. Відповів я твердо не оглядаючись за нею. Ти чула Доро — матери конче треба, щоб ся прогулька відбула ся тепер а не десь там аж за тиждень, два. Значить — ми поїдемо.

* * *

По прогульці.

Погода була як найкрасша, все зложило ся після бажань ма-

тери і Дори. Сівши з нею в малу повозку ми поїхали в двійці вперед, за нами матір і проче товариство. Минаючи по при город Обринських я бачив як Маня сходила в тій хвили з сходів веранди в сад. В неї була шия підвязана білою хустиною, а через плечі звисали коси. Була очевидно реконвалесценткою, і гарний день заманив її в город.

Я не тямлю. Поздоровив я її? Знаю лиш тільки, що вона, зацікавлена правдоподібно туркотом повозів, звернула голову в сторону дороги, і побачивши нас відвернула її назад. Ніжна гармонійна стать з похиною в діл головою, спускаюча ся з сходів чим раз низше в сад — такою не опускала мене в уяві через цілий час в лісі — дарма що округ мене гомоніло і веселило ся товариство. Зо мною і по при мене ішла заєдно — вона.

У мене боліла голова. Розстроений, з думками звернений до неї, я терпів в товаристві невимовно. До того лиш що недавно кинені слова Дорині що вона виходить заміж, відбирали мені чи не всей спокій души! Правда се? Від кого довідатись? Мати своїм безвзглядним поведєнем проти них унеможливила і мені приступ до тих честних і щирих людей, що в своїй щоденній праці і турботі — були далеко від того; що вона молоду дівчину і чи не всю родину підозривала.

Без найменшого гумору, в себе зверненими думками, блукав і вештав ся я між гістьми; удаючи з себе добре настроєного — щоб не звернути увагу матери і Дори. Що діяла вона там тепер в саді? Питав я себе... затаюючи сам перед собою бажанє пробувати як раз тепер з нею — коло неї — далеко від всего отсего, мені так дуже байдужного, майже болючого мене гурту — притиснути її дрібні руки до свого лиця, чола... поглянути в її очи. Що діяла? Думала ще коли небудь про мене? Від коли повернула, ми ще і словечка не промовили з собою, ще я нічого не знав про неї. Правда що виїжджала, виходила за старого заміж? Відки Дора се знала? Окрім її брата Романа, і мене, не знав про той її лист і замір ніхто на світі. А лист той був замкнений в мене в бюрку. Щоб Маня сама могла як раз Дорі про те розказувати, я не міг і припускати, а що брат її так само мовчав як і я — я був переконаний. Значить — наколи Маня сама про все не звірила ся Дорі, то вона яким небудь способом мусіла той лист прочитати. Але яким? Отворала мое бюрко? Се не можливо! Хиба одно. Чи не забув я коли ключа від нього? Се було майже не можливо. А одначе... на колиб... то вона, ведена простою грубою жіночою цікавістю мусіла отверати бюрко, перешукувати в нім за-

чим то і найшла листа. А може показувала ще і матері? Обі зматерю дуже згожувались. Мати любила отсю найстаршу дочку своєї сестри мов рідну дитину — і прощала її всі примхи і вади, котрі не булаб простила другій ніколи. Значить — простила і сей некоректний вчинок дівчини. Одначе що думала мати прочитавши такий лист, що був як знав я, надто добре, само водою на її млин? На коли-б так, то в таким разі бідна ти цвітко моя! В листі тим осуджала ти, не лиш мене і її, але zarazом і себе. А себе найгірше. Ніколи не простить мати тобі того листа в котрім освідчалась ти мужчині, нехай щоб ти і не зреалізувала ніколи твій замір; нехай щоб він і з якого шляхотного імпульсу походив. Перед її очима твоя мораль на завсіди звихнена. Перед нею ти сплямлена. Ся думка мов блискавиця розяснила мені настрої матері і захитала до решти мій душевний супокій. Тут-же пригадалась мені нараз і хвилина при чаю в котрій при заяві Дори що Маня віддасть ся за старого я оглянувся за матірю і побачив як на її звичайно блідім лицю загоріли червоні плями замішаня. Вона змішала ся за перечитане тайком письма. О, тепер я вже був певний. Обі читали листа нещасливого дівчати, знали все, що знав і я, і лиш затаювали се передомною, обявляючи лише своє невдоволене і антипатію проти неї.

В моїй голові роїлось тисяч думок, одна дражливійша від другої. Думаючи і дратуючи себе такими і подібними гадками я вже не мав і терпеливості перебувати довше в товаристві в лісі і мав лиш одно бажане покинути всіх і удатись до неї... що осталась там одна в саду. Від поступованя Дори і матері проти мене і невинної дівчини, мені нараз мов світ обрид. Та ось чи справді і матір була в тім винна? Матір? Питав ся якийсь внутрішній голос в мені. О ні; вона ні. Вона була в своїх осудах строга, особливо проти жінок без взгляду... деспотична вузкоглядна, — але до некоректностей, як отсе з листом вонаб ніколи не причинялась. В тім була Дорина рука сама. Сама одна. Але чому? Що була її молода дівчина винна? Чи не пішов все такі до того імпульс від матері? О, як болючо! Але то все мусіло вияснити ся, мусіло вирівнятись, успокоював я себе — і ходив, мішав ся майже безцільно між присутними, неначе шукав за ким, відповідаючи розсіяно накидані до мене кокетливі запитаня дівчат і молодих пань аж не опинивсь нараз перед матірю що сиділа між кількома старшими дамами.

„Тиб зааранжував яку забаву Богдане, кликнула вона до мене здалека, побачивши мене. „Ходиш сам без пари“ додала, коли

ЛНВістник 1912, кн. II.

17

я до неї зблизив ся.. ось дивись там іде проти тебе Дора з паном К. порадьтесь — і розпочніть! я уважаю, що панни радіб якої гри, а ти ходиш от так, мов визираєш за ким“!

„А і справді так! я се також вже заввжала“ вмішала ся одна з пань, як раз моя антипатія що неустанно обсервувала мене в товариствах, чи не займаюсь я її крикливою донькою що як сміялась, звертала увагу чи не всіх на себе, уважаючи себе за перворядну партію.

„Я справді не замічаю тут де кого“.. відповів я їдко. „А що до забави, то здаєть ся всі о скільки я вважаю бавлять ся знаменито. Кому-б там в лісі захочувалось ще якісь гри!“

„Пан Олесь вимовляєть ся“ обізвала ся моя антипатія і усмінулась солодко. „Когось очевидно ще дожидає. Чи не так?“ Моя мати поглянула на мене, майже з переляком і я вичитав запитанє з затривожених її очей. „Чи не вижидасш ту тут її? Ти неспокійний, і ненаходиш собі місця. Я відчуваю. Але тут її не вижидай“. Я вклонив ся перед панями і пустив ся іти глибоше в ліс, коли на моє привелике зчудованє станув нараз передомною наш молодий хлопак з дому що сповняв в одній особі чин льокая, иноді і фірманна і. т. п. Він передав мені мовчки листець від батька, в котрім той просив вислати йому як найскорше коня з бричкою, котрою я з Дорою приїхав сюди.

По нього вислано післанця, і він мусів зараз виїжджати до тяжко хорого.

„Ти піхотою? спитав я хлопця в поспіху. „Так“. Відповів той — „але я ішов на правці через гору, тому ішов лиш коротко. Але маю вертати конем“.

Я надумавсь хвилину і — рішив ся.

„Вертай назад пішки на правці“ наказав я хлоцеви. Вертай і скажи пан-отцеви, що я сам виїджаю зараз за тобою конем. Вони нехай будуть готові, я за найдальше пів години буду в дома, і вони зможуть їхати куди їм треба. І відправивши хлопака до дому я віднайшов Дору, що ущасливлена безнастанним товариством пана К. була розкішно розположена. Я обяснив її кількома словами причину свого видїзду — попросив обяснити все і матери — відтак поручаючи матір і Дору опіці д. К. — я мов визволяючись з неволі — відітхнув широко — поспішив до свого коня.

Віддалений вже добрий шмат від товариства, я почув нараз за собою голос Дори. Не мило вражений, мов на лихім вчинку спійманий — я став і обглянув ся. Чого було від мене треба? Вона відійшла від товариства за мною і стала. „Ти не міг би ще

до нас за годину назад вернути?“ Кликнула допитливо, а разом мов наказуючи. Що будеш робити в дома сам заким ми вернемо?“

Я здвигнув плечима. „Побачу“, відповів.

„Старай ся. Саме тепер найкрасший осінний час. Хто знає... що буде вже в кілька день пізнійше“?

„Власне тому“! Відкликнув я, і усміхнув ся. Відтак — махнувши в послідне на прощане рукою, я віддалив ся мов вогнем гонений.

* * *

Я їхав.

Мій лишній гуцул кінь летів шаленим трапом, потрясаючи від часу до часу своєю густою гривною, а враз з ним летіли і мої думки. Там в саду сусідів перебувала ще може та, що не покидала мене в лісі анї на хвилину і манила предивною силою до себе. Вона може ще там..

Я віддихав широко, і від довшого часу, неначе вперше віджив знов і почув в жилах кров. Ось, нарешті я таки успів вирватись з неволі і побачу її.. співало тріумфуючи чи не все нутро мое Чи буде вона сама в саду? Чи може з матерею, або з Нестором. Так, з нею буде певно Нестор, він мов той хрущ придержуєть ся заєдно її. Вона ж лише з ним була тепер в дома, прочі брати розіхались — тому обое і держались.. я підогнав свого гуцула, котрий і без того до дому гнав, майже землю копитами розривав. І врешті нам вже не далеко остало ся до дому. Ось вже і дім Обринських виринув перед нами. Білий, спокійний, з низькими старосвітськими вікнами, чистими сніжно-білими занавісами і зараз коло нього прилягаючи до дороги — великий сад. Я стягнув коня, щоб звільнив кроку і глянув жадібно в глибокий сад. В нім лежав спокій, тишина мов все від тепер ладилось до сну, дарма що сонце клонилось лиш до заходу. На веранді на сходах не було нікого. Здавало ся лиш вони схиляли ся до трави; — і так я переїхав по при нього не побачивши нікого. Якось чудно стиснуло мені жалем серце — і за кілька хвиль пізнійше — я опинивсь на подвірю нашої хати.

(Далі буде).

=====

МИК ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

Поет.

Стоять під горами в долині
Мого народу куріні.
Я свій поставив на вершині,
Де тільки гнізда лиш орлині, —
І любо жити там мені.

Я бачу з краю і до краю
В долині сельбища братів;
У-день їх працю назираю,
Пісні у-вечері вчуваю,
В-ночі пильную спокій снів.

І тільки ворога побачу.
Я гасло їм з гори подам,—
Я вішуном-сичем, заплачу,
Застогну „пугу!“ на придачу.
„До зброї братці!.. Ворог там!..“

Роскинув мій народ в долині
Свої убогі куріні.
А я дивлюсь на грані сині:
Туди, в незміряні пустині,
Повинен йти він в скорі дні.

Дивлюсь і потайки сумую.
Бо скільки в його є слабих...
А я ж їх знаю, їх пантрую,
Бо кров народу в їх шаную,
Мені болюча слабість їх...

В негасимому жаданні
Ми огні болотяні
Приняли за довго ждані
Наші гасла огняні.
Ні, ще велетень, сном скутий,
Не прокинувся до життя,—
Під землею спить, забутий,
На межі до небуття.

І поріс він бурянами,
Темним лісом він укривсь,
І той ліс важкими снами
Теж, мов млою оповивсь...

І, потопивши в землю очі,
Сижучу, бува, по цілих днях,
Видіння бачучи пророчі,
І підвестись немає мочі,
І серце муче сум і жах...
І часом чую я з долини
Тоді незважні голоси:
„Дивіть ся: он жилець вершини—
Отой чужак — заснув безвинно
І спить, мов бог на небесі!..“

Не сплю і не чужак між вами,
Коли з народу ви мого,
А то пророчими сльозами
Я плачу в вас над головами
З жалю безсмертного свого.
І бачу вас. Ви — знаю — смілі.
Бо в вас життя ще впереді.
І жду, що здійсните на ділі
Ви те, чого зробить не в силі
Були ми в літа молоді.

Стоять під горами в долині
Мого народу куріні.
А я вдивляюсь на вершині,
У грань таємної пустині,
Куди ми підем в скорі дні.

Велетень.

Грому, грому, грому треба,
Щоб мечем ясним майнув
Зпід розгніваного неба
І недвигу полоснув.
І мов тур, тоді від рапи
Іздрігнеться він страшний
І з землі-могили встане
І велвччий і грізний.
І тоді огні засяють,
І тоді минеться ніч,
І без сліду посчезають
І бліді примари з віч.

С Ф І Н К С.

Великий сфінкс лежить в степу,	Питали: дивить ся куди?
Обвітрений, побитий,	Куди його стремління?
І тягне голову сліпу	А сфінкс недвигою лежав,
У край, де сонце світе.	Немов горище сіра.
У слід вікам ідуть віки,	Обличчя жєнщини він має,
А він лежить без руху.	А решту тіла—звіря.
На сонце дивлять ся баньки,	І я підходив, я питав.
Але нема в їх духу.	І на мої питання
І мимо його шли роди,	Ту ж саму одповідь вік дав—
Минали покоління.	Незрушність і мовчанья.

Гимн сонцю.

Світе землі і всього, що існує на їй—
 В морі й на суші, в повітрі і недрах підземних—
 Гимн свій складаю тобі я, планеті ясній,
 Гими земнородних істот і хвилинних і темних!
 Дай нам на тебе дивитись во віки віків
 І прославляти тебе, вічне огнище світу,
 Щоб непохитно й не змінно твій промінь нас грів
 І веселив нашу землю стару, сумовиту;
 Щоб на ефирних крилятах до неї він ніс
 Ласки твої й поцілунки солодко-пекучі.
 Щоб ваготніли од ласк тих і поле і ліс,
 Гори і море, і ріки широко-пливучі,
 І не вмрало б во віки життя на землі,
 І не заснула б сном смерти сама вона в млі,
 Все ж би пила і пила твої ласки жагучі!

М. ЄВШАН.

Богдан Залеский і Україна.

Отсі замітки про поета „української школи“ в польській літературі Залеского, викликала поява першого тому праці Йосифа Третяка, яка перед пів роком вийшла з друку. ¹⁾ Праця доведена до хвилі, в котрій поет після невдатного повстання 1891 року мусить покидати рідні сторони і емігрувати разом з іншими товаришами за границю. Але більше нам і не потрібно в данім випадку: до того часу поезія Залеского дійшла до повного розвитку і відізнала ся всіма своїми струнами. Дальші роки мало нового приносять до розвою його поезії і світогляду, вони одноманітні і монотонні, як ціле жите і поезія Залеского.

Взагалі можна сказати, що як поет Залеский сьогодні не варт такої уваги, а навіть адорації, яку він знаходив і знаходить не тільки у істориків літератури але й у письменників — як от у Міцкевича, Сенкевича або Коноплицкої. Правда, звеличав його сам Міцкевич піснею: „Słowiku mój, a leś, a ріej!“, але всі ті похвали відчував вже сам Залеский як незаслужені і смирив ся духом перед тогочасними геніями, до яких його прирівнувано. Солов'єм він міг бути в поезії, самим співаком тільки і більше нічим. Але тільки співаком він не хотів остати ся серед польських віщунів. Він все намагав ся стати бардом, про яких співали тодішні романтики і говорила устна словесність люду; він хотів добути сильніші акорди і дати не сам соловейковий спів а великі артистичні креації, епічні думи, все носив в душі мрію про якийсь величній в задумі і виконаню спів; про „думу дум“. Тут і заломила ся його творчість. Він занадто жив самими мріями про своїх героїв, занадто віддавав ся весь приманчивим, фантастичним постаням, щоб потрапити на конкретний ґрунт всякої поезії: власні переживання. Він не переживав нічого, він тільки мріяв. А в мріях він не міг знайти самого себе, дійти до дна своєї душі, віднайти свої переживання. За-для тої наївности і ограничености творчого організму, йому творчі переживання і процеси були невідомі. Він вродив ся неначе зачарованою дитиною і зістав нею до кінця. Потреба мрії — се була потреба його жита, як потреба мелодії була підставою і єдиним постулятом його творчости. І нічого иншого крім мелодії, не знайдемо в його поезії: тому вона така монотонна, така убога змістом. Сучасники Залеско-

¹⁾ Józef Tretiak. Bohdan Zaleski. 1802—1831. Zycie i poezya. Karta z dziejów romantyzmu polskiego. Kraków 1911. Nakładem Akademii Umiejętności. str. VIII + 500, 80.

го, а навіть сам Міцкевич не уміли заглянути в глиб психіки поета і тому уважали музу Залеского за нове „откровеніє“. Але товариш його, польський критик Мохнацкий інстинктивно відчув, де центр тої поезії, коли прирівнував її до „рвучого огня серед ночі, коли огнистий сніп вистрілюючи в гору нагло, скоро, розсиплеть ся на тисячі звезд, бризне тисячами вінців, зикзаків, стяжок і світляних смуг“. І се дійсно пишна ракета, пущена під небо в літну, погідну ніч, — але для такої функції наймаєть ся тепер не творців, але звичайних піротехніків.

Коли отже з артистичного боку постать Залеского нам мало цікава, то за те цікава вона нам більше з иншого боку. Будучи наскрізь пасивною і не маючи ніякого свого змісту творчість Залеского дає тим пластичнійше відбите епохи, духа часу, до котрого належить. Можемо бачити тут докладно відгомін літературних ключів, тогочасної теорії творчости в практиці, ідеологію того покоління, до якого належав сам поет. Таким чином Третьяк пишучи про Залеского дає мимоволі картину з історії польського романтизму. Він вводить нас неначе в велику лабораторію, в духове житє тогочасних гуртків польської молодіжи, знайомить з житєм умовим Варшави, подає образ боротьби двох літературних поколінь, нарешті дає вигляд на поле битви польських повстанців. Серед того всього — образ поета. Не вина автора, що образ той такий блідий. Про Залеского духове житє не можна багато сказати, а тим менше можливо відслонити його духове обличчє. Можна говорити тільки про поодинокі факти, про гурт товаришів, до якого він належав, — а по-за тим його житє являєть ся простою лінійкою, зведенєм біографічних даних. Сама собою цїпешть ся картина з історії романтизму, а не історія життя і духа поета: в його творчім процесі не було ніякої „історії“, ніякого розвитку: яким він вродив ся таким і помер. Він жив тільки догмами та засадами. Але тому власне він не міг брати активної участі в тодішній боротьбі літературній, ані не міг жити тим житєм, яким жили його товариші: Грабовский і Гоциньский. Властиво кажучи — вони, а не Залеский повинні бути героями тогочасного романтичного руху, якого репрезентантом називаємо звичайно Залеского: вони ж а не він активно бороли ся за новий напрям, вони промощували дорогу, вони „творили історію“. Залеский був тільки інструктором на селі і мріяв. Історія літератури математично кривдить діячів подібних Грабовскому або Мохнацкому, записуючи тільки їх імена до реєстру, а групуєчи весь рух довкола знаменитостей і грімких імен. На заслугу знаменитостей йде праця борців, їх імена стають титуловими, їх творчість вихідним пунктом для дальших поколінь. Так творить ся фальш, затемнюєть ся історична перспектива і догматизм являєть ся консеквенцією літературних дослідів, справляючи на бездорожа цілі покоління. Так само і з Залеским. Ставить

ся його, як репрезентанта нової поезії побіч найбільших польських поетів, робить ся його діячем, забуваючи, що кождий з його товаришів міг бути більшою значимістю відповідно до своєї праці, що у кожного з них було більше самостійности і творчого пориву як у Залеского, що горизонт кожного з них був в десятеро ширший. Поминаю тут таку значну силу, глибокого критика і філософа, як Мохнацкий. Порівняймо тільки Залеского з Михайлом Грабозским, а побачимо яким „філістром“ виходить наш „соловій“, якою нетямуючою і наївною дитиною.

Я не хочу читати моралі історикам літератури і після повищих уваг приступати до лічення їх дальтонізму. Нехай ті уваги мене лише виправдають, коли я в дальшій часті свого нарису про Залеского, поставлю його самого на другий плян, і буду його трактувати тільки як літературний тип, як символ того часу. Тільки в таким випадку ся постань може бути для нас цікава, коли дослід над нею поставимо не як ціль саму в собі а тільки як спосіб до вияснення проблем тогочасної епохи, як влюч до вияснення характеру польської романтичної школи, яка виступає під іменем „української“. Се головне завдання, яке насуваєть ся кождий раз, коли тільки згадують Залеского.

Про українську школу в польській поезії утерло ся декілька комуналів, які виголошують ся з чим раз-то більшою певністю. Грішать ними перше всього історики польської літератури. В українізмі польської поезії доби Залескою вони бачуть неначе культурну місію Польщі, а Третяк говорить навіть просто про „стремління до втягнення людської руської культури в широкий, освітлений проміннями західної культури світ польської поезії“. Те змагане — по його думці — дуже інтересне тим, що стає неначе продовженем давніших змагань до політичного і релігійного братання різно племенних елементів давньої Річипосполитої, так, що можна-би його назвати третьою унією, — після політичної та релігійної, унією поетичною. Залеский до глибини душі перенятий тою ідеєю і з повною свідомістю вибирає її за провідну зору своєї поезії.

Я думаю, логічну фальш таких думок не трудно буде сконстатувати, коли тільки порівняємо їх з дійсністю. Звичайно підсуваєть ся а posteriori під творчість такі думки, яких сам творець ніколи не мав і назначуєть ся йому завдання, про які він і не думав. Так і тут. Чи можна, уявляючи собі психіку Залеского говорити про якусь культурну місію його поезії і його українізм — ми знаємо, що під тим розуміє Третяк — класти за ціль життя? Я думаю, що так толкувати собі його творчість — значить не уміти читати, значить суперечити фактам. Але полишім се на боці. Вияснене жерел того українізму, не тільки у Залеского, а у Залеских взагалі найкраще висвітлить нам всю справу.

Залеский — потомок польської шляхти, осілої на Україні і зукраїнішеної не раз до того степеня, що говорила у себе по українськи. Природа і жива стихія народньої мови показує тут свою силу і мимоволі нагинає чужі душі в свій бік. Нічого дивного, коли Залеский, який довгий час пробув під сільською стріхою, переняв ся до глибини душі Україною і вражіння дитячих літ заховав до самої старости.

Z torbanem wyrósł ja. Dniepr Iwanhora,
 Chata gdzieś w gaju starego znachora,
 Widzę — och! jakbym pożegnał je wczora:
 Spiewatoż ptastwo tam — byle dzień biały;
 I znów dziewczęta z majdanu śpiewały;
 To znowu męski głos wojennej chwaty
 W cześć atamanow — maciły się społem
 W pieśń jedną żywą! I pieśń tę polknałem“.

Так сповідав ся сам поет. Ми бачимо від разу чим для нього тут Україна. Для такого фантаста, яким був Залеский ціле життя — Україна нічим иньшим тільки прекрасним спомином минулих літ, чарівною мелодією, колисковою піснею. Гоголь тужив в Петербурзі за українською піснею, Залеский перебуваючи в Парижі так само тужив за нею, але Україна у обох не була тим самим вітчиною в дійсности того слова значіню. Оте леліянє в думках України, яке бачимо у Залеского не можна би навіть назвати українофільством: се чисто інстинктовий потяг, любов звіряти до рідної кривки. Зовсім очевидна річ, що про якісь дальші наміри, про змаганє поета до поетичної унії не може бути навіть бесіди. То одно. Так само побільшенє се висуване взагалі українїзму Залеского як домінуючу струну його поезії, робити його душею всеї творчости. Коли вже говорити про ідейні основи тої творчости, то сам поет зовсім ясно виложив своє credo: „Bog, swiat, słowianstwo, Polska, Ukraina“ — отсе його квінта, як сам він каже. Відповідно до того можна-би його називати так само славянофілом і католиком, не лиш Українцем. Про українїзм Залеского можна говорити о стільки, о скільки він співає про українську природу і свої дитячі спомини, і з скарбниці устної словестности, людських переказів та традиції бере теми до своїх пісень. Те все привкмети зовсім зверхні, які можуть не зачіпати самого світогляду і не впливати на нього. Вони і не впливали в дійсности. В дійсности про Україну Залеский не мав понятя і бачив її тільки в мріях: з України в його поезії єсть тільки кольористичне тло, ритміка народних українських пісень і мотиви побутово-історичні. Се за мало, щоб бути Українцем та іменувати себе знавцем народної душі. І нічого жаліти нам Українцям, що стратили „молодого співця, який оставсь в Україні, мігби дійти до яснішого зрозуміня минувшини і духа

народу" ¹⁾. Свого народу? Алеж його народом були Поляки і за свій нарід, а не за Україну він пішов бороти ся в 1831 році і за свій нарід пішов потім на еміграцію. Можна бачити суперечність в тих фактах, суперечність поміж психікою польського патріота і українського співака, але для мене се річ зовсім очевидна й нормальна, що Залеский тільки польський патріот і нічого иньше.

Треба одначе ввійти в подробиці справи і подати в деталях відносини Залеского до України.

Стрічаємо в поезії Залеского такий факт, як апотеозу козацьчини. В цілім ряді поем і поетичних дум читаємо поміж стрічками запал для тих юнаків, що бороли ся за свободу і захищали схід перед Татарами, і боронили своїх вольностей перед насильством Поляків. В поемі „Czajki“, що описує виправу Запорожців на Турків, апотеоза козацтва доходить до вершка. Третяк стараєть ся доказати, що ся поема вплинула на повстанє Шевченкового „Гамалії“ і стала початком романтичної апотеози козацтва в українській поезії. А вже просто легендою і унікатом може виглядати факт, що польський поет взяв ся обороняти Мазепу і Хмельницького перед Поляками. В поемі *Dunka Mazepu* герої її так промовляє:

Myśmy Lachom byli wierni,	Nadciagnęli, my już zbili.
Przeciw hordom w kazdej chwili,	I coś mamy za to wzysku
Nim husarze, nim pancerni	Oprocz więzow i ucisku" ?

Сам поет солідаруєть ся очевидно з тими думками. З передмови до поеми він подає свої історичні поясненя, в яких виясляє причини знеохоченя козаків до Польщі — власне отой утиск та несправедливість, яких вони дізнавали. Поет доходить навіть в своїй симпатії до Мазепи так далеко, що каже йому хвалити Хмельницького за хоробрість в боротьбі з Поляками. Тут вже забув навіть Залеский за свій ідеал: козацько-польська згода та братній мир.

Виростає питанє: звідки взяли ся у поета такі погляди на козацько-польські відносини, а далі: чи можна їх погодити з польським патріотизмом поета. Шукаючи за гезезою тих думок Третяк приходить до висновку, що виголошуючи такі погляди Залеский як Поляк мусів мати чисте сумління. Він ішов за думками тих, що загально тїшили ся опінією патріотів, головно за поетом та істориком Немцевичем, який в році 1816 видав свої голосні „*Spiewy historyczne*“. В історичних примітках до тих співів так говорить про козаків і відносини їх до Поля-

¹⁾ Див. В. Прагобережець: Богдан Залеский. З нагоди святкування 25-тих роковин смерти в „Колі польських дневникарів і літератів в Київї“. „Рада“ 1912 ч. 292.

ків: „Поляки так дуже дбайливі о свободу у себе, не уміли шанувати її у других, забирали козакам слободи і ґрунта і свобідних досі робили підданими. Люд стративши терпеливість під що раз тящим ярмом вхопив се за зброю“... Отже Немцевич, що разом з Косцюшком боров ся за свободу Польщі, був таким самим козакофілом як і Залеский. Коли польські історики здобували ся на таку обективність супроти козаків, то чайже не можна трактувати думок Залеского як „еретичних“ з становища польського патріотизму і в його творчости бачити третю, поетичну унію. Чоловік, який вродив ся на Україні мусів інтересувати ся нею більше як кожний иньший Поляк, мусів читати, коли не козацьких і польських літописців то бодай Бантиша-Каменського, Шерера та Енгеля, мусів остаточно бачити, що „люди, які мають свій побут, права, обычай, пісні, своїх героїв, істориків, гайдамаками називати не можна“.

Можна бути вдячним за таку симпатію Поляка до української справи, можна її уважати за оден з рідких проявів обективної думки про нашу минувшину. А всеж таки великою наївністю було би дати зловити ся на ті сердечні, великодушно-обективні погляди. Навіть як-би зробити Залеских українськими патріотами, якими вони хочуть бути, то не забуваймо, що той український патріотизм — частина тільки загально-польського патріотизму. Нехай вони будуть апостолами згоди і мира, але той мир ніщо иньше тільки стремління до збільшеня стану посіданя мирною дорогою. Третяк се називає скромно втіленем людової культури української в широке русло європейсько-польської культури. Практично виконували сю думку товариші Залеского і його приятелі так, що писали українську історію, збирали етнографічні матеріали, робили тонографічні студії, слідили обряди і звичай людові, описували моголи — але те все мало служити не *ad maiorem Ucrainae gloriam*, але збогачувати тільки „матеріали до історії і скарби національної літератури“ — як каже Грабовский. Отже таки смирна овечка показує вовчі пазурі та апетити. Можна подякувати за таке українофільство, але не попадати в телячий захват від нього.

Ще в більше яснім і правдивім освітленю стане перед нами по-стать Залеского і його українофільство, коли візьмем під увагу обставини часу і зважимо, що він був одним з перших польських романтиків. Ніде в Славянщині романтизм не явив ся з початку в такій наївній формі як в Польщі. Коли-б не природний поетичний талант у декого і не виступ Міцкевича, польський романтизм готовий був заскорузуги в гіршим „клясицизмі“ і рутині як клясицизм всяких Козмянів. Модними кличами він утішав ся і бавив ся як дитина і скоро поробив їх догмами. Такою догмою і головним постулятом романтичної поезії стала лю-

довість. Почала ся погоня за людськими мотивами, посипали ся всякі балляди парафрази або переспіви народьх пісень, переказів. Добре було поробити всіх польських поетів тоді етнографами. Вони уміли вишукувати всякі замки, руїни зачаровані, озера, наганяти на читача страх оповіданнями про опирів, віднаходити останки історичних традицій поміж людом — одним словом придержували ся пильно романтичного катехізму. Тут і чи не головна причина українізму Залеского. Третяк зовсім справедливо говорить: „Тому що уродив ся ва Україні повній козацьких традицій, тому що обставини його життя в дитячих роках особливо сиріяли його зближеню до українського люду, його звичаїв і пісень, тож з природи річи, хочачи бути поетом, як його розумів романтизм, мусів розлюбувати ся в традиціях України, і стати їх органом в поезії“.

Очевидна річ. Уродити ся в краю таким „поетичнім“ в дитинстві на кождім кроці мати змогу ловити казки, пісні та історичні перекази і не стати романтичним поетом, таким власне, як вимагали правила! Тут і причина незвичайного успіху Залеского і взагалі тз. „української школи“. Польські панички, які крім салюну не бачили і не чули сільського співу, а старали ся після засад бути романтичними творцями, мусіли впасти на коліна перед людиною, яка на память уміла людські пісні і з надзвичайною легкістю могла сипати цілими пригорщами людські мотиви, переплітаючи мову для ефекту і більшої кольористики українськими провінціалізмами. І Богдан став скоро побіч Міцкевича і інших знаменитостей, став українським віщуном і соловієм. Легко було й втворити ся в мить і цілій школі українській. Почали пробувати своїх сил в поезії навіть ті товариші Залеского, які найменшого покликания поетичного перед тим не чули. А тепер здобули популярність. Бо польська публіка і літерати моментально полюбили козаків, гайдамак, всяких харарктеників та віщунів á la Вернигора так само як своїх Ляхів і Ванд, і скоро вони стали покутувати в польській літературі як збогачене природних скарбів національної, своєї культури. Як легко було тоді стати лібералом в поглядах на козачину, як легко було говорити Залескому великим авторітетом про українські пісні і думи, про народню душу, заступати навіть українські провінції на польськім соймі в 1831 році, а нарешті здобути від істориків літератури похвалу за стремліне до польсько-української згоди і „поетичної унії“! Те все легко було йому, і ніхто не хотів бачити, скільки в тій українофільській ролі було фальшу, незнання та пози, як костюм мусів заслонювати невіжество, як поет мусів штучними огнями допомогати собі, аби українські козаки не вийшли маріонетками або салюновими паничами.

А преціль тепер се ясно. Поезія Залеского стратила свій чарівний

вплив, а сам поет являється не солов'єм, а радше тресованим прахом. Се не поетичний порив, не спів, а виучена лекція. Сам природний нахил до мрії і сердечна доброта не можуть заступити поезії, так само як наші патріоти не переконують нікого, що в синіх, задуманих очах Шашкевича була іскра патхнення. Маємо механічну зліпку німецької романтики, з можливими мітольоґіями та переказами, спрепаровану на лад народної пісні. І кінець.

Щоб остаточно показати внутрішній зміст і вартість патріотизмів і симпатій Залеских, якими пописують ся Поляки, а якими й ми хочемо дорожити — вистане вказати на українського Залеского — Метлинського. От поет того самого складу і ума. І він був козакофілом, співав про Україну, могили, бандуристів, „збогатив рідну літературу“ і у нього були ідеали: Славянство, Україна, Бог... але знаємо під яким порогом вони остаточно кінчили ся. Такі люди ніколи не уміли собі знайти кута на Україні при всім тим своїм патріотизмі.

МИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ.

Стріл.

(Оповідання).

Я виліз з вагона на маленькій станції, звідки „до неї“ лишалось верстов п'ять, не більше. В палкій уяві я вже зазиравав в темну безодню її очей, стискав в обіймах її тепле, молоде, жагуче тіло, п'янів від його пахощів, під губами чув її вохкі, тремтячі від моїх шалених поцілунків вуста, вуста, що одначе, тільки приймали мої поцілунки, але уперто а ні разу не одповіли на них. Я вже нічого не чув і не бачив, опріч неї, як місячник з отвертими очами нічого не бачив і не чув навкруги: переходячи через рейки, ледве не опинивсь під локомотивою поїзду що рушав далі...

Потреба заспокоїти зворушені нерви примушувала йти пішки: мовчки минув я юрбу візників, що на весь голос кричали до мене: „пожалуйте!“ „мигом доставлю!“ і т. і., повз убогі будинки станції війшов на невеличку зелену луку й вузенькою стежкою подався до лісу.

Ліс привітав мене лагідним шумом вершин, як доброго знайомого, душевні турботи котрого він з давна знав і не раз заспоковав своєю відвічною мудрістю, упевняючи, що всі наші турботи суєта суєт... Але сьогодні я такий далекий від того настрою, коли

над душою може мати власть ся відвічна мудрість! Лагідний шум вершин не вступав мені в душу, від краю до краю схвильовану, від краю до краю палалючу негасимим вогнем. Сьогодні! Сьогодні повинно скінчитись неможливе становище наших відносин, сьогодні я рішив розрубати Гордієв вузол... Сьогодні вона вільно чи невільно буде моєю, або я убю її, чи себе, а може її і себе... Вона любить мене, в тому я переконаний всіми фибрами душі і кожним атомом тіла. Ніякими словами не зруйнує вона і не убе того переконання, бо... бо я чув не раз тремтінне її вохких, жагучих вуст від моїх шалених поцілунків. Се тремтінне говорить мені більш, ніж те, що уперто ніколи її уста не одповіли на шаленство моїх поцілунків. Памятаю, коли я вперше сказано жагуче притулив губи до її вуст й почувши те тремтінне, в якимсь екстазі пив нектар, полинувши душею в зоряне небо від убогої, нудної землі, памятаю, вона нарешті, одриваючись від мене наче прокинувшись зо сна, сказала: „чого ти хочеш? — Памятай, полюбовницею твоею я ніколи не буду, а через труп теж ніколи... ніколи не переступлю“. Говорячи про „труп“, вона мала на увазі свого вульгарного чоловіка, що кохав її скаженим ревним коханням. Важко було б уявити собі двох людей, більш ріжних, ніж вона і її вульгарний чоловік, за котрого вона вийшла без любови з якоїсь нервової примхи, випадкового капризу. Але потім виносила важке життя з ним, не даючи нікому помітити, чого воно їй коштує. З гордощі вона не хотіла, щоб її вважали за нещасну. На щасте він мав службу, що примушувала його дев'ять місяців в році проводити в розіздах, а вона жила собі одиноко в лісі недалеко від глухої станції, залізної дороги. За для „сімейного щастя“ лишались тільки невеликі клаптики часу, але і в сі клаптики межі ними виходили скажені сцени. З його скаженим коханням в рівень була також скажена ревність. Вона ж не переносила ревности і з недужою злістю драгувала звіря його ревности. Вона не кохала його, але переконанне, що її зрада його убе, холодом сповняло її душу і примушувало не давати волі своєму кохання: через „труп“ вона не переступить... З часу, коли вона мені так сказала, почалась межі нами якась шалена гра, від якої серце моє конало в нездоланих муках. Не раз зазірав я в темну безодню її очей, стискав в обіймах її тепле, молоде, жагуче тіло, пняв від його пахощів, пив з її вуст нектар і чув тремтінне тих вохких вуст. Але завжди вона обливала мої почуття холодною водою злих слів, кажучи, що моє шаленство не кохання, а лише гра, що через море мого кохання вона перейде навіть не дуже замочивши панчохи. Одного разу, — се

як раз було в останній раз, як ми бачились, — їй схотілось упевнити мене самого в правді своїх слів, дати мені доказ, що дійсно моє кохання — гра і вона, моя кохана тільки іграшка для мене. „Ти сам се скажеш, я тебе примушу се сказати“ злісно казала вона в одповідь на мої енергічні протести. І потім, коли я почув знайоме тремтіння її вохких вуст від моїх шалених поцілунків вона несподівано спитала: „хочеш, щоби я тебе поцілувала?“ Я нічого не розумів, мене лишав остатній розум... „Скажи лиш: — я не люблю тебе, а тільки граюсь, скажи — іграшко моя, дозвоь мені погратись з тобою, скажи так і я палко, щиро поцілую тебе.“ — „Я не можу того сказати, я не можу вимовити тієї брехні!“ — „То ти-ж кажеш, що усе-б віддав за моє кохання, невже-ж так дешево ціниш мій поцілунок, що за його не хочеш того сказати? — „Я не можу брехати...“ „Облиш пишні слова! Слухай, за дві оті фрази я поцілую тебе, чуєш, поцілую!“ — „Я не можу“ — „А як не можеш, то буду тільки знати, що поцілунок мій тобі не потрібний, як не потрібне тобі й моє кохання“. — „Ти добре сама знаєш, що то не так!.. — „Нічого не знаю, не хочу знати, знаю тільки, що за мій бупім то бажаний поцілунок не даєш кілька слів, не даш нічого й за кохання...“ — „Віддам все, саме життя віддам!“ — „Ну, коли не брешеш, то дай доказ, кажи-но за мною: „я не люблю тебе, тільки граюсь, іграшко моя, дозвоь...“ „Ніколи, ніколи я не скажу того.“ Її очі горіли нервовим вогнем. — „Отже скажеш!..“ Вона жагуче притулилась до мене, обнимаючи мою шию, близько, близько коло своїх губ я чув її тремтячі вохкі вуста.. „Скажи, мій любий, скажи, мій бажаний!..“ Упливала кудись моя воля, розум лишав мене... Якась хвиля підхопила мене і понесла, як легку перинку... Я сказав... Тремтячі уста упились в мої губи довгим сказеним поцілунком, від якого я зомлів... А потім... потім я почув злий, холодний голос, що сказав: — „Краще-б ти ударив мене по щоці, або плюнув в очі...“

Не знаю, як мої ноги найшли тієї темної ночі дорогу через ліс до станції, не знаю, чому я не вліг тоді на рейки під локомотиву.

На другий день я одержав від неї листа, в котрому було тільки сповіщення про несподіваний приїзд її чоловіка на тиждень. Вчора другим листом вона сповіщала мене, що тієї-ж ночі він повинен уїхати. А сьогодні я вже летів до неї і почутте тремтіння вохких вуст цілком володило моїм недужим мозком... Але сьогодні повинно скінчитись неможливе становище наших відносин, сьогодні повинна скінчитись гра, бо я рішив розрубати Гордієв вузол...

Сьогодні вона вільно, чи не вільно буде моєю, або я убю її, чи себе, а може і її і себе... Від втоми, чи від того, що я вже знав, що не відступлю від того, що рішив, але зворушені нерви мої заспокоїлись і я був вже занадто спокійний, коли одчиняв фіртку до її двора. Але тільки я переступив поріг, як серце моє упало: в кімнатах я почув голос її вульгарного чоловіка, що чомусь не уїхав... Я чув неможливість відкласти рішинець, я чув неодмінну потребу сьогодні скінчити справу з тим Гордієвим вузлом. Я знав, що так воно буде. Але як? За обідом для рівноваги моїх знов зворушених нервів я випив одну за другою кілька чарок горілки. Чим далше, тим більш я був впевнений, що рішинець повинен бути сьогодні. Але який? Її чоловік, теж мабуть для рівноваги зворушених нервів, налягав на чарку, бо полум'я його ревности вже палало, а вона дратуванням, як звичайно, лила масло до вогню... Після обіду ми пили кофе з лікерами на ганку. Її очі блищали темною безоднею, що звала до себе, її уста тремтіли жалучим бажанням поцілунків... Я став бавитись маленьким монте-крісто з міцним боєм. Раз-два і маленька куля влучала в приклеєний до стіни клаптик паперу. Але стріляти в мертву ціль мені наскучило, бажалось цілі живої. Біля крильця ходили дві курки — від нудьги вона бавилась курками і я не раз дражнив її куровидкою: кури також підходили до неї, як і її вульгарний чоловік. Біля нього та біля курей вона завжди нагадувала мені орла з полома-ними крилами. Я просив у неї дозволу стріляти по курці, але вона з обуренням відказала. Та не встигла вона вимовити „нізачо, нізачо, облиште“.., як одна курка вже тріпалась в судоргах ско-нання. Я ще зроду не бачив її такою обуреною... Тоді я почав глузувати над питанням про жите й смерть... „Що жите, що смерть? Ніби ми знаєм? Ось я — живий, а ось — один момент і, хочете, мене не буде, як нема вашої любої зозулястої курки, яку Ви, одначе, завтра зо смаком будете їсти...“ І я притулив монте-крісто до серця. На се чогось обуривсь її чоловік. „Облиште сим жартувати“ сказав він грубо і пішов до мене. Перш ніж я встиг що сказати він міцно взяв мене за руку, в якій я держав монте-крісто і потяг до себе.

„Ви не можете, добродію, відняти у мене права на самовбійство в присутности шановної дами“, — сказав я, глянувши на неї і потяг монте крісто до себе. Я бачив, як тремтіли її вохкі уста і шалене бажання поцілунка кровю залило мій мозок. Чомусь я пригадав, як вона казала, що ніколи не переступить через „труп“. І тільки ся згадка пронеслась в голові, як роздавсь тихенький

стріл і чоловік її упав, як сніп, як підкошений: маленька куля влучила йому в серце і він помер навіть не крикнувши

Вона таки переступила через „труп“

Стріл признано випадковим нещастем, необережністю. Перед Богом і своєю совістю я не можу дати відповіді, чи був той стріл цілком випадковий, або ту кулю хоча трохи направляло моє тасмне бажання? Од чистого серця кажу, не знаю, — ні „так“, ні „ні“ не скажу з переконанням... Зате з непорухоим переконанням відповідають на те питання кожний фибр її душі і кожний атом її тіла, коли вона лежить в моїх обіймах, з скаженою жагучістю притуляючись до мене і наче наміряючись шаленими поцілунками випити з мене душу. Звісно без слів, переконання її душі і тіла в тим, що через „труп“ вела її моя воля... Але се переконання тільки підхльостує дике шаленство її скаженого кохання, розпалює полумя її жогучости... І цілком захоплений вихром того шаленства я вже не знаю, що міцнійш, моє кохання, чи моя ненависть, я вже не певний, що коли-небудь не задушю її в обіймах. І коли-б те сталось, я б, певно, ніколи не міг би дати відповіді собі самому, своїй совісти і Богови, — від чого сталось, від ненаситимого шаленства кохання, полумя котрого тільки більшає від усього, чого воно досягти може, чи від такої ж ненависти, що иноді одержує страшну побіду над самим шаленством кохання...

МАКСИМ РИЛЬСКИЙ.

З циклю „Контрасти“.

„На спомин єдиній“.

Нехай се щастє — тільки мрії,
Нехай се щастє — тільки сні,
Але душа горить, шаліє
І лине, рветь ся до весни.
Вже знову іскри розгорілись
В огонь краси, в огонь пісень

Деж тіни всі нічні поділись?
Навколо світ, навколо день!
Люблю! Ти чуєш, бачиш, мила
Як в слові сім квітки цвітуть?
Про се сказать Тобі — несила,
Але ти можеш се почуть.

МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК.

Головні федерації сучасного світа ¹⁾.

Сполучені Держави Північної Америки.

II. Загальна характеристика федеральної конституції 1787 року.

Конференція розпочала свої засідання 17 мая 1787 року. Число делегатів від різних держав було неоднакове: Пенсільванія послала чотирьох, Конектікут і Меріленд кождий по одному, Нью-Йорк, Полуднева Кароліна й Георгія по два делегати, а кожда з иньших держав по три. Більшість делегатів були люди з вищою освітою; багато з них були ознайомлені з політичним життям Англії і федеративним устроєм Швейцарії й Голяндії.

Конференція мусіла насамперед рішити питання, чи змінювати існуючу конституцію, чи виробляти нову. Рішено виробляти нову й вироблення її доручено Рандольфу, голові Віргінської делегації. Делегати иньших держав, як наприклад, Нью-Джерсея й Конектікута, також виробили свої проєкти. Результатом праць філадельфійського конгресу й явило ся вироблення федеральної конституції 1787 року, яка з незначними поправками й досі є конституцією сучасних Сполучених Держав Північної Америки. Ми не будемо оповідати перебігу праці філадельфійського конгресу й слїдити за процесом вироблення конституції ²⁾, але дамо спочатку загальну характеристику виробленої ним конституції, а потім докладнїйше оповімо про кожду складову частину федеральної управи з окрема. Нарешті дамо опис основної одиниці, з котрих складаєть ся союз — держави або штата.

Американську федеральну конституцію вироблено, як ми вже згадували, в 1787 році й потім віддано під голосованне — людність кождої держави мусіла подати свій голос за або проти неї. В 1789 році конституцію прийняли всі держави й тоді приступлено до організації сїльного для всіх держав федерального правительства.

Коли ми поглянемо на склад теперішних Сполучених Держав, то побачимо, що окремі держави, з яких він складаєть ся, дуже різнять ся між собою. Є між ними такі держави, як Нью-Йорк, котрий числить $7\frac{1}{2}$ мільонів мешканців, або Пенсільванія, яка має $6\frac{1}{2}$ міль. мешканців, є й такі, як держави Айдего (162 тисячі мешканців) або Ута (тільки 43 тисячі мешк.). Не менша ріжниця й що до розміру території окре-

¹⁾ Далі, див. I кн. ЛНВ.

²⁾ Про се див. у Ковалевського (op. cit.), ст. 318—344.

мих держав. Так наприклад держава Род-Айленд має тисячу квадратних миль, Конектікут — коло п'яти тисяч, Нью-Джерсей — близько сім і пів тисяч, тим часом як держава Кольорадо й Невада мають кожда понад сто тисяч кв. миль, Каліфорнія понад сто п'ятдесят тисяч, а Техас навіть 262 тисяч кв. миль. Ся остання держава далеко більша від європейської Франції, територія якої виносить троха більше як 200 тисяч кв. миль. Правда, в другій половині XVIII ст., коли уклала ся американська федеральна конституція, різниці між розмірами й числом людности окремих держав були менші ніж тепер, одначе всеж вони були досить значні, щоб поставити на порядок денний і зробити дуже пекучим питання про те, як погодити інтереси великих і малих держав при організації федерації й федеративної законодавчої влади. Се питання викликало дуже багато суперечок, але нарешті конвент розв'язав його в той спосіб, що законодавчу федеральну власть розділив між дві палати народних представників. Перша з сих палат зветь ся палатою представників (House of Representatives); вибирає її на два роки людність цілої федерації, при чому кожда держава посилає число представників відповідно до числа своєї людности (тепер припадає один представник на 200 тисяч мешканців). Друга палата зветь ся сенатом. Кожда держава посилає двох сенаторів, незалежно від числа людности або розміру своєї території. Сенатори вибирають ся на шість літ; що два роки третина їх уступає й на їх місце вибирають ся нові. Сенаторів вибирають законодавчі зібрання держав. Палата представників і сенат разом творять так званий конгрес. Сей конгрес і є найвищою законодавчою властю американської федерації.

Завдяки такій організації конгресу, держави, які мають мало людности, мають в сенаті такий самий вплив, як і найбільші держави. З огляду на те, що для кожного закону потрібна згода обох палат конгресу, малі держави мають певність, що вони завсїди можуть виступити проти тих законопроектів, які були б для них некорисні. Сей спосіб одночасної репрезентації і людности цілої федерації й поодиноких членів союзу — держав, який вибрав американський конституційний конвент для примирення інтересів великих і малих держав, показав ся дуже вдатним і доцільним; про се найкраще може свідчити більше як столітній досвід Американських Сполучених Держав.

Кінець XVIII ст., коли виробляла ся американська конституція, характеризуєть ся загальним занепадом державної влади; в Америці через демократичний рух, викликаний боротьбою колоній з правительством метрополії, сей занепад впливу й авторитету влади мусів проявити ся з особливою силою. Ось чому творці теперішньої американської федеральної конституції, бажаючи утворити сильніше федеральне пра-

вительство, з огляду на конечну потребу його для доброго розвитку цілого союзу, рівночасно всеж старали ся скільки можна обмежити сферу його компетенції й компетенції конгресу, як одного з органів сього правительства. Ми побачимо далі, що конституція Сполучених Держав, установивши органи федерального правительства і спосіб їх вибору докладно означає область діяльности для кожного з них і для цілого федерального правительства.

Американські законодавці передвиділи потребу змін або доповнень в виробленій ними конституції, але користанне з сього права вони обставили рядом обмежень. Постановлено, що конституцію можна змінити тільки тоді, коли се запропонують зробити або дві третини обох палат конгресу або законодатні зібрання двох третин держав; зміни сі має робити скликане спеціально для сього установче зібранне або конвент; пропозиції сього зібрання йдуть на затвердження законодатних зібрань держав і входять до конституції тільки тоді, коли їх приймуть три четверти держав. З сього видно, як тяжко добити ся зміни американської федеральної конституції. „Протягом першого столітя істновання Сполучених Держав, каже проф. Гарвардського університету Бунжель Харт, різні члени конгресу запропонували понад 1800 поправок до конституції, але з них тільки 19 одержали потрібну згоду двох третин членів обох палат конгресу. З сих 19 тільки 15 увійшли кінець кінцем в конституцію¹⁾. З сього факту, що протягом так довгого часу федеральна конституція Сполучених Держав так мало змінила ся, не можна одначе робити висновку, що так само мало змінила ся і область діяльности федерального правительства. Навпаки, зі зростом і розвитком федерації компетенція федерального правительства розширила ся незвичайно; життя союзу, і особливо величезний промисловий розвиток його, поставили перед федеральним правительством задачі, які і до голови не приходили творцям американської конституції; дуже збільшила ся також і власть федерального правительства. Одначе все се відбуло ся не дорогою змін в конституції, але дорогою розширеного толковання її, і помогли тут найбільше так звані федеральні суди, про котрі ми скажемо докладнійше далі.

Звернімо ся тепер до самої федеральної конституції, а саме до тої частини її, яка говорить про компетенцію федерального правительства взагалі. Ось що читаємо в розділі восьмім першої статі американської федеральної конституції:

„Конгрес має право: накладати й збирати мито, податки й акцизи, робити заходи для загальної оборони й загального добробуту Сполуче-

¹⁾ Цитовано у Міжуєва, *op. cit.* Докладнійше про сі поправки див. у Ковалевського (*op. cit.*, стор. 344—351).

них Держав, при чому всі мита, податки й акцизи, які накладає конгрес, мусять бути однакові в усіх державах.

Робити позички на потреби Сполучених Держав.

Регулювати торговельні відносини федерації з чужоземними державами й окремих держав між собою.

Установляти однакові для цілого Союзу права натуралізації й однакове законодавство про банкрутства.

Бити монету й установляти її ціну, а також установляти міри й вагу взагалі.

Заводити поштові контори й уряджувати поштові дороги.

Підпомогати розвиток науки й штуки, забезпечуючи авторам і винахідникам на певний час виключне право користати з своїх творів і винаходів.

Заводити суди, які становлять низшу інстанцію в відношенню до Верховного Федерального Суду.

Проголошувати війну.

Робити розпорядження про бранку рекрутів до війська й означувати засоби на його удержання; одначе сі засоби не можна визначувати довше, як на два роки наперед.

Робити постанови про утворення й удержання федеральної фльоти.

Установляти спосіб управи над військом і фльою.

Робити заходи потрібні для організації міліції, для її озброєння й навчання, а також для розпорядження тою її частиною, яка може бути потрібною для правительства Сполучених Держав, при чому кожда окрема Держава в усякім разі має право іменувати офіцерів для своєї міліції й організувати її навчання, додержуючи приписів, які установить конгрес.

Видавати всякі закони, які можуть бути потрібні й корисні для здійснення вичислених прав, а також і для всіх взагалі уповажень, які ся конституція надає правительству Сполучених Держав або якому небудь з органів федеральної управи“.

Так означає федеральна конституція компетенцію федеральної законодавчої влади. В сих межах федеральна законодавча влада має право видавати закони; федеральна виконавча влада має право змушувати до виконання сих законів; нарешті федеральна судова влада має право робити судові постанови. Відносно всього иншого законодавча й адміністративна влада належить до держав, при чому в сі області ніякі органи законодавчої або виконавчої влади федерації не мають права втручати ся. „Права, які має американське федеральне правительство, каже Д. Брайс, одержало воно від окремих держав, до яких сі права належали до того часу, коли держави за спільною згодою витворили союзне правительство. Тому права держав уважають ся необмеженими, і коли повстає питання, чи належить до національного (федерального) пра-

вительства те або инше право, то припускаєть ся, що воно належить до окремих держав, доки не доведено, що вони уступили їх федеральному правительству. Инакше кажучи, для прав держав нема обмежень, крім тих, які установляє федеральна конституція¹⁾.

Як же осягаєть ся, що федеральне правительсто не переходить границь, які зазначила йому федеральна конституція, як осягаєть ся, наприклад, те, що конгрес не видає законів, які виходили б за межі його компетенції. З другої сторони, як осягаєть ся те, що федеральне правительсто, маючи конституцію, яка була вироблена тільки для двох з половиною мільонів людности, більше рільничої, ніж промислової, виконує свої завдання тепер, коли має задачу заспокоювати потреби 80 мільонів людности, в котрій до того ж дуже поступив поділ на промислово-торговельні й сільсько-господарські класи. Се осягнуто завдаки федеральним судам, про котрі ми й скажемо тепер докладнійше.

В урядженню федеральної судової власти, каже М. Ковалевський, найбільше виявила ся творчість членів конституційного конвенту 1787 року. Вони забезпечили судову оборону для основних законів країни і витворили постійного посередника в усіх спорах між федеральним правительством і правительствами окремих держав і контролятора над конституційністю законодавчих рішень конгресу. І справді конвент надав федеральному трибуналові право в судовій дорозі висловлювати ся з приводу питання про те, чи годять ся з конституцією прийняті конгресом закони, чи ні; трибунал має право касувати в них ті параграфи й слова, які він признає за незгідні з конституцією. Одначе, щоб федеральний суд міг постановити таке рішення, треба, щоб з приводу такого закону подали скаргу особи, заінтересовані в тім, щоб закон або його частину узнано за противні конституції. Ся постанова й дає відповідь на перше з поставлених питань, як осягаєть ся, що федеральне правительсто тримаєть ся в межах конституції. Заразом федеральний трибунал має право висловлювати ся, чи не противить ся закон, виданий якою державою, федеральній конституції або конституції тої держави, для якої його видано. Правда, судді окремих держав також мають право признавати неконституційним той або другий федеральний закон, коли він не відповідає або суперечить конституції їх держави, одначе апеляції на такі рішення йдуть до суду федерального. Такої власти, загалом кажучи, не має жадний суд в світі, й тому інституцію федерального суду треба уважати за одну з найважнійших особливостей американської федерації.

Закон 1789 року постановляє, що в тих випадках, коли суд тої чи иньшої держави в своїм рішенню признає обовязкову силу за нормою,

¹⁾ Див. J. Bryce.

яка не годить ся з конституцією федерації, її законами або договорами, справа йде на розгляд федерального суду. Теж саме буває і в випадках спору між адміністративними заходами окремих держав і конституцією й законами федерації. Федеральний суд розглядає також справи, в яких одною з сторін виступає посол, дипломатичний агент або конзуль, акредитований при правительстві Сполучених Держав; до нього відносять ся також усі справи адміралтейські й морські, і взагалі справи, що відносять ся до навігації. До федерального трибуналу належать всі спори, в яких Сполучені Держави виступають, як сторона. Верховний федеральний трибунал є також вищим судією між окремими державами. Коли дві держави провадять між собою спір, або яка небудь держава починає процес проти окремого горожанина другої держави, або сторонами суть горожане різних держав, рішення справи належить до федеральних судіїв. Коли одною з сторін в процесі проти цілої держави, або проти приватної особи буде чужоземець, тоді справу також розглядає федеральний суд.

На початку американської федеральної конституції ми читаємо: „Ми, нарід Сполучених Держав, для того, щоб утворити кращий Союз, установити справедливість, забезпечити внутрішній спокій, поробити заходи для спільної оборони, сприяти загальному добробутові й забезпечити блага свободи нам самим і всім нашим нащадкам, наказуємо і встановляємо отсю конституцію для Сполучених Держав Америки“. З сього бачимо, що дбанне про „загальний добробут“ є одною з важнійших, одною з основних цілей самого повстання Американської федерації. Таке формулюванне задач федерації й істнованне наведеної висше точки, яка дає конгресови право „видавати всякі закони, які можуть бути потрібні й корисні для здійснення всіх уповажнень, які конституція надає правительству Сполучених Держав або якому небудь з органів федеральної управи“, сі дві обставини дуже допомогли американським державним людям розв'язувати проблеми XIX в. без безпосереднього порушення федеральної конституції. Так наприклад ледве тільки нарід і вибрані ним законодавці переконали ся в потребі. „з огляду на сприяте загальному добробутові“ установляти контролю над приватними залізницями або трестами й синдикатами, конгрес почав видавати різні відповідні закони. Роблячи так, конгрес був певний, що на випадок якого небудь процесу федеральний суд буде тримати ся того самого погляду і не признає сих законів конгресу противними конституції, а через се й неважними. Або ось ще инший приклад. Конституція дала конгресови право регулювати торгівлю з чужими країнами й держав федерації між собою. Федеральні суди розширили се право. Під торгівлю, рішили вони, треба розуміти й чавігацію, як спосіб її здійснення. А звідси той наслідок, що конгресови признано право видавати закони, які регулюють навігацію. Дальші

рішення ще більше розширили компетенцію конгресу, так що кінець кінцем установлено той принцип, що регулювання торгівлі виключно належить до конгресу. Таке розширене толкування дало конгресови можливість забезпечити багатоміліонній людині Сполучених Держав свободу внутрішньої торгівлі, так що як би яка держава схотіла обмежити свободу торговельного обміну своїх горожан, се уважало ся би за порушення конституції, за порушення прав конгресу.

Один з численних коментаторів конституції 1787 року, каже М. Ковалевський, висловлює утертий погляд, коли каже, що право розширеного толкування конституції полягає не в правительствах держав, але в федеральному суді, і що з трьох властей, між які розділена національна зверхність, тільки судова має право інтерпретації органічного закону американської нації. Сама конституція, говорячи, що вона, а також ціла федерація має своє жерело не в державах, а в народі, не лишає сумніву, що установлене нею правительство здійснює висші функції зверхности, між ними й толкування органічного закону й нових норм права, які випливають з зіставлення окремих частин конституції. Але та сама конституція переводить принцип поділу властей і, як ми бачили, накладає на федеральні суди обовязок висловлювати ся, чи відповідають закони, видавані конгресом або палатами окремих держав, органічному закону країни. З сього виходить, що в справі витворених нових конституційних порядків через толкування конституції 1787 р. творча роля належить в Америці нікому иншому, як судам. Коли б се право мав конгрес, се значило би, що в Сполучених Державах парламент був би так само самогутній, як в Англії, яка, як відомо, не знає різниці між органічними і звичайними законами. Колиб президента доущено до толкування прав, які йому признала конституція, се значило би помішати в його особі виконавчі, законодавні й судові функції. Тримаючи ся букви органічного закону країни й проголошеного ним принципу поділу властей, треба признати, що функцію юридичної інтерпретації основного закону Сполучених Держав має тільки федеральний трибунал і залежені від нього суди. Так воно й є в дійсности. „В більшости випадків, пише Поперої, і президенти, і конгреси, а також правительственні власти окремих держав уважали для себе обовязковим те розумінне закона, яке приймали судії. Така практика є в Америці постійна й загальна.“¹⁾

Крім судового толкування й юридичної конструкції конституції відповідно до тих цілей, для яких її витворено, себ то „в інтересах єдности, справедливости, внутрішнього спокою, зовнішньої безпеки, загального добробуту і свободи“ державний устрій Сполучених Держав з ча-

¹⁾ Цитовано у Ковалевського.

сом дуже змінив ся не при помочи законів або судової практики, але при помочи звичаєвої практики. Стало ся так під впливом зросту партій і практики вибору президента й віце - президента, способу іменовати на інші федеральні посади й самого внутрішнього регуляміну обох палат конгресу. „Хоч про нашу конституцію, каже проф. Вудберн, і говорить ся найчастійше, як про писану, одначе в дійсности її не можна уважати за виключно писану. Звичай наполовину надав нам неписаної конституції. Звичай установив ряд „конституційних угод“, певну практику й певні прецеденти, які мають силу закона. До неписаної конституції треба віднести наприклад такі правила: 1) виборці президента мусять подавати свій голос за кандидата своєї партії; 2) президента не можна вибрати на третє чотирьохлітє; 3) президент має право скидати з посади федеральних урядників без всякої участі сената; 4) як палата представників, так і сенат завідують справами при помочи іменованих ними комітетів. В нижній палаті вони складають ся з осіб, іменованих її головою або спікером, а в висшій їх вибирають самі члени; 5) сенат повинен затверджувати вибраних президентом міністрів; 6) член конгресу повинен мати постійне місце побуту в тім окрузі, з якою він виходить; 7) зібраннє членів партії (caucus) означає її політичну програму, якої повинні тримати ся однаково і виборці, й послы й сенатори. Все, що відносить ся до самого механізму наших політичних партій і реформуючого впливу, який він має на наш державний устрій, належить до області нашої неписаної конституції, себ то опираєть ся на прецеденти й звичаї“ ¹⁾.

III. Виконавча власть федерації: президент і міністри.

Давши загальну характеристику американської федеральної конституції, переходимо до розгляду федеральних органів управи — виконавчих і законодавчих. Почнемо з власті виконавчої. Питаннє про те, як організувати виконавчу власть федерації, зняв на самім початку своїх засідань вже конгрес в Філадельфії. Після досить довгих дебат рішено, що головою виконавчої власті буде президент республіки; він буде вибирати ся що чотири роки, з правом бути вибраним на ново. Творчі сучасної конституції мусяли шукати жерело виконавчої власті в волі народу. Але вони бояли ся завести безпосереднє і загальне право голосовання при виборі президента. При безпосереднім виборі народом, президент міг уважати себе, як представника цілої нації, не тільки рівним обом палатам, але й без порівняння вищим від них: адже кожного посла вибирає тільки один його округ, а президент був би безпосереднім вибранцем цілої країни. З другої сторони, колиб президента вибирала за-

¹⁾ Цит. у М. Ковалевського.

конодатна палата, се могло б ослабити його власть. Конгрес в Філадельфії думав вийти з сеї трудности, установивши, що президента будуть вибирати спеціально для сього вибрані виборці; в кожній державі число сих виборців буде рівне з числом його послів і сенаторів у конгресі разом. Федеральна конституція каже, що кожда держава сама рішає, хто буде брати участь в вибиранню виборців; треба сказати, що тепер право вибирання виборців є загальне. Таким чином президентських виборців вибирає той сам склад людности, який має право вибирати членів палати представників своєї держави і федеральної палати представників ¹⁾.

„Творці федеральної конституції, каже Дж. Брайс, здасть ся найбільше були задоволені саме з сеї частини виробленої ними системи політичного устрою Сполучених Держав, хоч ні одно питання не викликало для них таких трудностей, як установленне способу виборів президента республіки. Тим часом ні в чім іншій їх припущення і сподівання не показали ся такими далекими від того, що здійснило ся потім в політичній житю Сполучених Держав.“ Річ у тім, що вже при виборі першого президента американський нарід почав обовязувати виборців, на якого кандидата вони мають подавати свій голос; правда, ніякий закон не перешкоджає виборцеві не додержати своєї обіцянки, але сього ніколи не бувало, і таким чином двохступенні вибори президента стали чистою формальністю. Житє зробило, що президент Сполучених Держав дійсно є вибранцем усього американського народа.

Федеральна конституція каже, що президентом може бути кождий Американець, який родив ся американським горожанином і має 35 літ. Президента по чотирох роках можна вибирати необмежене число разів наново; в дійности, одначе, є звичай, що більше як два раза та сама особа ніколи не буває президентом. Звичай сей бере початок з часів Вашингтона, який по вісьмох роках президентства рішучо зрік ся виставляти в третє свою кандидатуру.

Поглянемо тепер, які права надає президентові федеральна конституція. Ось що читаємо в статі II: „Відділ I. Виконавча власть в Сполучених Державах належить до президента республіки. Він перебуває в своїй гідности чотири роки й вибираєть ся разом з віцепрезидентом таким способом (далі йде мова про спосіб вибору).

„Перед початком виконування обовязків президент дає таку при-

¹⁾ Як бачимо, вибір президента в Сполучених Державах відбуваєть ся зовсім инакше, як у Франції або Швейцарії. У Франції й Швейцарії президента вибирають члени звичайного законодавного зібрання (у Франції його вибирає так зване Національне зібранне, яке складаєть ся з членів сената і палати послів разом, у Швейцарії — Федеральне зібранне, яке складаєть ся з членів Національної Ради і Ради Держав).

слягу або обіцянку: „Я урочисто присягаю, що буду совісно виконувати обовязки президента Сполучених Держав і в міру своїх сил буду пильнувати, охороняти й боронити конституцію Сполучених Держав.“

„Відділ II. Президент є головним начальником над військом і фльотою Сполучених Держав¹⁾, а також і над міліцією окремих держав, коли ся міліція йде на дійсну службу федерального правительства. Він може вимагати від кожного з головних начальників окремих секцій федеральної управи, щоб він на письмі подавав йому свої думки з приводу питань, які належать до його секції.“

„Президент має право уласкавлення осіб, засуджених за нарушення федеральних законів, крім одначе тих урядових осіб, що перебувають на службі у федерального правительства, які були засуджені особливим способом за зраду, хабарництво або який инший важний злочин“²⁾.

„Президент Сполучених Держав має право в порозумінню з сенатом і за його згодою укладати трактати з чужоземними державами, з тою одначе конечною умовою що сі трактати затвердять дві третини всього числа сенаторів³⁾. Він має право за згодою сената іменувати послів і конзулів Сполучених Держав, членів Вишого Суду і всіх инших урядових осіб Сполучених Держав, для іменовання яких конституція не вказує якого иншого способу⁴⁾. Одначе конгрес має право видавати закони, силою яких іменованне на різні другорядні посади може

1) Не треба одначе сей вираз розуміти так, що президент сам особисто стає на чолі війська, се Американці уважали би за щось незвичайне. Се значить тільки, що президент, і ніхто инший, іменує начальників війська й дає їм інструкції; тут він грає таку саму роль, як король в монархіях.

2) Сей порядок зветь ся „impeachment“. Постанову про відданне під суд робить при сьому федеральна палата представників, а самий суд переводить Сенат. Такий спосіб відвічальности перед судом вищих урядових осіб держави установляють також конституції майже всіх американських держав.

3) Трактат є законом для сторін, які беруть в ній участь. Тому в деяких конституціях укладають трактати органи законодавчої влади — палати. Але з другої сторони уложенне трактату вимагає ведення переговорів і довершення згоди між контакентами, а се очевидно можна доручити тільки органам виконавчої влади. Маючи се на увазі, Американці й дали президентови право укладати трактати, але під контролею сенату, який розглядає їх, робить поправки, а вже потім затверджує. На конгресі в Філадельфії пропонувано обмежити власть президента утворенням при ній ради, одначе більшість конгресу відкинула сю пропозицію. Тому власть президента обмежуєть ся тільки контролею зі сторони сенату.

4) Коли президент запропонував яку особу на посаду, і Сенат дав свою згоду, то хто має право скинути з посади іменованого урядника? На думку творців конституції для сього також потрібна згода Сенату. Але тут повстало питання, чи можна президентови правити країною при помочи урядників, які не будуть його слухати ся. З огляду на се в 1789 р. рішено, що право скидати урядників з посад належить тільки до президента.

бути віддане або президентови республіки, або судам, або міністрам і иншим вищим урядовим особам“.

„Президент повинен від часу до часу робити конгресови доклади про стан Союзу й рекомендувати увазі членів конгресу ті заходи, які він вважає за потрібні або корисні. Він має право в незвичайних випадках скликати обидві палати конгресу або яку будь одну з них; на випадок, коли палати не можуть погодити ся що до часу відрочення засідань, він може сам відрочувати сі засідання на час, який вважає за відповідний.

„Президент приймає послів і инших вищих осіб.

„Він повинен пильнувати, щоб закони виконували ся совісно. До президента належить право давати чини всім офіцерам, які відбувають службу у федерального правительства“.

„Президент з віцепрезидент і всі инші горожанські урядові особи федерального правительства можуть бути позбавлені своїх посад, коли їх засуджено по способу impeachment за зраду, хабарництво або инший який важний злочин¹⁾“.

До сього означення власти президента додамо ще отсю цитату з першої статі федеральної конституції, котра характеризує участь президента в законодавстві федерації:

„Кожний законопроект, який затвердить палата представників і сенат, мусить бути поданий президентови Сполучених Держав. Коли він одобрює законопроект, він його підписує, коли не одобрює, звертає назад з своїми закидами до тої палати, до якої належить ініціатива проекту. Палата бере до сього протоколу закиди президента й наново переглядає його. Коли після такого перегляду за проект віддадуть свої голоси дві третини членів палати, його пересилають до другої палати. Коли після розгляду його в сій другій палаті при голосованню за нього віддадуть голоси дві третини членів палати, проект став законом.“²⁾

„Коли президент, одержавши законопроект, затверджений конгресом, не зверне його протягом десятиох днів від того часу, як йому передано проєкт, сей проєкт стає законом, так як би він був підписаний президентом“.

Ось все, що ми знаходимо в тексті американської федеральної конституції про права і обовязки президента республіки. Бачимо, що він має більшу свободу ділання, як конституційний монарх; се й зрозуміло,

¹⁾ Коли суд признає президента винним, він іде з своєї посади. На яку иншу кару або грошеву одвічальність президента можна засудити тільки після нового судового слідства і не скорше, як він зложить свій уряд; в таким разі справа йде звичайним судовим порядком.

²⁾ Бачимо звідси, що американський президент має право відносного (релятивного) veto

бо конституційний монарх не відповідає за свої вчинки, а президент особисто відвічальний.

Ми бачили, що президент має право робити конгресови повідомлення про стан справ Союзу й рекомендувати його увазі ті заходи, які на думку президента треба зробити. Конституція не вказує, яким способом має робити президент свої вказівки. Два перші президенти являли ся на початку сесій особисто на засідання палат і там виголошували відповідні промови. Третій президент, Джефферсон, уже не робив цього і обмежував ся писаними комунікатами: з того часу всі дальші президенти робили так само. Правда, конгрес може ігнорувати вказівки, які йому дає президент. Одначе се не значить, щоб такі повідомлення президента не мали ніякого значіння. Вони тільки по формі звертають ся до конгресу, а в дійсности -- до всього американського народу; їх зараз передруковує й обговорює незвичайно розвинена американська преса. Таким чином при помочи своїх комунікатів президент може викликати в країні певний настрій, який може вплинути і на конгрес. З цього бачимо, що хоч президент і не має права законодатної ініціативи, одначе має можливість впливати на конгрес.

Ми вже наводили те місце констятудії, де говорить ся про право президента завертати назад до палат з своїми увагами законопроекти, які йому здають ся невідповідними. Звернімо увагу на той факт, що в таким разі досить тяжко, щоб законопроект зробив ся законом, бо для цього потрібна згода аж двох третин членів обох палат конгресу. Така одностумність обох палат, потрібна для того, щоб законопроект став законом, не зважаючи на veto президента, буває досить рідко, і тому veto президента в величезній більшості випадків потягає за собою загиб проекту. З цього бачимо, якою великою є власть президента. Пригадаймо, що в Німецькій імерії імператор зовсім не має права veto; в деяких конституційних країнах, наприклад в Англії, монарх хоч і має право veto, одначе майже не користує з нього. Се й зрозуміло, бо президент Сполучених Держав, се відповідальний вибранець цілої нації, який стоїть при власти тільки певний час. Натомість в монархіях монархи мають власть ціле жите, а до того часто приходять до власти зовсім дітьми, коли вони з своєї власти зовсім не можуть користати.

Та ще цікавійний той факт, що в Америці з розвитком демократизації політичного життя президенти республіки й губернатори окремих держав (вони мають право релятивного veto відносно законопроектів, вироблених законодатними палатами їх держав) все більше й більше починають користати з свого права veto; й здобувають сим популярність серед народу. Нарід бачить в сїм ве лиху волю виконавчої власти, але доказ сміливости й рішучости своїх вибранців, які насмілюють ся йти

проти законодавчих палат, де почуте відповідальності перед народом за свої вчинки слабше, бо одна партія скидає відповідальність за лихі наслідки закону на другу партію, й де дуже часто при помочи корупції й інтриг мають великий вплив різні особи й корпорації (торговельні й промислові компанії, синдикати, залізничні товариства і т. д.). Міжуєв в цитованій вже праці наводить цікаву статистику уживання президентами права veto. „Досі за весь час існування Сполучених Держав, каже, він було коло 450 випадків, коли президенти скористали з свого права veto. Джефферсон і обидва Адамси (перші президенти республіки по Вашингтоні) зовсім не користали з права veto, Джаксон за свої два президентства (1829 — 1837) ужив veto 12 разів, Джонсон (1865 — 1869) — 21 раз, генерал Грант (герой внутрішньої війни між північними і полудневими державами, президент між 1869 і 1877 р.) — 43 рази. Нарешті Клевеленд, який був президентом двічі, але не з ряду (між 1885 і 1889 і між 1893 і 1897 р.) скористав з свого права veto ві більше ні менше, як 301 раз. При сім треба завважити, що майже ні один з трьохсот біллів, які відкинув Клевеленд, не дістав потім в конгресі потрібних двох третин голосів. Ще цікавіше, що успіх кандидатури Клевеленда на президентство в значній мірі залежав від того, що він так само сміливо й рішучо уживав своє право veto ще тоді, як був губернатором держави Нью-Йорку“.

Стоячи на чолі виконавчої влади, президент має право іменувати своїх найблизших агентів — міністрів. Се, як бачимо, зовсім не відповідає так званому парламентарному рїжїмови, який вимагає, щоб міністри вибирали ся з поміж членів палат і належали до пануючої там партії. Всі міністри рівні між собою і перед президентом. Нічого подібного до того, що в Англії називаєть ся кабинетом міністрів, в Америці ми не бачимо: міністри не складають з себе жадної солідарної між собою колеїї, і кождий з них відповідає перед президентом тільки за себе. Тому міністри можуть належати до рїжних політичних партій. Особливо часто се бувало за перших президентів.

Тепер міністри належать до тої самої партії, що й президент, значить їх політична програма більше менше однакова. Одначе вони невідповідальні перед палатами; відповідає тільки президент, та й те ми бачили, що його відповідальність має не політичний, а тільки судовий характер. Федеральні міністерства повстали на відразу, але витворювали ся поволи, в міру розвитку справ союзу ¹⁾.

(Кінець буде).

¹⁾ Докладнійше про американських міністрів і їх відношенє до президента і палат конгресу див. в книзі Duprier — Les ministres dans les principaux pays d'Europe et d'Amerique t II, ст. 31 — 164.

Ю. КЛИМЕНКО.

Під Шевченковою калиною.

Наближав ся темний чудовий вечір другого дня зелених свят. Сонце поважно схиляло ся на захід, посилаючи на землю останні прощальні проміння. Легесенький, бадьорий вітрець повсюди розносив весняні пахощі від густої зеленої трави і рясних квітів. Небесна блакить була чиста й прозора. На дворі стояла весняна доба у всій своїй молодій красі. Повсюди була надзвичайна тиша, наче вся природа молила ся в сю вечірню годину, і тільки соловейки невгамовно співали свої принадливі пісні в густих пахучих садках та гаях. Вони безупинно співали і мимохіть пробуджували в істоті кожної людини якісь особливі, гарні, весняні почуття. Пильно прислухаючись до сіх принадливих пісень, не одна стара й молода людина переживала в сі хвилини якусь невиразну тугу, якийсь невимовний жаль... Пильніш, чим коли небудь, почувалась потреба особистого щастя й далі, почувалось незадоволенне тяжкими сірими, буденними умовами щоденного життя. Сі пісні наче б то манила в якийсь другий край, де житте було вільнійше, краще, де не панували безпросвітні злидні і постійна ворожнеча між убогими і багатими, де братерська любов зєднувала усіх людей одним почуттем, одним бажанєм кращої долі. Але се були мрії... гарні весняні мрії, розбуркані в знесилому серці чудовими пташиними піснями. Дійсне, не підмальоване житте, яке хвилювало в сю годину навіть серед сих пишних садків і гаїв, було зовсім далеке від рожевого кольору, якого надавали йому весняні мрії...

Щоденна тяжка боротьба за існування не давала змоги більшій частині сільської людности відпочити від тяжкої праці, не давала змоги подивитись на світ Божий веселими, розумними, незасмученими очима. Більшість сієї старої й молодой людности не вміла тай не могла відчувати на собі, як слід, весняного настрою, молодой краси і чарівной поезії пташиних пісень. Се було не для неї, цілісенькі дні приходилось працювати за шматок черствого хліба, а гарні вечори і поетичні ночі проходили для неї марно через велику притомленність. Тільки в неділю, або в який празник були хвилини цілком вільні тай сі хвилини, на превеликий жаль, спокон віку присвячувались та щей досі присвячують ся некультурним вчинкам. П'яцтво, криваві бійки то що ще й досі не переводять ся на селі.

Пляшка й чарка служать в простому селянстві найважнішим об'єднуючим зв'язком, замість яких небуль вищих духовних інтересів. Тільки під чаркою наш селянин робить ся більш веселим, і словоохочим. В такі хвилини, під впливом всяких спогадів, він може охоче про що розказати: про минулі колишні часи, про своє сучасне життя, про найпотребніші громадянські справи і т. ин. Але найбільшій увазі заслужують його спогади про видатних людей, з якими йому трапляло ся зустрічатись в своїому життї. Тоді обличчя його, звичайно суворе, замислене, робить ся більш приємним, ласкавим по виразу; в руках намічаєть ся надзвичайна жвавість. І сміх, і жарт, і специфічний український гумор і веселі пісні — все, що досі було заховане глибоко в його душі, в ті хвилини виникають разом на поверх з особливою яскравістю. І, дивлючись на веселу компанію, яка спустила вже в свої вічно голодні, підтянуті шлунки по дві — три чарки — на де який час забуваєш про те безпросвітне матеріяльне і моральне становище, в якому вона перебуває по всяк день, цілісеньке своє безбарвне, злидене життя. Нахмурені і бліді облича відразу червоніють, очі блищать і палають тимчасовим полумем, язик, якого в звичайні буденні часи не витягнеш з рота навіть мотузком розохочутеть ся безупинно балакати про всяку всячину. Звичайно, балачка йде про те, що має найбільші відносини до селянського життя: про землю, про хозяйські справи, про свої особисті погляди на те, або инше питання громадського змісту. Часами розмова торкаєть ся релігійних питань, сільських звичаїв, видатніших осіб... І почнуть ся тоді всякі легендарні оповідання, в котрих иноді визнають ся справжні перли народньої поезії.

Слухаєш, слухаєш з захопленням сі чудові сказки, в котрих дійсність тісно змішуєть ся з фантастичним, неймовірним, і очей не спускаєш з якого-небудь старенького дідуся сивого з серйозним, але симпатичним, приємним обличчям. Пильно дивлючись йому в вічі, слухаєш його оповідання про минувші часи, про тодішніх, давно вже покійних людей, і їх могутні, привабливі образи яскраво уявляють ся тоді перед очима. А як гарно він розказує, наче з книжки читає!.. Е, що послухать! Хоч сядь та записуй!..

Ось і тепер, в сей чудовий, весняний вечір. Зішла ся невеличка компанія старих Кирилівчан під „Шевченкову Калину“ справляти, по давньому звичаю, маївку; себ то зійшла ся для того щоб доброю закускою та горілкою вшанувати найліпший місяць — квітень. Поставили стола; коло нього дві лавки збоку. Застелили стола білою чистою скатеркою, поставили серед нього чималу

пляшку з горілкою, круг неї свіжі пиріжки з капустою, дві миски солоних огірків, смашну печеню, велику чарку і „маївка“ почалась. Рясна стародавня калина, свідок дитячих років українського генія, вже густо зацвіла, і прихильно, злегенька гойдались її зелені віти з білими квітами над головами стареньких бабусь і сивих дідів.

Пахощі наповняли тепле повітря. Недалечко тихо шелестів гнучкий високий осокор, а соловейко аж надривав ся, співаючи на ньому свої принадливі весняні пісні. За десять або п'ятнадцять кроків від калини, тече невеличка річка і чути було в сій вечірній тиші, як обережно котились через маленькі каміння, дзюрчали і десь замирили в далечині її прозорі, среблясті хвильки. Тут же близенько й стара-стара криниця з гнилими цибуринами, мабуть одного віку з калиною. Коло неї зібралась весела дівчора і, не зважаючи на заборони та застереження старих, безпечно собі гралась. Пляшка потрохи опорожнилась, і після третьої чарки розмова зробила ся вільнішою. Теми були спершу звичайні, селянські, але незабаром почали ся всякі спогади про колишні часи і колишніх людей, котрі давно вже мирно спочивали вічним сном.

Почуло ся найменне Тараса. Зрозуміло, що се велике, і святе для кожного Українця найменне звернуло на себе пильну увагу всеї кумпанії, бо найбільша частина її належала до роду Шевченків. Тут були також справжні, найближчі його родичі: Петро, Трохим, Андрій та Іван — з своїми синами, невістками та онуками. Були й такі, що тільки вважали себе за родичів Тараса через свою фамилію. Але, крім Шевченків тут були ще колишні приятелі Тараса: Грицько Жерновий, Охрім Бондаренко та Остап Мурза. Усі вони добре памятають свого славнозвісного односельчанина, а Грицько каже, що випивав з Тарасом по чарці і навіть боров ся з ним.

Сей Грицько. — вже дуже старий, але ще досить бадьорий чоловік, дуже побожний; ніколи не пропускає служби Божої, був колись церковним титарем, сільським старостою і наслідок навіть старшиною. Тепер здав все своє господарство синові і спокійно доживає при ньому свого довгого віку. Дуже словоохочий і вміє гарно розказувати про старовину та кріпацьку недолю, взагалі про колишні часи. І Боже мій! Чого-чого тільки він не бачив, чого не зазнав в своїому життю! Був колись заможним селянином, довго чумакував, їздив в Херсонщину на заробітки, возив сіль з Криму, бачив море, великі города, гарні місцевости, був навіть на похоронах Тараса Григоровича під Канівом. І про се найбільше любив розповідати своїм зацікавленим слухачам.

ЛНВістник 1912, кн. II.

19

Почали ся спогади про Тараса. Всякий розказував другому, що знав про сього надзвичайного, відомого всьому світу чоловіка. Почувалось якесь особисте, навіть пієтичне відношенне сіх людей до памяти свого найбільшого односельчанина. Всякому в своїх спогадах хотіло ся як найвиразнійш підкреслити се відношенне до нього, але найлучше се вдалось, вже певне, Грицькови, бо він був найстарший за всіх і найбільше знав про Тараса. Через се ніхто з ним не сперечав ся, а навпаки, всі прохали з пошаною розказувати про Тараса те, що він сам бачив, або чув від других людей.

„Маївка“ майже кінчалась серед прихильних старечих розмов і пташиних співів. Коли се несподівано зявила ся коло калини юрба молодих дівчат і парубків, котрі сказали старим „добрий вечір“ і поставали коло криниці. Діти потомились за цілий день, набігались і розійшлись по хатах спати. Несподіваних молодих гостей теж попросили до столу і кумпанія відразу зробилась веселійшою. Залунав в гаю дзвінкий дівочий голос та парубочий жарт. Заспівали, „Рече та стогне Дніпр широкий“ і молоді могутні звуки сієї пісні густою хвилею розкотили ся навкруги в нічній тиші. В безкрайній небесній височині яскраво миготіли срібляні й золоті зірки і ласкаво, з якоюсь прихильністю, подивлялись на пишно уквітчану землю. Спорожнили ще другу пляшку, сумно й поважно проспівали „Заповіт“, а нарешті всі в один голос стали прохати старого Грицька розказати що небудь про Тараса.

— Щож, — сказав він, охоче згоджуючись на проханне усеї компанії, — я багато де чого знаю про нашого Тараса, але чи зумію вас зацікавити своїм оповіданнем про нього. Тепер так багато про нього говорять, а ще більше пишуть в газетах, що я мало сподіваюсь захопити вас своїм оповіданнем. Тай пізно вже тепер. Скоро спати захочеть ся, а розказувати про Тараса все, що я знаю, мабуть прийдець ся до світу... тай то не розкажеш.

— Нічого, ми будемо уважно слухати вас, розкажіть, дідусю, — настирливо причепились до старого Грицька дві дівчини — красуні, Ксеня й Марія.

— Ох, дівчатоньки, лишенько мені з вами, — і не відчепиш ся від вас! Та що ж робить! Колись і я був молодий, гарний, дужий а тепер... кхе, кхе... тепер подивиш ся на вас усіх таких живих веселих і жалько стане тих давніх років, коли я, мов той сокіл, перелітав з одного краю до другого, коли я здумав ще завзято братись за всяке діло і був на селі першим робітником першим балагуром... Минуло ся... Стареча неміч ось підходить, підкрадаєть ся, щодня спостерегає, а там — незабаром несподівано і смерть прий-

де. Спочинуть їй мої втомлені кістки під сирою землею... Ох, тяжко, важко, дітоньки, вмирати, а найгірш — в таку чудову добу, коли все навкруги цвіте, радіє, питаєть ся новим життям, кращими надіями, пахучими квітами...

— Та що, ви, дідусю, Господь з вами... надумали вмирати — ви ще, може, переживете усіх нас: ви так гарно себе почуваете, і навіть зовсім непомітно, що ви нездужаете. Та покиньте ви лучше думать про смерть хоч на сей чудовий вечір. Он—гляньте на небо та подивіть ся, як там гарно та любо, які там ясні зірки... Скільки їх!.. Кажуть люде, що то янголи дивлять ся на землю. Чи правда сьому, чи ні? Кажуть ще, що то вмерші дивлять ся з неба, як живеть ся їх родині на сьому світі. От і ви, як умрете, дідусю, то будете там високо — високо і звідти будете подивлятись, як живуть поміж собою ваші діти та онуки... А поки що, покиньте дідусю, журитись, та розкажіть нам ще небудь про Тараса. Ви його добре знаєте, кумпанували з ним і може під сією калиною і маівку з ним таку саму справляли? Розкажіть дідусю, розкажіть, — невгамовно цокотала весела Марійка до старого Грицька, і її молодий, дзвінкий голос геть розлягав ся луною по всьому гаю.

— Ні голубко, Тараса я знав гаразд, але ні разу не доводилось мені з ним справляти маівку під сією калиною. Тоді не такі були часи. Наші батьки не знали сієї забавки, бо тоді їм не дуже солодко жило ся: клята панщина забирала всі сили, все здоровле, тай заробітків не було ніяких... а крім того, я був ще хлопцем, як Тарас коли не коли навідував ся в гості до своїх братів. Я познайомив ся з ним у покійного батюшки Григорія Кошиця. В нього я служив за наймита тоді, як Тарас сватавсь за його дочку Тодосю. Ото гарна була баришня — царство її небесне! Грицько поважно перехрестив ся. — А добра яка! Ніколи я не чув від неї прикрого слова; бувало, все заступаєть ся за мене перед батьком, як я що небудь зроблю не так, як треба. За се ж я її — Боже мій милосердний — як дякував і по сю пору не можу забути, як невинно як жорстоко батько й матір занапали все її життя, загубили молоду її долю...

— Про сю нещасну долю баришні Тодосі нам цікаво було б послухать, — відповіла Марійка, — розкажіть, дідусю, будьте так ласкаві, про її нещасне кохання з Тарасом. Чим воно скінчилось? Чому їх не зєднала до купи доля?

— Еге, чому... Звісно, чому — батьки не схотіли, от і все. Бачте, Тарас, як і наші батьки колись, був перше кріпаком у пана

Енгельгардта і, як був шіснадцятилітнім хлопцем, то де який час служив у панотця Грирорія за наймита. Баришня тоді ще була маленька і не цікавила Тараса своєю вродою. Ніколи він, бідолашний, не сподівав ся, що вона згодом стане йому до вподоби, не сподівав ся, що вони загинуть обоє в самоті, в вічній розлуці через уперту жорстокість її батьків... Але ось слухайте, — добавив Грицько, трохи замислившись та журливо поглядаючи на своїх слухачів, — поки Тарас служив у старого батюшки за наймита, то він і матушка зо всею сімьєю ставились до нього, як звичайно ставлять ся господарі до всякої прислуги. Заставляли його багато робити і часами, можна сподіватись, йому приходилось не солодко відчувати на собі тяжке своє становище, особливо, як батюшка був п'янений. А сей грішок за ним водив ся, царство йому небесне. Та недовго Тарас служив у нього: років два, не більше.. Побачив батюшка і добре упевнив ся, що з Тараса робітник не дуже здатний. Все бувало, в вільні години щось пише, читає, або малює олівцем на аркушах паперу; а то збирає в кухні до цікавої розмови всю челядь, забуваючи, що треба напоїти коней, або перейти яке друге пуття в хозяйстві. Побачив він се тай рохитав Тараса. А тут трохи згодом його взяли до панів, а після того, через де який час найшли ся добрі люде, котрі визволили його з кріпацтва, заплативши панови силу грошей, тай начали його вчити, щоб зробити з нього розумну, освіченну людину. Звісно, який у нашого брата — мужика дитячий розум: в постійних злиднях та праці не маєш ні одної вільної години, щоб прочитати яку небудь книжку. Тай то добре, як грамотний, а таких грамотних в ті часи було в нас на селі дуже мало. Та яка ж тоді могла бути наука! Мука, прости Господи, а не наука. Той вчителі тоді були добрі — нічого казати.. Як хотів бути грамотним, то заведуть тебе, бувало, батько або мама до школи, до дяка, який любить частенько вживати горілку. І почне той дяк тебе вчити... Та так забє різками й тумакми памороки, що тікаєш з тієї школи, як з пекла. От в такій школі вчив ся спочатку і наш Тарас. Набирав ся він бідний в школі від п'яного дяка, а вдома від лихої мачухи. По кільканадцять днів бувало, сидить він в сій калині де ми тепер сидимо та, грішним ділом, горілку пемо, а сестра його, покійна Ярина приносила йому сюди крадькома їсти... Тільки в ті часи, я ще памятаю добре, тут, на сьому місці, був густий — густий бір, калини було багато кушів, а он там, в праворич, бачите? був другий чималий ставок, а там, вище з відсі можна подати рукою — стояла Тарасова хата. На тому місці тепер, як ви знаєте, стоїть камінь —

жорновий. Тепер гарно та любо тут посидіти та відпочити, а тоді ще було краще, особливо в таку прекрасну весняну добу, як сейчас. Частенько, бувало, хлопцем я бігав в сей гай погратись з товаришами.

Грицько поважно подихнув, трохи відпочив, дивлючись на ясне зоряне небо і слухаючи, як поблизу десь принадливо співав соловейко. Зійшов повний місяць і облив своїм м'яким сяйвом садки і гаї. Крізь нічну тишу чути було, як десь далеко співали дівчата, а коло ставка невгамовно виконували свій фантастичний, одноманітний концерт закохані жаби. Чисте, зоряне небо прихильно похилилось над захопленими слухачами які пильно дивились на старого Грицька стежучи за кожним виразом його обличчя. Він ще раз озирнув ся навкруги і почав даліше розповідати про нещасне Тарасове кохання.

— Отак мучив ся Тарас довго: то з малку пас людську череду на полі, то побивав ся в великих злиднях коло своєї рідної хати, то набирив ся в школі від пьяного дяка, ховаючись від нього в сю калину, то служив в наїмах за шматок черствого хліба і тяжко працював; аж поки, хвалити Милосердного Бога, найшли ся добрі люде, котрі викупили його за великі гроші на волю і почали вчити як слід. Тоді вже йому мабуть більше було, як двадцять років. Але не зважаючи на такий зріст, він був людиною дотенною і до науки охочий. Через се вчив ся він гарно і скоро скінчив в Петербурзі якусь там вищу школу, Академію, чи що. Не знаю, що то за школа така була і чому в ній навчали, тільки добре знаю, що в сій школі Тарас навчив ся добре малювати. Та щеї раніш, поки він був в дома, то частенько проявляв не аби який хист до сієї штуки, себ то до малювання. Не раз тікав він з дому то в Будища, то в Тарасівку, то навіть в Лисянку, щоб там у справжніх малярів гаразд навчитись сьому мистецтву, а вдома, як тільки знайде де небудь аркушик паперу, то тільки те й робить, що водить по ньому олівцем, або вугілем. Але тільки в Петербурзі він зробив ся справжнім маляром і там получив якийсь чин. От, як скінчив він свою науку, та зробив ся освіченною, значною людиною, то не відцурав ся зовсім своєї рідні, яка в ті часи ще перебувала панщину, а приїхав таки до нашої Кирилівки, щоб провідати своїх братів, улюблену сестру Ярину та колишніх приятелів. Боже мій! Який він був радий, що знову побачив свою родину, побачив знайомі садки і гаї, отсю калину... Скільки ріжних приемних й тяжких спогадів заворушилось тоді в його голові. Був він кажу, дуже радий, що знову побачив свою

країну, а ще гірш він був засмучений тим, що він вже вільний, а вся рідня була кріпаками. Бувало почне про що Neubut балакати і здаєть ся що він такий веселий, бадьорий—все смієть ся, шуткує, але часами зірветь ся з свого місця і промовить таким сумним голосом:

Смутку мій, жалю мій! Чи довго панам — лиходіям

Чи довго вам шию гнобити, Свою долю нещасну корити?

Тай замовкне... і видко було по його журливогому обличчю, що якась тяжка, невиразна туга лежала на його серці та отроювала все життє його... Мені тоді було років п'ятнадцять, не більше, як я служив у батюшки Григорія за погонича. Жило ся мені, як звичайно живеть ся ще й досі наймитам у батюшок. Роботи по всяк час багато, бо треба не тільки приглянути за кіньми, а навіть перейти всяке друге путтє в хозяйстві—принести води, замести стайню, позачиняти брами, попасти гусей, або свиней, та і иншої роботи було досить, бо хозяйство у отця Григорія було чимале. Бувало зробиш що Neubut не так, як слід, і почнуть тебе лаяти, докоряти, що дурно їси хліб, а до роботи не здатний. Та за мене все заступалась баришня Тодося, царство її небесне. Яка ж вона була гарна лицем та добра душею! Висока, гнучка постать, чорнява, гарні привабливі очі, приємне виразне обличчє—справжня картина! Не одне мабуть молоде, козацькеє серце побивалось за нею, та не судив її Господь кращої долі, крім самотнього, нещасного життя... Вподобалась вона тоді дуже й Тарасови. Він як раз приїхав до Кирилівки по скінченню свого ученя, як вона, гарна як тій рожевий цвіт, була на віддані. І відразу так щиро покохав її, що намисливсь навіть одружитись з нею. В її серці він теж знайшов щире співчуттє своему бажанню, і діло зіставалось тільки за дозволеннем її батьків йти до шлюбу з Тарасом. Отут то й зявила ся велика перешкола, яка стала непрохідною стіною між улюбленими молодими і розбила в щепки їх кохання... Не помогли ні сльози, ні пильні благання, а ні погрози. Панотець Григорий був уперто переконаний в тім, що його дочці не слід бути за Тарасом, бо він нїби то простого мужицького роду і служив колись в нього за наймита. Зрозуміло, що гарні Тарасові мрії про одруження з Тодосею повинні були розвіятись вітром по полі через таку уперту жорстокість її батька. Але він довго змагав ся з своїм почуттєм до Тодосі і, не зважаючи на всякі перешкоди, які ставились їх побаченням і взаємним розмовам, тїшив себе надією, що щастє таки усміхнець ся йому...

Частенько й мені приходилось бути, свідком, як вони

зустрічались і широ розмовляли в сьому гаї. Найбільше се бувало в гарні весняні вечорі, коли як і тепер співав соловейко. Вона бувало призиває мене до себе тай питає:— Грицю, голубсику, проведеш мене сьогодні до калини—мені треба було б побачитись з Тарасом.—Вона від мене нічого не ховала, і я неначе був повіреним її сердечних почувань до Тараса.—Добре кажу, чому не провести? Я навіть почекаю вас, поки ви будете вертатись до дому.—І підемо. А він вже тут... Чекає її... Такий радий, веселий, неначе батька ріднього побачив! Шуткує, сміється і все руки її стискає... Як пильно він дивився її ввічі, як приємно, ласково розмовляв з нею... А вона, бідолашна наче передчувала свою біду: плаче, заливаєть ся гіркими сльозами та падає йому на груди... Аж жалко стане, як подивиш ся з боку. А він її утішає, цілує, а у самого теж на очах сльози. І довго часами цілі ночі вони просиживали в обіймах під сією калиною, слухали соловейків, дивились ввічі один другому та на ясне, зоряне небо; плакали, сміялись, ділились своїм горем та радістю, аж поки на сході починало червоніти, і наступав тихий теплий ранок... Та не довго пришло ся їм бідолахам так раювати. Несподіванне горе потрохи наближалось і нарешті розлучило навіки молодих закоханих. Перш за все панотець Григорий, як провідав про кохання своєї Тодосі з Тарасом, то не дозволив її виходити з своєї кімнати тоді, як до них приходив Тарас, а потім, побачивши, що ся заборона нічого не помагає—намисливсь зробити хитру штуку для того, щоб сама річ про шлюб Тодосі з Тарасом була неможлива.

При сіх словах зацікавленість слухачів зробилась ще більшою. Всі залишили свої особисті балачки і присунулись ближче, щоб не пропустити ані одного слова з Грицькового оповідання. Молодь уставилась в нього своїми блискучими очима і нахилилась до самого столу. Крізь легеньку вечірню млу можна було помітити, що в зацікавлених обличчях де котрих слухачів яскраво відбивалось щире співчуття до нещасної Тарасової долі й його милої Тодосі. Здавало ся навіть, що і рясна калина, сей німий свідок колишніх любовних розмов українського генія з милою дівчиною, мимохіть вислухались сумного оповідання і журливо похилили свої зелені віти з білими пахучими квітами. М'яжке сяєво повного блискучого місяця, яке лило ся з небесної височини на рясно уквітчану землю, надавало усьому навкруги особливу, надзвичайну фантастичність. Здавало ся, що Тарасів дух ще й досі блукає по рідних садках та гаях і даремне шукає спокійного притулку в сьому захищеному від людської ворожнечи місці.

Старий Грицько теж мабуть був під впливом сієї весняної поезії, бо скілька хвилин дивився по одному напрямку, а далі прокашляв і почав продовжувати своє оповідання.

— Діло ось в чім. У Тарасового брата Йосипа мали бути хрестини народженого сина Трохима, осього самого, що сейчас сидить з нами... Слухачі з дивованнем подивились на того старенького дідуся Трохима, з довгою сивою бородою і густими Шевченковими вусами. Він був рідним племінником і хрещеником Тараса.

— Йосип, відома річ, — почав знову Грицько, — попросив Тараса бути в нього кумом. Тарас згодився, а панотець Григорий, як провідав про Тарасову згоду бути кумом у Йосипа, то призначив кумою свою Тодосю. Се для того, мовляв, що, як вони поміж собою будуть кумами, то шлюб для них робився неможливим через духовне зродичання. Але йому не вдалося таки підвести до сього свою дочку, бо вона, хоч і була молода, а проте розуміла, що батько хитрощами хоче зробити її велику перешкоду для шлюбу з Тарасом, і через се не згодилася покумитися з ним. Тоді, за її відмовою, кумою була призначена Тарасова сестра Ярина, *) а баршнія через батькову образу та кождодневну тугу занедужала і довго не вставала з ліжка. Так, Трохиме? — звернув ся Грицько до Тарасового хрещеника, — твоїм хрещеним батькам був сам Тарас, а мамою — Ярина?

— Так точнісенько, — відповів Трохим, — в мене на руках навіть є метрика, в котрій написано, що мене хрестили Тарас і Ярина.

— А щож стало ся з бідною Тодосею, як вона видужала, — нетерпляче спитала Марійка — не вже ж її Тарас покунув?

— Ні, голубко-серце, Тарас не міг її покинути добровільно, бо він щиро кохав її; він неодмінно і рішуче хотів одружити ся з нею, але — як нарешті він послав до неї сватів, хоч вона ще й була хора, то панотець Григорий випровадив їх нечестю і сказав, що він ніколи й в душі не мав видати свою дочку за колишнього свого наймита та шей бувшого кріпака... Що бідному Тарасови зіставалось робити? Попрощав ся він з своєю милою навіки, поцілував її в остатній раз тай поїхав на другий день після прощання до Петербургу. А через два-три роки, чуємо — що його за щось арештовано та заслано десь далеко, далеко до Оренбургу... Через років кільканадцять його було випущено на волю, і він знову

*) В метричній книжці с. Кирилівки за 1843 рік помічено, що за Трохимом були кумами Тарас і Ярина.

Прим. автора.

приїздив до нас, але який він був вже старий та змождений, ма-
буть через своє довге заслання та житте по тюрмах. Лисий, блі-
дий, згорблений, з зморшками на обличчі — хтоб міг тепер в
ньому признати того Тараса, веселого, молодого, який володів сер-
цем не одної дівчини на селі?! Певне, що горе та постійна туга
по рідньому краю знеслили й передчасно постарили його... Про
те не забув він своєї Тодосі, негайно навідав ся до неї, але і на
сей раз не судило ся їм зійтись до пари. Я тоді вже одружив ся з
своєю Оксаною, мав своє невеличке господарство і працював як і
інші на панщині...

Бабуся Оксана, з сухим, зморщеним обличчям, прихильно по-
дивилась на свого старого і, журливо хитаючи головою, відповіла :

— Еге, побрали ся ми і вже більше піввіку бідуємо... всього
зазнали— і горя і радощів, а найбільше натерпілись від усяких злид-
нів. Бувало, шматочка хліба не маємо, а робити треба, бо як не
заробиш — помреш з голоду... Але, хвалити Милосердного Бога,
живемо якось щей досі, діждали ся онуків, а тепер чекаємо стерти...
Ох-хо-хо... А от Тарасова доля... а ще гірш сумна доля його не-
щасної Тодосі... Крий Боже, всякого від такого безталання... Я
в неї служила, бачила її страждання і гірко плакала в купі
з нею. Так і загинула, бідолашна не зазнавши вільного, кра-
щого житя. Ось і тепер, при сіх спогадах вона як жива стоїть пе-
редо мною: в неї такий дивовижний погляд, таке безнадійно-жур-
ливе обличчя... Стоїть, ламле руки і плаче-заливаєть ся гіркими
сльозами. Я її, бувало втішаю: Не плачте, голубонько-бариння,
не журіть ся, — Бог дасть, все минеть ся. Ви полюбите другого
і будете щасливі. Ні, Оксаночко, — відповів вона, — ніколи, ні-
коли я не зазнаю долі і умру безталанною сиротиною. Всі мене по-
кинули, всі відцурались. Ой, лишенько моє! Та як встане та почне
щось страшно казати, приспівувати, плаче, регочеть ся, а після
того впаде в безпам'ятстві на долівку, качаєть ся й трясеть ся, наче
в пропасниці... А все через тих жорстоких батьків; як нещадно
вони занапали її молоде житте!.. Яких я вже її бабів й лікарів
не приводила, що ми не робили з нею, нічого не допомгло. Кажуть,
що в неї була чорна неміч, якої вона дістала через свою постійну
тугу й скорботи... Та Господь його знає, від чого се її приклю-
чило ся таке лихо. Тільки промаялась так вона довго, поки не
заспокоїлась вічним сном в домовині... Як я за нею плакала! Хоч
недовго прожила в неї, а полюбила широ за її добре серце та
цілковиту безпомічність, в якій вона перебувала, самотня, окривдже-
на, хора... Як я за нею побивала ся... Тай всім на селі було жаль

її, і багато людей було на її похоронах... Охо-хо-хо! Упокой, Господи, її чисто, тяжко на сї землі страждавшу душу в своєму тихому, світлому раї... скінчила Оксана і побожно перехристилась.

— Але чому й на сей раз не судило ся Тарасови побрати ся з Тодосею? — запитали кругом.

— Чому? Тому, що знову на перешкодї стояла непереможна причина, — відповів Грицько. — Почекайте, не гомонїть — все розкажу по порядку. Як я споминав вже, Тодося дуже тяжко захорїла після того, як Тарасови було відмовлено. А як він поїхав, то вона так сердешна побивалась за ним, так довго й важко плакала, що нарештї збожеволїла... Батько її, отець Григорий був дуже вражений сим нещастем, але лихови запобігти не міг, не дивлючись на всі заходи, і його доню-красунню, його послїдню утїху, для якої він сподївав ся лучшего жениха, нїж Тарас, було відвезено в Київ до лікарнї де перебувають під пильним доглядом божевільні. Як вона там перебувала — одному Богови звісно, тільки через кільканадцять років її трохи полекшало і її відпустили до дому. Батька вже не було, а парохвію замістив його син, панотець Олексій. Він щиро прийняв свою божевільну сестру і дав їй притулок в своїй хатї. Але вона, як кажуть, ніколи не приходила до свого розуму; все була якась чудна: то безпинно співає, то говорить Бог-зна що, то цураєть ся побачення з людьми, то дуже бажає їх, згодом вона почала щось часто вживати горїлку і, на превеликий жаль, зробилась майже справжньою п'яницею. Нїхто не міг її спасти від сього божевільного горїльчаного запою. Нїщо не могло вплинути на неї, щоб відвести її від сїєї пагубної привички. Почала вона частїйше бувати на селї де родини, де христини, весїлле або похорони — вона неперемінний гїсть і безупинно пє горїлку, аж страшно робить ся, дивлючись на неї... Часом спитаєш її: — Чи не причиняє вам ся горїлка шкоди? аджеж жінкам шкодливо її пити так багато? — А що ж менї зістало ся більше в життї? Відняли щастє, розбили серце, отруїли все моє життє, не дали одружитись з любим Тарасом... Тепер усьому край, один кїнець... Чим шїлий вік так мучитись — лучше відразу смерть, але щось менї довго не посилає сїєї смерти, мабуть забудь про мене. Один кїнець... одна утїха... Чарка й горїлка. Запиваю своє горе, заливаю свою тугу... — І зарогочеть ся, або заплаче тай побїжить скільки видко, як справжня божевільна. Усї на селї знали її нещасну долю і ставились до неї з жалем, як до хорої людини. Панотець Олексій не дуже забороняв їй вживати горїлку, бо й сам був грїшний в сьому дїлї, але не пускав її на село поміж людей,

щоб не наробила часом голосного бешкету. В один день, не знаю, з якого приводу, вона відцуралась його хати і перебувала де який час на селі, у старій Параски, аж поки батюшка Олексій не поставив для неї особистого будинку, котрий стояв на тому місці, де тепер стоїть стара лікарня*). В цьому будинку вона й дожила остатні роки свого неспокійного нещасного життя. Батюшка доставляв її харчі і все, що для неї було потрібне. Тараса вона бачила в останній раз, як він приїздив до нас після свого заслання. Тоді в неї й служила моя Оксана, і вона була свідком їх останнього побачення. Каже, що перш пізнала його по обличчю, але як він забалакав до неї, то з нею зробився великий випадок чорної немічі: вона щось голосно, несамовито закричала і впала в безпам'ятстві. А потім, як опам'яталась, то плакали обом, як малі діти і довго-довго розмовляли про свої життєві незгоди, споминали про колишнє і жалкували про безнадійне сучасне. На Тарасове запитання, як вона провадила без нього своє життя вона відповідала жалібним віршем з його Кобзаря:

„Ой, одна я, одна, як билиночка в полі...“

Померла вона років тридцять тому, як не більш, і поховано її коло батька на старому кладовищі, недалеко від Тарасового діда Івана. От, коли памятаєте, там, на цвинтарі є такий невеличкий пам'ятник з білого каменя і надписом: „Тут спочиває лід малоросійського поета Тараса Шевченка Іван, помер 1844 року“. Коло цього самого пам'ятника є невеличка могила, в якій спочиває мирним сном бувша наречена Тараса, бідолашна Тодося. На сій могилі стояв колись дерев'яний хрест, та той повалив ся за давністю літ — і нікому тепер поставити хоч невеликого пам'ятника... Царство їй небесне, — так і померла Тодося, так і загинула в самоті та злиднях... Цілий вік свій бідолашний вона дівувала, неначе все її здавало ся, що прийде милий їй серцю, незабутній Тарас, і візьме її з собою. Але він її не взяв, бо його самого скоро після першого заслання взяли знову, закували в кайдани тай повезли до Петербургу. Там він і помер — значно раніш своєї Тодосі, як раз тоді, коли мали скасувати панщину...

Грицько скінчив своє оповідання Захопленне слухачів було надзвичайне. На очах де котрих бабусь помітні були сльози. Оксана його справді плакала. Невідомо тільки, кого її гірш було жалко з сих обох обездолених, тепер вже покійних людей. Марійка й Ксеня зовсім перестали звертати увагу на хлопців, котрі силкувались

*) Ся бувша лікарня в цьому році призначена для городської 4-х класової школи.

Прим. автора.

їх зацікавити своєю балачкою, і тільки дивились в вічі старому розповідачу. Тиша стояла кругом невимовна, тільки соловейки ще иноді перекликались. Пахощі від весняних квітів густо наповняли повітря, і було так легко дихати... І було чогось так сумно, неначе камінням придавило серце, нікому не хотілось розмовляти про що небудь інше. Тільки почувалась пильна потреба як найліпше воскресити в своїй пам'яті духовий образ українського генія, злитись з його духовною істотою, з його безкрайнім поетичним світоглядом і пережити на собі всі його страждання, всі муки самотньої, невтихомиреної, великої душі. У кожного почувалась потреба слухати про нього, тільки про нього. Вплив випитої за столом горілки змінив ся серйозним настроєм, гідним для приймання і переживання найкращих людських почувань. Тому-то ніхто з присутніх не збирав ся йти до дому, хоч була вже одинадцята година, а всі поважно, серйозно нахилились по над столом і готові були слухати всю ніч до зорі оповідання й спогади, які торкались пам'яті незабутнього, улюбленого Тараса.

Підвів ся Петро Тарасів племінник, і з великим почуттям продеклямував вірша з Кобзаря:

Тяжко важко в світі жити сироті без роду...

Зміст сього вірша та гарне, виразне деклямування його було як раз відповідаючим серйозному настрою слухачів, вони знову попрохали Грицька розказати про Таратові похорони, котрих він був свідком.

— А розкажіть, дідусю, будьте добрі, як ховали Тараса на горі під Канівом? Ви здаєть ся, там були і все бачили?

— Бачив, мої милі, усе бачив, тільки я вже трохи притомив ся... кхе... кхе — тяжко мені стало говорити... Але нічого... Ох, літа мої молодії. Де ви поділись?.. Ні нащо я став непотрібним... а бувало... Та ні... лучше не згадувать... Як можу, розкажу вам про Тарасовий похорон. Розійшла ся в нашому селі чутка, що Тарас помер, десь там, в Петербурзі і що його в труні мають везти через Київ до Каніва, щоб там поховати. Про се написав один з приятелів небіжчика до Тарасових родичів.

Зібрали ся їхати до Каніва Тарасові брати і де котрі з знайомих. Звісно мене теж закортіло побачити сі величезні похорони, бо гомоніли люде, що вони будуть надзвичайні. Зібрала ся нас невеличка кумпанія. Я з жінкою, Охрім та Остап і поїхали. Виїхали з ранку, а під вечір на другий день ми вже були на тому місці, де мали зустрічати мертвого Тараса. Поставили коней в заїзді, а сами пішли до пристані, себ-то до того місця де пристають паро-

ходи. Боже мій! А там людей... Та все панство, панство, а нашого брата мужика ще більше. Стоїмо на дорозі та дивимось на Дніпро а навкруги людей, наче пчіл в ульї, та й все прибувають тай прибувають... Кинуло ся нам в вічі, що було надзвичайно багато поліції, якісь жандари, урядники, пристави та прості москалі. Чого їх зібралось так багато, — думаємо ми, — не вже ж для того щоб висловити теж свою останню пошану до пам'яті Тараса. А нарешті зрозуміли, що вони поставлені для охорани порядку. Бігають, метушаться та загрожують щоб не підіймали крику, як побачимо парахода з труною. А натовп все зростав тай зростав. Довго дожидали і ніхто не розходив ся. Отак під вечір, як мало сонечко заходити, забілів вдалечені той довгожданний пароход. Він все наближав ся і нарешті підїхав до стоянки. Натовп людської юрби зробив ся страшенним, бо на пароході і човнах теж приїхало багато людей. На городській дзвіниці задзвонили в усі дзвони, і усе місцеве духовенство з хрестами та корогвами вийшли зустрічати пекійного Тараса. Ціле море людей провозжали його до собору. Саму труну, чорну, високу, запечатану несли пани, а за труною їхали пілі вози з квітками та вінками. Майже усі горожане вийшли провозжати Тараса. В соборі відправили панахиду і після неї труну повезли до могили яка була викопана на високій горі біля самого города, над самісенькім Дніпром. Йшли й старі й малі; співали „Святий Боже“, і могутні згуки кільканадцятитисячної людської юрби голосною журливою луною котили ся навкруги. Нас спочатку притиснули були назад, але як ми сказали що ми приїхали з Кириївки і що добре знайомі з Тарасом, то нам дозволено було йти коло самісенької труни. Через се ми усе бачили, що робило ся навкруги і усе чули. На жаль, не могли добре второпати мови тих людей, що балакали про Тараса, бо там були й кацапи, й Поляки і Жиди, не тільки наші. Наших ми розуміли добре і на всякі запитання ми відповідали гаразд. Якись пан особливо зацікавив ся тим, що ми Тарасові земляки і довго розмовляв з нами. Такий невеличкий, старенький, з приємним обличчєм. Тут ми зустрінулись з Микитою, Йосипом і Яриною, котрі приїхали трохи пізнійше нас. Якийсь пан подарував їм образ Спасителя і сказав: „Нехай ся икона хранить ся у старого брата Микити на спомин про Тарасові похорони“ ¹⁾. Хто такий був сей пан — ми й досі не відаємо. Кажуть якийсь Тарасів приятель. Як вийшли ми на гору, де була могила, та глянули навкруги, то довго не могли до-

¹⁾ Ся икона тепер хранить ся у Петра Шевченка, Микитового сина.

сить налюбовати ся чудовим краєвидом, який ростеляв ся перед нашими очима. Геть далеко далеко. Мріяли широкі, безкрайні степи, чорнілі ліси; за ними ховалось вечірне червоне сонце, а внизу — журливо шумів Дніпро ревучий, мов співав „вічну пам'ять“ покійному Тарасу. Поховали Тараса й розійшлись, а ми з його братами вернули ся до дому і довго розказували усім, з якою великою пошаною поховали нашого великого односельчанина... Давненько се було — мабуть вже років пятьдесят...

— Уже є... відповів Петро, — Сього року як раз пятьдесят літ після смерти нашого дядька: 26 лютого ми наймали панахиду за нього, вспоминули його „не злим, тихим словом“, а в газетах писало ся, що в багатьох місцевостях України, навіть за кордоном були впорядковані справжні свята, присвячені с'єм пятидесятим роковинам. Видко по сьому, що Тарасове найменє в великій пошані усіх людей, воно святе і дороге для кожного Українця; „Кобзаря“ читають по вс'ім світі і не має, здаєть ся неграмотної людини котра б не знала і не співала його чудових невмирущих пісень. Мабудь, прийшов вже час всесвітнього признання Тараса людиною надзвичайною, котрі родять ся тільки раз в столітте. Через се освічені люде збирають ся поставити йому памятника в Києві, осередку культурного життя України. Пишуть, що вже багато зібрано грошей на сього памятника, але щось ніяк не можуть погодити ся, на якому місці його постановити, все сперечають ся, а діла з сього сперечання мабудь не вийде ніякого, бо, дякуючи заходам українських ворогів, се діло може залишитись незробленим на довгі часи і памятника в Києві поставлено не буде. Мені щось так здаєть ся, але всього буває. Де кваплять ся дуже і де тягнуть довго, там удачі немає, а ще гірш, як сперечають ся, та не погоджують ся в якому небудь ділі його сучасники. Там розруха неминуча. Ось хоч би те сказати: В Києві не можуть вибрати відповідного місця для памятника Тарасу. Та на що його в Києві й становити того памятника, коли не мають, або не знають де його поставити?.. Хіба не все одно, що в Києві, що тут, в Кирилівці, на батьківщині його? Я чоловік як вам відомо, бідний, маю всього дві десятини землі, в мене пятеро дітей, але я відразу згодив ся би подарувати одну десятину своєї садиби, щоб тільки її було призначено для памятника Тарасови. Тільки я чоловік темний, не освічений, не знаю куди і як звернути ся з с'єм проханням... а своєї землі мені не жалко, хай би на ній, на своїй рідній батьківщині, заспокоїв ся Тарасів дух, який не має захищеного від ворожих нападків притулку й досі, як не мав його в житті... А ось,

скільки днів тому, получив я з Полтави чудного листа ¹⁾. Пише мені один добродій, невідомо тільки, хто такий — що Тарасови пам'ятника зовсім не треба ставити, бо мовляв, се йому не вподобаеться на тім світі. На що, — пише той добродій — ставити Тарасу дорого монумента, коли його рідня й досі перебуває в великих злиднях? Хіба не лучше було б на зібрані гроші купити в поземельному банку сотню десятин землі і хозяйські знаряддя до неї плуги, борони, скотину то що тай перевести на сей хутір всю Тарасову рідню? Се був би найкращий пам'ятник великому Українському поету. Душа його раділа б на тім світі лучше, ніж тоді, як його лиса голова буде блищати на Хрещатику чи на Подолі... Далі той добродій радив в своєму листі всім нам Шевченкам зібратись та послати від себе одно прохання на Височайше імя, друге — панови Київському Губернатору, а третє — в Київську Городську Думу і крім того, він пообіцяв, що за нас стоятимуть добрі люде, які хотять нас ошчасливить таким надзвичайним вшануванням Тарасової пам'яті... Та спасибі сим добрим людем і невідомому добродію за сю пораду. Ми зійшли ся, погомоніли, розміркували добре се діло, побачили, що з нього нічого не вийде тай залишили його... Не для нас се писано: будемо жити, як і досі жили, бідувати, голодати й холодати, а покористуватись іменем дядька, щоб лучше жило ся, щоб розбогатіти,—ні, сього ми не хочемо. Годі з нею, з тією землею, та хуторським хозяйством... Ще з голоду не вмираємо і будемо перебиватись, як і раніш. А як би заподіяли поставити на моїй садибі пам'ятника, то на се яб згодив ся і подарував би десятину своєї землі. А то аж прикро робить ся на серці, коли подивиш ся на той камінь-жорновий, котрий стоїть на місці бувшої Тарасової хати... Невже ж так і навіки залишить ся се місце? Не вже ж воно все буде поростати бурьяном та кропивою і ніколи тут не буде нагадувати про нашого славнозвісного Тараса, який небусть, хоч невеличкий пам'ятник?..

Петро журливо похилив свою голову і подивив ся на обличчє старого Грицька і Трохима, мов чекав від них відповіді на своє безнадійне запитанє.

Але вони мовчали і видко було що їм трудно відповідати на се рішуче Петрове запитанє, нарешті Грицько утомлено проповив:

— Воно то певне так... Не слід було б залишати сього місця, де стояла Тарасова хата, без всякого догляду. Можна було б поба-

¹⁾ Про се в свої часи було надруковано в „Раді“ і „Современному Слові“.
Прим автора.

жати, щоб тут поставлено було на громадський кошт який небудь будинок, присвячений пам'яті Тарасовій... от хоч би школу його імени, або маленьку капличку, або просто маленький монумент. Але се наша мрія... Будемо сподіватись, що вона коли небудь здійснить ся. Як не ми то онуки наші вшанують колись відповідним способом пам'ять нашого батька Тараса. А що до листа невідомого добродія з Полтави, то цілком зрозуміло, що треба залипити се. На пам'ятник збирають ся гроші по всій Україні і не можлива річ, щоб сі гроші було повернено на таку надзвичайну справу, як переселення всього Шевченкового роду на хуторське господарство. Щоб на се відповіли ті, що давали жертви? Як би вони ставились до сієї справи? Треба було б їх запитати, а сього зробити не можна, бо їх багато і живуть вони по всьому світі...

— А скажіть, дідусю — запитав парубок Дмитро, — чи се правда, що кажуть наші люде — ніби Тарас довго ще жив після панщини, а пани заховали під Канівом на горі порожню труну, а з нею ті права і волю якої домагав ся від них Тарас?

— Брехня, — не вірте сьому, тоді помер справжній Тарас і його, а не кого иншого поховали на горі, — упевнено відповів Грицько. — Другого Тараса не було й не буде. Він був справжнім сином свого народу, і домагав ся у панів нашого визволення з кріпацької недолі. Прохав про се навіть самого царя, так що мабуть цар згодив ся з його проханням і відпустив нас на волю, скасувавши павщину. Отсе була людина! Мила, добра, прихильна до нашого злиденного життя. Бувало, як прийде в гості, то не цураеть ся своїх колишніх товаришів, тай взагалі він не цурав ся свого простого роду, свого азика: поговорить, побалакає, дасть яку небудь пораду й по чарці випемо з ним бувало... На все був гарзд. Тільки дуже, дуже жалкував він, що зістав ся навіки бурлакою, і не має „з ким сісти хліба зісти... Та що ж його робить? Не дав йому Бог такого талану, як нам грішним, але дав другий важнійший талан. Він написав, „Кобзаря“ і сією книжкою сам зробив собі найкращого пам'ятника... Дав би Бог побільше таких люде — може не пришло ся б так бідувати нам та дітям нашим...

— А знаєте, як один раз Тарас обдурив папа? — Запитав Остап Мурза, старий восьмидесятилітній чоловік з дуже худим, зморщеним обличчям, згорблений і трохи кривий.

— Ні, не чули, не знаємо, — загомоніли навкруги. Розкажіть про се: нехай дідусь Грицько трохи відпочинуть.

— Добре, ось слухайте. Як випущено було Тараса з Оренбурзької тюрми, то він де який час не виявляв себе, а переховував ся

у своїх товаришів та знайомих під другим іменем. Се для того, щоб пани — Ляхи не пізнали його та не вбили, бо вони дуже ненавиділи його. Ото раз, як добрав ся він до своєї родини, то подорозі зайшов у Пединівку ¹⁾ Одягнений він був в мужицьку свитку, на ногах постолі з волоками замість чобіт, весь запорошений — звісно, як подорожня людина. От кажу він зайшов до Пединівки тай прямо простує до панського двору. Його питає челядь: — Хто ти такий, добрий чоловіче? Чого тобі у нас треба?— Але він, не зважаючи на сі запитання, попростував собі прямо до панської світлиці. Вся челядь тільки роти порозявляла. Як се можливо? Що се за птиця така, сей диковичний, подорожній чоловік? Не вдягнений, не взутий як слід, а пішов прямісенько до панських покоїв. Нарешті здивований та переляканий панський камердінер загородив йому дорогу і уперто причепив ся: скажи тай скажи, хто такий, инакше не пушу до пана. Що його робить? Пустив ся Тарас на хитроці тай каже: Я — родич вашого пана; колись був багатим, а тепер збіднів, як бачиш піди, скажи панови, що якійсь невідомий чоловік приніс йому привітання з Варшави, тоді він мене пустить до себе, тай тебе ще подякує. Добре, пішов... а Тарас гадає та міркує яку б тут цікаву штуку викинути сьому панови?.. Надумав. Коли се виходить камердінер і просить Тараса в панську світлицю. Тарас, всміхаючись, ввійшов і став на порозі. На зустріч йому виходить з кімнати сам пан, такий ситий, здоровий та гарно одягнений. Глянув і з жахом чи з — дивованнем подав ся назад. Він певне думав, що до нього в гості прийшов який небудь, або підпанок, а тут — на тобі! простісенький мужик та ще й в посталах; в ноги не падає, руки не цілує, а стоїть нерухомо на порозі, неначе всміхаєть ся і чекає від нього першого слова. Нарешті пан перемиг себе підійшов ближче і грізним, але тремтючим голосом запитав: — Хто ви такий? Яке діло маєш до мене що так сміливо добрав ся до мого маєтку і навіть до моєї світлиці?! Але Тарас не злякав ся сього грізного окрику, сміливо глянув панови ввічі тай каже по польськи, низько вклоняючись: — Я, ваша ясновельможність, пан Залескі, повстанець, в часи повстання в Польщі втік за кордон, а тепер по незалежним обставинам опинив ся в Росії і маю до тутешніх панів на Київщині дуже важну справу, себ то уповноваженне вислідити Тараса Шевченка тай негайно повідомити про се Варшаву. Він втік з тюрми та десь переховуєть ся в сіх селах, по Київщині, і настро-

¹⁾ Пединівка — село біля Кирилівки.

ює вороже людей проти нас, Поляків. Чи не може бути ваша ясновельможність мені в пригоді? Чи не знаєте часом де тепер перебуває отой лиходій Тарас?

— Де перебуває Тарас? А нех його візьмуть дзябли! Я перший дав би десять тисяч червонців тому, хто показав би мені місце його перебування, — промовив вельможний пан, ставлючись вже до незнайомого повстанця трохи ласкавіш. — Мені той Тарас отут в печінках сидить, щоб йому ні дна ні покришки, усіх людей моїх збаламутив; тепер не хочать йти на роботу, тоді як перш, поки його лиха година не приносила в наше село, все було тихо й спокійно. Аж ось, як почала ся колотнеча, мене повідомляють що на селі був Тарас і агітував між моїми людьми. Тут поблизу є Кирилівка, його батьківщина, туди він часами навідуєть ся але всякий раз не вдаєть ся нам його зловити. Так що добрий чоловіче, я не можу бути вам в пригоді, бо й сам набираю ся лиха від сього клятого Тараса, а зловити його до рук не можу. — Тарас знову вклонив ся пану, попросив вибачення і хотів вже йти собі, але пан попрохав не відцуратись його хліба — солі і зайти до господи. — Вибачте мене, поважний пане Залеский: зпершу я вас злякав ся; бачу — якийсь мужичок стоїть та й думаю собі чого йому треба? Як тільки впустили його до мене в такій одежі? А тепер бачу, що ся одіж захищує вас від всяких неприємних випадків, яких завжди можна сподіватись подорожньому чоловіку; тільки в такій одежі ви можете мати певне забезпечення, що вам ніхто не заподіє якого небудь лиха. Прошу ще раз вибачення... будьте так ласкаві, перейдіть до моєї кімнати, нехай вас мій Іван передягне і взує в нові мої черевики. Я вас почекаю в світлиці, а після як ви передягнетесь, підемо до моєї господині пити чай... Вже певне, ви пане, переночуете в мене, а завтра — як Бог дасть... підете шукати Тараса, тай мене повідомите, як знайдете його. — Тарас зробив, як йому посовітував пан і через скілька хвилин вийшов зовсім другим чоловіком. Чистенький, вмитий, в новому шмакті, в черевиках і панському піджаку — справжній пан тай годі! Пішли вони пити чай, довго за північ розмовляли про всякі справи і нарешті полягали спати. Тарас добре виспав ся на мягкій панській постелі, а вранці як пани ще спали, він пішов до панського кабінету взяв аркушик паперу тай написав на ньому: — Дурню ти дурню пане, — хочеш Тараса за тисячу червонців піймати. Не було ще ні одного Ляха, котрого б не одурив Тарас. Щиро дякую за хліб — сіль. Бувай здоров. Тарас Шевченко. Сього листа Тарас положив на столику в тій хаті, в якій спав, а сам взяв

паличку в руки тай пішов з панського дому в своєму новому убранню. Похи той пан прокинувся та оглянувся за Тарасом — він був вже в Кирилівці і, сміючись, усім розказував, як хитро він обдурив Пединівського пана.

— Оттак, молодець був наш Тарас! Любив втерти вражому Ляхови носа та й не любили ж вони його за се, — промовив Трохим.

Увага слухачів дійшла до найвищого свого напруження і в поодиноких висловах де котрих з ним помічався навіть високий піетизм до свого велетенського односельчанина. Споминам і спогодам не було б кінця-краю, як би півень своїм голосним „кукуріку“ не нагадав, що вже була дванадцята година і давно пора спати. На далекому сході вже помітно було, як обрій неба робився все яснійшим. Наближався теплий весняний ранок. Місяць повний, блискучий, схилився на захід і іскраво відбивався разом з зірками на поверхні води невеличкого ставка. Соловейки втихомирились і замовкли, щоб через дві-три години зустрічати сонце новими, ще кращими, голоснішими спвами.

Молодь подякувала Грицькови й Остапови за гарні оповідання про Тараса і розійшлися до дому. Здалека, крізь нічну тишу, чути було, як Марійка й Ксеня співали своїми дзвінками тоненькими голосами:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Сміють ся, йдучи дівчата,
А матері вечерять ждуть...

Старечі постати теж поважно підняли ся з за столу. Маленький вітрець легесенько загойдав зеленими вітами калини і вони то нахилились то підіймались, наче дякуючи компанії за присмні спогоди і розмови про того, чий дух ще витав тут, в сьому затишку гаю і довго, вічно витатиме... На дзвіниці ударили на північ. Гулкий дзвін тяжко застогнав в нічній тиші, потім геть розлягся навкруги і замер в безкрайній далечині. Грицько з Оксаною й Трохим поруч йшли одною дорогою і довго ще ідучи спогадували не злим, тихим словом великого співця України...

Чарльз Дікенс

З нагоди століття його уродин (1812 — 1912).

Рідко на долю якогось иншого світового письменника припало стільки народньої любови, поваги і почесній за його житя, як на долю Чарльза Дікенса англійського романіста і побутового повістяра.

Сьому сприяв з одного боку величезний талант письменника, а з другого, і то в значній мірі той час, коли вийшов на поле літературної діяльності Чарльз Дікенс.

Як у нас тільки дореформна Росія могла дати матеріали великому сатірикови М. Гоголю для його „Мертвих душ“ і иньших оповідань, так і в Англії тільки початок XIX століття міг дати такі матеріали Чарльзу Дікенсу для його „Записок Піквікського клубу „Давида Коперфільда“, „Мартина Чезльїта“ і т. ин.

Клясові відносини між багачами лордами та селянами, між робітниками та фабрикантами, початок розвитку промисловости, а з нею природничих наук і реального знання — се ті фактори, що поклали кінець романтизму та чистій поезії і викликали до розвитку соціально-реалістичву літературу, виразником якої в Англії і був Чарльз Дікенс.

Щоб яскравійше підкреслити се, перш ніж перейти до розгляду творів Чарльза Дікенса і його особи, я скажу кілька слів про ті відносини які в дійсности панували тоді між ріжними клясами в Англії і про політичний стан того часу.

Хоча Англія і може хвалити ся тим, що має найстаріший парламентарний устрій між иньшими державами і в початку XIX віку державні справи розглядали ся виборними представниками, але сама система виборча в той час була такою, що до парламенту могли попадати тільки представники богатих клясів, бо селяне і робітники були майже зовсім позбавлені сього права і можности.

Багаті кляси були панами положення, і в своїх руках мали всю політичну силу. Та воно инакше і не могло бути, коли взяти на увагу те економічне становище, в якому була Англія на початку XIX століття.

Льорди і сквакри мали в своїх руках майже всі землі країни, безземельні селяни (а такими були майже всі) працювали в наймах багатів і були від них в повній залежности, як економічній так і правовій.

Щоб ще більше утвердити всю залежність і завжди держати робочі селянські маси в положенню безправних, багаті провели так званий „збіжевий закон“. Се було найбільшим мабуть лихом яке тільки могли вигадати багаті земельні власники в Англії. По сьому закону все збіже що привозить ся до Англії з иньших держав, було обложено таким митом і обставлено такими умовами, що привозити його було майже не можливо. На потребу країни таким чином було тільки те збіже, яке родило ся в Англії. Се давало можливість земельним власникам підвишувати ціни на своє збіже. І справді ціни стояли нечувано високі. І сей продукт першої потреби держав робочі селянські маси в повній залежності від земельних власників.

Правительство ж англійське стояло цілком на боці багатих земельних власників і уживало всіх заходів, щоб в корні задушити прояви боротьби за ті економічні реформи, яких добивали ся робочі маси.

Антагонізм класовий виріс в сей час до нечуваних розмірів. Земельні власники і фабриканти в боротьбі за своє панування гнітили робочих як тільки могли і викликали їх тим на боротьбу. Так було аж до 1832 року коли під натиском народного руху правительство мусіло зробити реформу виборчу, яка хоч і не мала радикального характеру, але в значній мірі дала можливість робітничим масам боротись проти несправедливого соціального порядку.

Література в сей час перестає бути байдужою до дійсного життя, помічають ся в ній бажання прийти на поміч соціологам та суспільним реформаторам, письменники ставять ся критично до класових відносин і вишукують засоби, якими можна б прийти на поміч робочим масам. Поруч з відомим утопістом Робертом Овеном на літературну ниву виступає ряд письменників, твори котрих перейняті духом гуманного відношення до робочих мас і бідноти, протестом проти того ненормального стану в якому перебуває держава, вимогами радикальних реформ, економічних і політичних, одміни „збіжевих законів“, поширення виборчих прав робітників і т. д. Виступає ряд поетів, що звертають ся з докорами до пануючої класи, а разом за ними і смілі обличителі всіх пороків народніх гнобителів.

Серед таких обличителів і належить перше місце Чарльзу Дікенсу. „Се справжній могутній ворог тих, що егоїстично забирають жнива з нив соціального порядку, смілий друг і оборонець тих, кому доля судила вбожество та сльози в неправдивому розділі на землі щастя та горя“.

Чарльз Дікенс народив ся 7 лютого 1812 року в м. Портсі і належав до родини маленького чиновника. До 6 літ життя Ч. Дікенса проходило в умовах досить добрих. Се були ті роки коли Ч. Дікенс

вивчив ся читати і захопив ся книгами. До 6 років він перечитав майже всю бібліотеку що була у його батька. Такі книги як „Дон Кіхот“ „Робінзон Крузе“, „Тисяча й одна піч“ розвинули безмежну фантазію у дитини і виховали любов до книги.

Але таке життя було не довге. Доля готовила для його иньший тяжкий шлях, котрий мусів він пройти, поки вибив ся на ту путь, що повела його вгору до слави і популярности.

Батько його не міг удержувати сімї на ті злиденні гроші, що мав за свою службу, заліз в борги, закрутив ся зовсім з кредиторами і попав за невинплату до тюрми в Лондоні. Родина лишилася без всяких засобів. Про те щоб дати дітям, якусь освіту, не могло бути й мови. Мусіли вони з малих літ йти в найми, щоб заробити на шматок хліба. І Чарльз Дікенс, переступивши за десять літ, попадає на фабрику де готують ваксу для чищення черевиків. Умови були неможливо тяжкі. В вохкому запліснїлому погребі, де бігали цілими чередами пацюки, мусів маленький хлопець цілий день стояти і обклеювати етикетками скриньки з ваксою. Платні на те щоб хоч прохарчити ся не ставало хлопцеві; голодний перебував він в нетопленому сирому погребі, або йшов в тюрму до батька, де одна за другою сумні картини лягали тяжким камінем на чутливу душу.

Житте відразу вхопило в свої обійми будучого великого письменника і показало йому всю безвідрадність обставин робочих мас, а разом з ними і його самого. Житте обіцяло йому долю тих мільонів, що стогнуть під тягарем праці, вмірають з голоду і холоду. Але Чарльз Дікенс не покоровив ся тій долі, що давало йому, житте. Він вступив з нею в завзяту боротьбу. Не спинаючись перед великими перепонами прикладаючи величезну енергію до діла почав він учитись на стенографа, аби мати змогу знайти для себе працю більш інтелігентну ніж мав він до того часу. Поборовши труднощі тодішньої стенографії Чарльз Дікенс став репортьором одної маленької газетки і мав право ходити яко коресподент в коресподентську галерею. В парламенті сей період свого життя Чарльз Дікенс намалював в своєму творі „Давид Коферфільд“. Маленька газетка і репортьорська праця одначе не могли на довго задовольнити енергійну натуру Ч. Дікенса ні з економічного ні з морального боку. Вже через кілька місяців одержує він такуж посаду при великій газеті, „Morning Chronicle“. Се дає йому можливість жити безбідно і уділяти час на свої потреби, се ж і рішає остаточню його будучність. Працюючи при газеті яко коресподен-репортьор, Ч. Дікенс починає і свою літературну діяльність. В 1833 році в одному англійському журналі зявляеть ся його перший друкований твір „A Dinner at Poplar Walle“, а слідком за ним і девять иньших оповідань.

Сі оповідання пезабаром вийшли окремим ілюстрованим збірником і зустріли прихильність читача. Але першим літературним твором Чарльза Дікенса, який дав йому велику славу і матеріальну забезпеченість були „Записки піввікського клюбу“. Тепер видавці один перед одним заповідають ласки молодого талановитого автора, пропонують йому великі гроші за написані твори. З бідного, служущого репортьора Чарльз Дікенс становить ся людиною цілком забезпеченою матеріально. Працювати для копійки, на прожиттє, не має вже він потреби і весь віддає ся літературній діяльності. Один за другим зявляють ся його романи розходять ся вони десятками тисяч; Ч. Дікенс стає найулюбленішим письменником не тільки Англії, а інших народів. Його творами зачитують ся в однаковій мірі і Англії і Французи і Американці.

В своїх творах Чарльз Дікенс виступив реалістом - критиком існуючого ладу і оборонцем безправних, пригноблених. Проїшовши школу сурового життя, переживши сам весь тягар залежності і убожества він сміло виступив з своїм талантом в боротьбу з існуючими порядками. Ні слава на перших ступіннях літературної діяльності, ні матеріальна забезпеченість не посунули його в ряди буржуазного кола. З завзятем справжнього вченого Дікенс збирає факти життя і на підставі тих фактів робить свої висновки. На всі прояви життя одгукуєть ся він в своїх творах, то як юморист, то як сатирик, то як публіцист. До його доходять напр. чутки про іоркширські школи, де вихованне дітей зводиться до безглузлого знущання над дітьми. Дікенс їде в ті місця, знайомить ся з страшною правдою і виступає в романі „Микола Нікльбі“ в оборону тих дітей. Роман сей робить цілу сенсацію, ряд педагогів пізнає в йому себе; уряд мусів звернути на се зло увагу і наслідком явило ся знищення сих шкіл, чи краще сказати домів знущання над дітьми. До великого таланту Дікенс мав невіддільну рису в своєму характері. Ніякі прояви поваги до його, ні бучні зустрічі не могли підкупити його до того степеня, щоб він замовчував ті хиби, які бачив в тих же своїх поклонниках. Найкращим доказом тому була його подорож по Америці. Скрізь американські горожане робили йому справжні царські зустрічі, оточили його подорож царськими вигодами, виявляли в своїх відносинах найбільшу любов, але Дікенс, повернувшись, в своїх замітках про подорож, розкрив як смілий хірург всі ті рани, що гноїлись на молодому організмі американської республіки, всю ту односторонність, якою живе сей народ наживи, всі ті ненормальні відносини які панують між властниками багачами і поневіренними робочими масами.

В широкій літературній діяльності Ч. Дікенс дивує нас різноманітністю типів взятих для своїх творів. Його твори охопили як найкраще ту добу, яку переживала в ті часи Англія. В його творах розгортається перед нами в безмежну ширину картина промислового віку, епоха конкуренції, погоні за наживою. Проходить перед нами цілий ряд героїв—фаворитів життя, панів існуючого ладу і залежних від них жертв. Міста, майстерно описані Дікенсом, переносять нас в епоху фабричної промисловости, коли ся промисловість димом і огнем витиснула поезію життя XVIII віку. Перед читачем стають у весь зріст ті люди, що керують тим життям і викликають в душі протест проти їх вчинків. Малюючи якогось героя або якусь подію, Дікенс умів цілком захопити читача ними і переконати його в тім, в чім сам був глибоко переконаний.

Ч. Дікенс в своїх літературних працях виступав не тільки оборонцем обездолеваних, поневірених робочих мас. Велику увагу звертав він і на стан виховання дітей, сих будучих горожан держави. І твори його з дітьми героями ставлять цілком окрему й велику область його творчости. Сам він пережив весь тягар життя в дитячі роки і в творах своїх виступав оборонцем обездолеваних дітей. Взагалі романи його містять цілий ряд дитячих типів. Свого героя Дікенс звичайно любив брати з дитячих років і се не з примхи. Він надав велике значінне вихованню і стояв на тім, що від виховання людини залежить її будучність суспільства, а разом з нею і будучність цілої держави. Найкращим твором де виступають героями діти, можемо вважати роман „Домбі і син“. За чисто літературними працями Ч. Дікенс не забував і чисто публіцистичної роботи. Він свідомо йшов на боротьбу з пануючим ладом і в значній мірі причинив ся тій реформі що пройшла в житті англійської держави 1867 року (реформа виборів до парламенту). До кінця свого життя Дікенс був невтомним робітником на літературній ниві і справедливо заслуговує на ту любов яку виявляло йому суспільство.

Помер Ч. Дікенс 9 іюня 1870 року на 59 році життя.

7 лютого н. с. Англія, а з нею і весь культурний світ святкували століття з дня народження сього талановитого письменника-публіциста.

М. ПОРЦІ.

Відносини України до інших районів Росії на робітничому ринку на основі матеріалів першого вселюдного перепису ¹⁾.

Тисячами найтонших незримих ниток економічної взаємности та солідарности, залежности та неволі сполучують ся окремі краї, цілі держави, весь світ людський в одне велетенське господарче тіло, в світове хазяйство.

Перед нами розгортаєть ся одне з найцікавійших явищ всесвітньої історії нових часів, багате на великі і величні наслідки в будуччині. Не з великих і бучних, але зівялих слів про братерство народів, а з реального життя, з сучасної господарчої еволюції, виростають на наших очах непереможні матеріальні основи інтернаціональної солідарности.

Але не для самої лише будуччини має велику вагу сей всесвітній економічний звязок країв, народів і держав. Велике практичне і теоретичне значінне належить йому вже і в сучасному житті. Виявляючи нам закони і тенденції розвитку капіталістичного громадянства, він разом з тим стає в наші часи єдиною раціональною основою поступової економічної політики так за-кордонної, як і внутрішньої, оскільки йде питання про економічні інтереси тої чи иньшої держави або нації. Не історичними паперами, не текстом політичних договорів колишніх часів, не психологією народньою визначають ся і повинні визначати ся відносини між ріжними націями кулі земної, а тими ріжноманітними реальними звязками, що виростають між ними на ґрунті соціально-економічної еволюції нашої доби. Колишній ідеал незалежної, ізольованої держави, весь механізм і господарство котрої були б вільні від якого будь впливу і залежности од иньших держав, ідеал, реалізація котрого, як що і можлива була, то хіба за часів натуральної господарки, нині падає під ударами зростаючої соціалізації та інтернаціоналізації всіх сторін громадського життя. Інтернаціональність, як могутній регулюючий чинник, вриваєть ся в усі сфери культурного життя наших часів — в науку, штуку, право, робітничу справу і т. д. І не видно кінця й краю сьому невпинному зростови панування інтернаціонального.

В основі сього грандіозного і величнього процесу лежить вищезначене зростаюче економічне об'єднання колись окремих і незалежних громад, країв, народів і держав. Найріжноманітні форми приймає в наші часи сей економічний звязок. Але основним проявом його, безперечно,

¹⁾ Доклад, читаний на загальних зборах Українського Наукового Товариства в Києві 15 січня 1912 року.

с, так мовити, соціальна дифузія річей-продуктів і людей-продуцентів між різними економічними організаціями, як державними, так і особливо, краєвими.

Весь розвиток сучасного капіталістичного хазяйства по всіх краях неминує простувати до того, щоб використовувати їхні природи та соціальні ознаки в інтересах поступу продукційних сил, приватизувати їх до цих ознак. Натурально, отже, що ця тенденція капіталізму до краєвої промислової індивідуалізації, або до промислової децентралізації, на ґрунті зростаючого поділу праці сучасного вимінового господарства дає невпинно могутні імпульси до найінтенсивнішого виміну всяких продуктів народнього хазяйства між самими далекими територіями. Так народній вжиток чим далі то більше стає інтернаціональним, а між тими або иншими народами і державами виникають найрізномірніші і найтісніші стосунки взаємности та залежности, ламати котрих на довгий час не можна під погрозою економічної руйни. І та держава, котра хоче провадити здорову і корисну господарчу політику, як у себе, вдома відносно різних націй, так і поза межами своїх державних рамок відносно різних держав, повинна насамперед, як вайкраще, пізнати свої вимінові відносини з різними господарчими тілами.

Не менш цікавим і важливим треба вважати ще одну форму обміну - дифузії між різними частками одної держави і навіть цілими державами, обмін людьми-продуцентами і, перш за все, особливим товаром капіталістичного хазяйства, робітничою силою. Ні один більш менш значний соціальний клас сучасного громадянства не вільний від сього руху під гнітом економічних обставин. Підприємці-капіталісти в погоні за барисшем кидають свій край, навіть свою націю і державу та йдуть на чужину, аби тільки там капітал приносив більший відсоток. Дрібний ремісник і крамар, змушені гострою конкуренцією великого капіталу, тікають туди, де ще не вдарила остання година дрібного підприємства. Малоземелле, високі земельні ціни та арендні виплати, сила зайвої хліборобської людности, руйнуюча фінансово-економічна політика правительства одривають численні шари дрібного селянства од батьківщини, кидаючи їх в далекі і чужі місця Канади, Бразилії та Сибіру, де ще лишилися земельні простори, де хлібороб не знає ще тяжких пут, котрі гальмують поступ сільського господарства в рідному краю.

Але що далі, то більшу вагу в сьому рухові народніх мас має робітничий клас, складаючи серед цих мандрівників все більше зростаючий відсоток. Різниця в умовах і темпі розвитку поодиноких галузів народнього господарства по різних краях — неоднакова заробітня плата, неоднакова резервна промислова армія, конкуренція некваліфікованої праці, сезонний характер деяких галузів промисловости і т. п. — спо-

нукують широкі верстви робітничої класи кидати насижені місця й мандрувати з батьківщини на чужину за кращою долею. Таким чином, наслідком перехресних еміграції-іміграції в кожному краю, в кожній нації, в кожній державі виникають серед тубольців кольонії, часові або постійні, робітників — чужоземців, особливо в різнонаціональній державі. Виростають надзвичайно складні відносини залежності народного господарства одних територіальних частин од робочої сили других, сплітання робітничих інтересів. Особливої складності набирають ці відносини в державах, де жива сила різних націй, як от Росія. Ясно, отже, що лише та робітнича національна політика держави матиме успіх, котра спіратиметься на добрий аналіз цього характеристичного і значного в громадському житті наслідка капіталізму.

Не потрібно ніяких доказів того, що останнє явище особливо цікаве для досліду в Росії, сій класичній, велитеньській Nationalitätenstadt, де все і сила націй, величезний територіальний масштаб для всяких соціальних явищ, і великі соціально-економічні і культурні різниці країв і націй в яскравій і складній формі ставлять зазначену проблему науки і політики.

Ось через що ми спробуємо дати малюнок і аналіз цього робітничого ендо-екзосмозу для України, сподіваючи ся, що він уявлятиме з себе чималий інтерес з погляду національної політики, економіки і культури.

Матеріалом до сієї нашої праці ми візьмемо працю Центрального Статистичного Комітету — „Распределение рабочихъ и прислуги по группамъ занятій и по мѣсту рожденія на основаніи данныхъ первой всеобщей переписи населенія Россійской Имперіи 28 января 1897 года“ — видану в 1905 році.

Ми добре знаємо, як хибні першого всеросійського перепису взагалі, так і названої праці з окрема ¹⁾, але все ж таки гадаємо, що ін-

¹⁾ Перший вселюдний перепис було переведено 28 січня 1897 р.: через се кількість робітництва по деяких галузях промисловости, після перепису, була значно меншою, ніж в дійсности, бо визначають ся вони сезонним характером. До таких галузів належать цукроварство, гірництво і сільське господарство. Звідси ми бачимо, що найбільше час перепису повинен був одбитися на кількості робітництва України, де вище зазначені галузи домінують в народньому хазяйстві. Далі праця, котрою ми користуємо ся, дуже далека од точности, і з сього погляду має значно низку вартість, ніж пізніше видана двохтомова праця Центрального Статистичного Комітету про кількість і склад робітництва в Росії після перепису 1897 р. Користували ся ж ми першою через те, що в ній є відомости про походження робітників, тим часом, коли в двохтомовій праці невідомо, чому їх не уміщено. Нарешті, джерело наше немає абсолютно ніяких відомостей про національність робітників, не зважаючи на те, що в матеріалах перепису такі відомости були.

тересуюче нас явище матеріали перепису можуть до певної міри змалювати, коли й не зовсім точно, одначе в основі вірно.

I.

З народженням вимінового капіталістичного господарства часи супокою і нерушности в економічних відносинах стали здобутком історії.

За часів натурального хазяйства, коли все виробляло ся головне на власний ужиток і тільки невеликий лишок йшов у незначний виміновий оборот, широкі маси людности сиділи по тих селах, містах та містечках, де й їхні діди та прадіди, не знаючи постійного економічного примусу до мандрівок з одного краю держави в другий, навіть з одної держави в другу.

Капіталістична організація господарства зміняє в коріні відносини попередньої економічної доби.

На місце соціально-економічної однородности, капіталізм несе в усі галузи народного хазяйства різку диференціацію на два громадських, економічних і політичних табори, на клас капіталістів і клас пролетаріату. Великі соціальні суперечности і класові антагонізми, гостра конкуренція і боротьба різних господарчих груп, кладуть кінець супокою цілого громадянства. Невпинний рух людности наших часів, по своїй інтензивности і розповсюженности, лишає далеко позаду себе всі переселення народів, котрі досі бачила історія і котрим вона дала назву „великих“. Універсальний рух різних громадських груп і класів, цілих націй — інтелігенції, селян, робітників, капіталістів, Євреїв, Ірландців, Німців, Українців і т. д. — ось що приніс з собою капіталістичний лад замість нерушности громадянства доби натурального господарства. І що більше поступає розвиток капіталістичних відносин, що більше опановує капіталізм народнім хазяйством всіх країн світу, то інтенсивнішим і величнішим стає сей рух широких народніх мас, ся мандрівна ріжномаїтих громадських елементів по різних місцях кулі земної.

Яко край, де капіталізм починає пускати все глибші коріння в усіх галузях хазяйства, Україна, розумієть ся, не тільки не є винятком із сього загального напрямку в капіталістичному розвитку, а навпаки є його блискучою ілюстрацією.

Після перепису ¹⁾ 1897 р. ось як малюєть ся нам сей рух всієї людности України. (Див. табл. на 317 ст.).

Таким, чином, ся таблиця показує нам, що в 1897 році в окремих повітах України було сила зайшлої людности, такої, котра народила ся в інших повітах нашого краю чи взагалі держави, — 3.063 тис. душ

¹⁾ Всі таблиці першого розділу складено нами на основі погубернських матеріалів гершого вселюдного перепису 28 січня 1897.

обох полів або 13,1% всіх мешканців краю, при чому найбільше такого зайшлого населення ми бачимо в Степовій Україні, промислово найрозвиненій частині України, — 1.367,4 тис. душ, або 21,7% її людности.

	В Т І М Ч И С Л І.						
	Всього населення обох полів.	Родило ся в тому повіті, де застав перепис.	Родило ся в тій губернії, де застав перепис.	Родило ся в 9 українських губерніях.	Родом з інших частин Імперії.	Родом з інших держав.	Разом (5+6) родом з поза меж України.
1	2	3	4	5	6	7	
На Волині	2.989.482	2.589.978	2.753.372	2.809.657	144.948	34.877	179.825
” Київщині	3.559.229	3.148.830	3.321.579	3.443.655	107.537	8.037	115.574
” Поділлі	3.018.299	2.747.911	2.891.957	2.962.205	47.475	8.619	56.094
<i>На Правобережжю</i>	<i>9.567.010</i>	<i>8.486.719</i>	<i>8.967.088</i>	<i>9.215.517</i>	<i>299.960</i>	<i>51.533</i>	<i>351.493</i>
На Полтавщині	2.778.151	2.573.734	2.682.635	2.738.748	38.535	868	39.403
” Харківщині	2.492.316	2.238.190	2.329.505	2.379.065	111.204	2.047	113.251
” Чернігівщині	2.297.854	2.141.020	2.231.730	2.251.326	46.019	509	46.528
<i>На Лівобережжю</i>	<i>7.568.321</i>	<i>6.592.944</i>	<i>7.243.870</i>	<i>7.369.139</i>	<i>195.758</i>	<i>3.424</i>	<i>198.182</i>
На Катеринославщині	2.113.674	1.694.251	1.787.017	1.946.535	160.378	6.761	167.139
” Херсонщині	2.733.612	2.139.497	2.327.819	2.555.597	163.261	14.554	178.015
” Таврії	1.447.790	1.093.923	1.191.076	1.314.021	115.217	18.552	133.769
<i>На Степовій Україні.</i>	<i>6.295.076</i>	<i>4.927.671</i>	<i>5.305.912</i>	<i>5.816.153</i>	<i>438.856</i>	<i>40.067</i>	<i>478.923</i>
Разом на Україні	23.430.407	20.367.334	21.516.870	22.400.809	934.574	95.024	1.029.598

Значно менше буде зайшлої людности у нас, коли за одиницю взяти не повіт, а губернію: в 1897 році людности, що народила ся не в тих губерніях, де їх зареєстровано переписом, було в 9 українських губерніях — 1913₅ тис. душ, або 8,2⁰%. Розглядаючи поділ сього зайшого населення по окремих частинах України, ми спостерегаємо, що тим часом, коли в Степовій Україні його було 15,7⁰%, на Правобережжю мало ся тільки 6,3⁰%, а на Лівобережжю навіть 4,3⁰% всієї людности. Ще менше лишить ся зайшого населення на Україні, коли замість губернії, візьмемо цілий край, всі його 9 губерній: родом з сіх українських губерній було на Україні в 1897 році 1.029₈ тис. душ, або 4,4⁰%, при чому на долю ріжних губерній імперії припадало 4,6⁰%, на долю ж ріжних держав тільки 0,4⁰%. Головну масу сіх імігрантів-чужинців забірала в 1897 р. Степова Україна, котра має найбільш розвинену фабричну, горнозавідську промисловість, торгівлю та капіталістичне сільське хазяйство, — 478₉ тис. душ (7,6⁰% всієї людности її); далеко менше приходило ся їх на Правобережню Україну з розвиненою цукроварною промисловістю і капіталістичним сільським хазяйством 351₅ тис. д. (3,7⁰%), найменше ж на економічно відсталу Лівобережню — тільки 199₁ тис. (2,6⁰%). З окремих же губерній нашого краю відносно найбільшу ролю грали сі чужинці в центрі нашого гірництва, в Катеринославщині (7,9⁰%) та в Таврії (9,2⁰%), найменшу ж на дрібноселянській Полтавщині (1,4⁰%).

Безперечно, в сьому руху народніх мас домінуюче значінне належить чивникови економічному: злидні та тяжка економічна доля змушують широкі верстви людности мандрувати з рідного краю, шукати ліпших матеріальних обставин життя.

Але серед ріжноманітних причин економічного характеру першу ролю грає промисловість, сільському ж господарству належнів тут другорядне місце. Капіталістична індустрія творить найбільші ріжницї соціально-економічні між поодинокими районами держави і цілими державами, вона позбавлює широкі маси населення певности в завтрішньому дні, несе з собою незабезпечене існування ріжним економічним групам, вона творить і відповідну, рухливу, масову психологію — всім сім надзвичайно, безмірно більже ніж сезонне сільське господарство, спричиняєть ся до поширення двоїстого процесу еміграції - іміграції.

Для того, щоб переконатися в сьому, треба тільки порівняти сільську і мійську¹⁾ людність що до ролі в них зайшого елементу:

1) Російське місто—адміністративна одиниця, а не те поняття, яким оперує статистика та економіка. В З. Е. містом вважаєть ся кожна селитьба, котра має не меньше 2000, чи 5000 мешканців. Через се в Росії трапляєть ся раз ураз, що „місто“ має меньше 5000 мешк. а село — звиш 10000. З кожним ро-

	Сельської людности.			Міської людности.		
	Всїєї.	В тїм числї.		Всїєї.	В тїм числї.	
		Родило ся в губерній, де застав персис.	Родом з 9 українських губерній (Україна).		Родило ся в губерній, де застав персис.	Родом з 9 українських губерній (Україна).
На Волини	2.755.635	2.573.401	2.615.207	233.847	179.961	204.450
» Київщинї	3.099.976	3.015.028	3.065.632	459.253	306.551	378.023
» Подллі	2.796.429	2.706.257	2.758.918	221.870	185.700	203.287
на Правобережній Україні	8.652.040	8.294.876	8.429.757	914.970	672.212	785.760
на Подлавщинї	2.503.857	2.458.801	2.490.546	274.294	223.834	248.202
» Харківщинї	2.124.973	2.055.201	2.081.196	367.343	274.304	297.869
» Чернігівщинї	2.088.401	2.045.251	2.058.519	209.453	186.479	192.807
на Лївобережній Україні	6.717.231	6.559.253	6.630.261	851.090	684.617	738.878
на Катеринославщинї	1.872.669	1.643.326	1.764.065	241.005	143.697	182.470
» Херсонщинї	1.944.652	1.813.251	1.912.708	788.960	514.568	642.888
» Таврїї	1.158.472	1.006.168	1.087.897	289.316	184.908	226.124
на Степовій Україні	4.975.795	4.462.739	4.764.671	1.319.281	843.173	1.051.482
Разом на Україні	20.345.066	13.316.868	19.824.689	3.085.341	2.200.002	2.576.120
						267.799
						509.221

Отже, як бачимо, абсолютна кількість зайшого населення, як по містах (509,2 тис. д.), так і по селах (520,4 т. д.), України була в 1897 р. майже однакова, (на міста припадало 49,2%, на села — 50,8%), не зважаючи на те, що сільська людність переважала мійську, майже в 7 разів (мійська складала 13,2%, а сільська 86,8% всього населення краю). Зайшли чужинці, як показує ся таблиця, грали велику роль в мійській людности, складаючи в ній 16,5%, що ж тичеть ся сільської людности, то там значінне їх було дуже мале, бо на їх припадало всього тільки 2,6%.

Розглядаючи ж роль зайшого елемента серед мійської і сільської людности в поодиноких частинах України, ми спостерегаємо, що краї, в котрих розвиваєть ся і фабрично заводська промисловість і капіталістичне сільське господарство, приваблюють до себе більше зайлів чужинців в обидві головні парослі народного хазайства, і, навпаки краї, в котрих мало розвинув ся фабрично-заводський промисел, а сільському господарстві панують дрібні-паупери-селяне, виявляють зайшого елемента в обох парослях менше, ніж є його в економічно поступових частинах України. Так, ми бачимо, що чужинців було в Степовій Україні серед мійської людности 20,3%, серед сільської 4,3%, в Правобережній Україні серед мійської — 14,1%, серед сільської — 2,6%, нарешті на Лівобережній — серед мійської — 13,2%, серед сільської — 1,3%.

Все се змінило ся б значно, ріжницї вищезазначені стали б ще гострійшими, ще яснійшою б зробила ся велика роль промисловости в порівнянню з сільським господарством в процесі імїграції, коли б ми всі селитьби російської імперії поділили б на села і міста не по адміністративним ознакам, а по кількості мешканців. Річ в тому, що, як показують новіші дослідї, фабрично заводська промисловість в Росії ¹⁾, особливо в районах молодого капіталїзму з надзвичайно швидким темпом господарчого розвитку, містить ся головне по за межами російських „міст“, в повітах. Розумієть ся, сї поправки ледве чи не найбільше одбили ся б на висновках що до України, де капіталістична індустрія має дуже молодий вік та розвиваєть ся суто американським темпом.

Але, що б там не було, і без сїх поправок ми ясно бачимо, що головним чинником в розвитку імїграції являєть ся індустрія. Навіть в

ком економічного розвитку, котрий в Росії йде дуже швидким темпом, сей громадський і науковий анахронїзм стає виразнішим і шкодливішим. Коли б можна було зробити відповідні поправки в нашій таблиці, тоді наші думки здобули б собі ще більш яскравий доказ їхньої справедливости.

¹⁾ Дивись працю Погожева „Учеть численности и состава рабочих въ Россіи. Матеріали по статистикѣ труда. Изданіе императорской Академіи Наукъ. СПбургъ 1906 г.“

такій, щоб там не говорили, хліборобській країні, якою є Україна, торгівля та промисловість остільки ж ваблять до себе іміграцію, як і сільське господарство.

Очевидно, що й найбільшу де далі зростаючу масу серед сіх не-вільних мандрівників повинні складати ті шари людности, котрі в про-мисловости грають першу ролю, с. т. робітництво.

Погляньмо, отже на еміграцію-іміграцію робітництва в нашому краю.

II.

Після перепису 1897 р. на Україні, в її 9 губерніях, було робіт-ників і слуг ¹⁾.

	Чоловіків.	Жінок.	Разом.
На Волини	86.707	47.236	133.943
„ Київщині	142.395	84.144	226.539
„ Поділля	89.424	49.520	138.944
<i>На Правобережній Україні . . .</i>	<i>318.526</i>	<i>180.900</i>	<i>499.426</i>
На Полтавщині	95.046	64.462	159.508
„ Харківщині	91.899	45.906	137.805
„ Чернігівщині	80.015	48.349	128.364
<i>На Лівобережній Україні</i>	<i>268.060</i>	<i>158.617</i>	<i>425.677</i>
На Катеринославщині	137.003	42.582	179.585
„ Херсонщині	163.715	73.391	237.106
„ Таврії	103.894	33.110	137.004
<i>В Степовій Україні</i>	<i>404.612</i>	<i>149.083</i>	<i>553.695</i>
Разом на Україні	990 198	488.600	1.478.798

Як бачимо найбільше робітництва було на Херсонщині і Київщині, а найменше на Чернігівщині і Полтавщині. Але абсолютні великості не можуть служити показниками промислового розвитку тої чи иньшої часті України. Для того ми повинні визначити, скільки припадало ро-бітництва в 1897 р. на 1000 душ населення обох полів. І от ми бачи-мо, що на всій Україні на 1000 душ людности приходило ся 62 робіт-ника. По окремих же губерніях і районах України ся цифра дуже варію-вала: на Волини — 46, на Київщині — 63, на Поділля — 46, разом на Правобережжю — 52 робітника; на Полтавщині — 51, на Харків-щині — 55, на Чернігівщині — 56, разом на Лівобережжю — 56 ро-

¹⁾ Загальна сума робітництва України в сій таблиці, складеній на основі головного джерела для сєї нашої праці, невірна, менша од вирахованої по двохтомовому виданню Ц. С. К. про робітників Росії: після останнього ви-дання на Україні в 1897 році було 1.480.169 робітників.

бітників; на Катеринославщині — 85, на Херсонщині — 88, в Таврії — 94, разом в Степовій — 89 робітників на 1000 душ людности обох полів. Ще певнішим показчиком економічного розвитку є кількість робітництва на 100 душ, так званих, „самостоятельных“ перепису 1897 року ¹⁾. По всій Україні на 100 самостійних припадало 25 робітника. По окремих губерніях і районах України: на Волині 19, на Київщині 25, на Поділлі — 18, на всьому Правобережжю — 21; на Полтавщині — 25, на Харківщині — 22, на Чернігівщині — 24, на всьому Лівобережжю — 24; на Катеринославщині — 35, на Херсонщині — 29, в Таврії — 32, на всій Степовій Україні — 32. Як бачимо, тепер малюнок значно змінив ся. На чолі промислового розвитку України стоїть Степова Україна з усіма її губерніями, а на останньому місці Правобережна Україна, а власне дві її губернії, подільська та волинська.

Натурально, що капіталістичні відносини на Україні повинні були принести з собою той характеристичний наслідок, про котрий мова була вище, а саме, чимале число робітників не тубольців і то тим більше в тій чи иньшій місцевості нашого краю, чим більше і швидче в ній розвивається капіталістичне господарство.

І справді перепис 1897 р. дав з цього погляду силу надзвичайно цікавого матеріалу, мало використуваного статистиками, особливо українськими.

Скільки було такого зайшого робітництва в цілій Україні і окремих її районах та губерніях, видно з нижче-наведеної таблиці: (Див. табл. на 323 стор.).

Перше, на що ми повинні звернути увагу в сій таблиці, се великий % зайдів робітників серед всього пролетаріату України, значно більший, ніж серед мійської людности. Там часом, коли серед сільської людности нашого краю особи, котрі народили ся не в тій губернії, де їх застав перепис, складали 5,0%, серед всього населення — 13,0%, серед мійської 29,3%, — серед робітників відсоток таких особ піднімається до 35,1%. Розуміється, як би час перепису припадав на добу найбільшого розвитку сільського господарства, коли сила сільсько-господарського пролетаріату йде на заробітки до Степової України, на Кубань, Дон, Ставропольщину та Бессарабію, зазначені різниці стали б значно більшими.

¹⁾ „Самостоятельные“ російського перепису, се — не ті, що своєю працею заробляють собі засоби до життя, се — не *Erwerbsthätige*, с. т. активно заняті в якійсь професії, германської статистики; у нас се — швидче поодинокі господарі „главы семейств“. Отже, нижченаведені числа не зовсім точно малюють нам економічний розвиток районів та губерній України.

	Всіх робітників в губернії.	З їх місцевих родом.	З інших губерній.	З інших держав.	Разом зайшлого робітництва.	Із 1000 роб. було займл.
на Волині	133.943	110.953	17.844	5.146	22.990	16
„ Київщині	226.539	173.560	51.560	1.419	52.979	23
„ Поділлї	138.844	124.747	12.114	2.083	14.197	10
<i>На Правобер. Україні.</i>	<i>499.426</i>	<i>409.260</i>	<i>81.518</i>	<i>8.648</i>	<i>90.166</i>	<i>18</i>
на Полтавщині	159.508	147.052	12.326	130	12.456	8
„ Харківщині	137.805	102.920	34.549	266	34.815	25
„ Чернігівщині	128.364	118.170	10.146	48	10.194	8
<i>На Лівобер. Україні</i>	<i>425.677</i>	<i>368.212</i>	<i>57.021</i>	<i>444</i>	<i>57.465</i>	<i>13</i>
на Катеринославщині	179.585	81.390	96.854	1.341	98.195	55
„ Херсонщині	237.106	129.379	104.608	3.119	107.727	49
„ Таврії	137.004	53.925	77.581	5.498	83.079	60
<i>в Степовій Україні</i>	<i>553.695</i>	<i>264.694</i>	<i>279.043</i>	<i>9.758</i>	<i>289.001</i>	<i>52</i>
в цілій Україні	1.478.798	1.042.166	417.582	18.850	436.632	30

Розглядаючи поділ зайшого робітництва по окремих частинах України ми знаходимо, що і абсолютно і відносно зайшого робітництва найбільше в Степовій Україні, в усіх її губерніях, та на Київщині і Харківщині. Стало ся се через те, що всі ці губернії звисні, як губернії з розвиненим фабрично-завідським промислом — металюргією, гірництвом і цукроварством, котрі ще й до того і темпом свого економічного розвитку далеко випережують всі інші українські губернії, і для свого господарства вимагають силу робочих рук з інших районів України та Росії. Не менше характеристичним є також і те, що найменше такого зайшого робітництва було за часів перепису на Чернігівщині та Полтавщині, губерніях суто хліборобських, позбавлених якої небудь значної фабричної індустрії, переповнених зайвою хліборобською людністю і через се примушених не тільки не брати з інших частин держави робітників, а ще й своїх викидати за браком заробітку за свої межі.

Таким чином, коло пів-мільона робітників (436 тис.) маюче по Україні ¹⁾, шукаючи собі кращого заробітку і взагалі ліпших умов праці.

¹⁾ Цікаво зазначити що серед робітників-мандрівників жіноцтво складає далеко менший відсоток ніж серед тубольців. В той час коли серед всього робітництва України жінки склали 33,0%, серед робітників-мандрівників 23,3%, при чому серед тих з їх, котрі родом з України (9 губ.), 27,2%, а серед них котрі прийшли з по-за меж України, з інших районів імперії та інших держав, відсоток жінок спускає ся до 20,2%. В свій час (80-ті р.р. минулого року) се явище було зазначено в дослідях московських статистиків, а саме, що серед

Погляньмо ж тепер звідки родом сі зайшли робітники що покинули рідні села і міста, де жили їхні діди і прадіди, щоб зазнати лихої долі вічного мандрівника.

Зарані можна сказати, що значна частина того зайшого робітництва, котре застав перепис по окремих губерніях України. Мова грає велику роль не тільки в духовній, але і в матеріальній продукції, не тільки для творчости нових ідей, але і для виробництва матеріальних річей. Народне господарство є явище соціального характеру воно вимагає порозуміння між учасниками продукційного процесу, вимагає певного знаряддя, для сього, чому і служить мова, і то тим більше вимагає і тим ліпшого знаряддя чим складніше і розвиненіше народне господарство. Не можемо, опріч сього, не згадати, ще й так мовити культурно-психологічної атракції, дякуючи котрій емігруюча — робітнича чи селянська — людина, оббіраючи собі нові місцевости для своєї праці, завше керуєть ся, опріч добрих заробітків, принципом культурної і національної однородности.

І справді, перепис показав, що значна частина зайшого робітництва окремих губерній України покриваєть ся робітниками з України:

	Всього зайшого робітництва.	В тім числі з України.	В тім числі з инш. частей Росії.	з України.	З инш. част.
На Воляни	22.890	4 389	18.601	19	81
„ Київщині	52.979	26.462	26.517	50	50
„ Поділля	14.197	8.402	5.795	59	41
<i>На Правобережній Україні</i>	<i>90.166</i>	<i>39.253</i>	<i>50.913</i>	<i>43</i>	<i>57</i>
На Полтавщині	12.456	7.309	5.147	58	42
„ Харківщині	34.815	5.566	29.249	16	84
„ Чернігівщині	10.194	2.197	7.997	22	78
<i>На Лівобережній Україні</i>	<i>57.465</i>	<i>15.072</i>	<i>42.393</i>	<i>25</i>	<i>75</i>
На Катеринославщині	98.195	36.433	61.762	37	63
„ Херсонщині	107.727	59.389	48.338	55	45
„ Таврії	83.079	43.738	39.341	53	47
<i>в Степовій Україні</i>	<i>289.001</i>	<i>139.560</i>	<i>149.541</i>	<i>48</i>	<i>52</i>
На Україні	436.632	193.885	242.747	44	56

зайшого робітництва Московської губернії жінки складають далеко менший відсоток ніж чоловіки. При сьому вони зазначили теж саме, на що вказують матеріали перепису, — що $\frac{0}{100}$ жінок-робітниць серед зайшого пролетаріату падає з побільшенням дистанції од осередка еміграції до осередка іміграції. Пояснюють ся сі обидва явища не неохотою жінок до примусової мандрівки, а тягарем родинного хазайства, котре провадити — обовязок жінки.

Таблиця ся повна надзвичайно цікавих і повчаючих висновків.

Перш за все з неї ми бачимо, що мало не половина всього зайшло-го робітництва — 194-тисячі або 44% — родом з суто українських губерній. Але ся пересічна величина дуже варіює по окремих районах України і особливо по окремих губерніях. В той час, коли робітнича імміграція з по-за меж України спускаєть ся до 52% в Степовій Україні, а в Херсонщині і Таврії до 45% і 47%, в Лівобережній Україні вона піднімаєть ся до 75%, а для Харківщини навіть до 84%. Далі треба зауважити, що чим більше розвинена промислово яка небудь частина України, тим більше забирає вона робітництва як з національної території, так і з по-за меж її. Так, Степова Україна з її першою в Росії гірничою і гірнотаварською промисловістю, з її капіталістичним сільським господарством забирає більш, ніж $\frac{2}{3}$ (72%) зайшого робітництва, що родом з України, і майже $\frac{2}{3}$ (61%) всіх робітників з чужих країв. Навпаки Лівобережна Україна, край, головне, дрібноселянського хазяйства та малорозвиненого фабрично-завідського промислу, забирає тільки 8% зайшого робітництва з інших районів України та 17% з по-за меж України.

Таким чином, два процеси різної вартости з національного погляду перехрещують ся в промислових частинах України. З одно боку, відбуваєть ся процес націоналізації промислової праці, з другого боку, процес її денационалізації. Який з їх пероважить у нас на Україні?—ось цікаве і трівожне питання, на яке історія інших націй, як напр., Чехів дала вже недвозначну одповідь в напрямі переважного впливу націоналізації. Та инакше і бути не може.

Розвиваючи ся на території, головне, хліборобської нації, якою, напр., до останнього часу є українська, капіталізм творить потрібний для себе робочий елемент з дрібного селянства, ремісників і кустарів, котрі,— маючи низький рівень потреб, роблять гостру конкуренцію зайшлим робітникам-чужинцям з їх вищим культурним рівнем. Таким чином, з одного боку ненаціональна праця на робочому ринку витісняєть ся національною. З другого ж боку, розпоршені серед робітництва чужого народу колонії зайшлих робітників поволі в процесі праці та участі в культурному і політичному життю краю повинні будуть асімілювати ся і вже асімілюють ся. Ще яскравішою стане позитивна одповідь на поставлене питання з дальшого викладу, коли детально розглянемо, звідки, з яких губерній Росії родом те зайшло робітництво, котре прийшло до нас з по-за меж України.

Ми допіро підкреслили, що найбільше забирає зайшого робітництва промислова, фабрично-завідська Україна. На підставі сього одного, а

ргіогі можна сказати, що найбільше такого робітництва буде родом з тим губерній нашого краю, в котрих панує хліборобство, а до того ще й дрібноселянське, в котрих сила зайвої хліборобської людности і мало розвинена капіталістична велика індустрія, і навпаки з певністю можна сподівати ся, що найменше робітництва покине губернії розвиненого промислового капіталізму.

193.885 зайшлих робітників родом з України походили з таких губерній :

	в ‰ до робітників тубольців.	
з Волини	11.957	10
„ Київщини	36.301	21
„ Поділля	18.986	15
з <i>Правобережя</i>	67.244	16
з Полтавщини	48.087	32
„ Харківщини	17.065	16
„ Чернігівщини	34.199	29
з <i>Лівобережя</i>	99.351	27
з Катеринославщини	13.106	16
„ Херсонщини	8.670	7
„ Таврії	5.514	10
з <i>Степової України</i>	27.290	10
Разом	193.885	19

Ся таблиця прекрасно доводить вище наведені апріорні думки: перше місце, по кількості робітництва, котре вийшовши з тої чи иншої частини України знайшло собі роботу у себе вдома, займає хліборобське і дрібноселянське Лівобережя (27‰), за ним йде Правобережя (16‰) з його розвиненим капіталістичним селянським господарством та з першою в Росії продукцією харчових річей, і нарешті, останнє місце належить Степовій Україні (10‰), краєві капіталістичному раг ехелансе.

Таким чином, коли до робітників-тубольців кожної губернії додати усе зайшло робітництво, котре походить з 9 суто українських губерній, на Україні буде разом робітництва родом з України — 1.236.051 робітник, або майже 84‰ всіх робітників, котрий застав перепис 1897 року на території 9 українських губерній. По окремих губерніях і краях ся загальна сума поділяла ся так: на Волини — 115.332 (86‰) на Київщині — 209.022 (90‰), на Поділлі — 133.149 (96‰), разом на Правобережній Україні — 448.463 робітника (90‰); на Полтавщині 154.361 (97‰), на Харківщині — 108.556 (80‰), на Чернігівщині — 126.367 (93‰), разом на Лівобережній Україні —

383.284 робітника (90₀); на Катеринославщині — 117.823 (66₀), на Херсонщині — 188.768 (80₀), в Таврії — 97.663 (71₀), разом в Степовій Україні — 404.254 робітника (79₀). Отже на підставі сїх детальних відомостей ми можемо зробити один вельми цікавий загальний висновок що до національного складу робітництва різних частин України, не зважаючи на те, що ніяких відомостей про національність робітників ми не маємо ні в одній публікації урядової статистики, правда висновок приближний, дуже і дуже далекий од статистичної точности. Знаючи, напр., що Лівобережна і Правобережна Україна і абсолютно, і відносно менше дістають собі робітників з поза меж окресленої національної території, ніж Україна Степова, ми з певністю можемо сказати, що перші й більше мають в своєму народньому господарстві робітництва суто українського, ніж остання. Що се дійсно так, сьому чи мало доказів здобудемо ми далі, при докладному розгляді, з яких частин Росії і куди йде до нас те робітництво, котре походить не з України.

(Кінець буде).

Свящ. МАКАРІЙ СЕНДЕРКО.

член Державної Думи.

Протестанти ¹⁾.

Хроніка семинарського життя 1880-х років.

VII.

Ректор о. Сімакович сидів у своїм кабінеті біля вікна.

Він лиш тільки що відірвав ся від напруженого читання задач пятого і шостого клясів, силкуючись розібратись в якому напрямі розвиваєть ся неспокійна бурсацька думка, коли має для того хоч маленьку можливість. Тепер відпочиваючи дивив ся він на гулявших бурсаків. На блідо-матовім обличчю його застиг вираз тривоги і якоїсь мучительної невідомости... Щось згадало ся йому, а саме: як років пятнадцять тому по сьому ж подвірі гуляв і він таким же юноком. Але яка різниця?!... Тоді... Тепер... Та і в ті часи ²⁾ теж ліберальничали, мріяли про права, про якесь пробудження велетня—Росії, але на все се прихильно дивили ся згори... А років десять тому він прибув до сеї семинарії молодим навчителем і з енергією, з бажаннем захопити всіх почав читати лекції

¹⁾ Докінченне, див. I кн. ЛНВ.

²⁾ Початок шестидесятих років.

з священного писання... Рямці програми не обмежували його... Скорс заговорили про нього, як про видатну силу з ерудіцією, і вогником... Говорили навіть, що старий інспектор—старосвітський ортодокс—занепокоєний балачками про ліберального професора, часами підслухував його лекції...

Та ось в семінарії відбуваєть ся страшенна драма: бувший ректор під вражіннем арешту де-котрих семінаристів несподівано і загадково помирає... Синод чомусь то—мабуть не випарились ліберальні течії—пропонує вибрати з проміж себе ректора... А він—по блискучій обороні дисертації—магістер богословія... Кого ж і вибрати?!... І ось за місяць він ректор і протоієрей. Захоплений найкращими намірами на молебні говорить він палку і дійсно щирю промову... Але минає лиш два роки. З гори несуть ся иньші вітри: безперестанно наблюдай і, що бачиш вільнодумне, немилосердно знищуй; внизу—неспокій, бурхливий зріст бажань; а посередиві кар'єра...

Хто осягне і зрозуміє пекельні муки, безсонні ночі педагога серед хистких обставин політичних, коли приходилось світити, але в пустелі й самоті, позаяк і вибравші його колеги з відміною напрямку по волі одсахнулись...

Він схаменув ся і згадав задачі одного п'ятокласника, який здивував його сміливістю своїх думок, не зупинивсь навіть перед якимсь то авторитетом і якась тривога опанувала ним. Він дивить ся на подвірре і не може заспокоїтись не знаючи про що балакає з трома бурсаками Вернюк, про котрого їн де-що вже почув.

Ну й розбери його... говорить розмахує... руками... а ті уважко слухають... Що ж се, як не ганебна пропаганда?!... І бережи їх душі від спокуси... коли на кроці кожному... Там... вдома... їх батьки не постять ся, а діти замість церкви на полювання ходять, а тут.. у городі від впливів руйнотворних ніякі мури не спасуть. Навчителі ж 20-е лиш пантрують.

Чогось йому на думку спав Сходенко, з його особистими думками по ріжним питанням, з його пропозиціями, оби семінаристи читали реферами, дискутували з приводу їх, з його системою виховання через піднесенне розумового рівеня вихованців.

На сих думках його перепенив служитель, котрий подав листа із городської почти. Роптово розірвавши конверта він з жахом прочитав таке:

„Ваше високопреподобіє! Учора ми, себто вся семінарія смакували ваше казанне про людську совість і, дякуючи Богови і здоровому розумови зрозуміли його як слід. Більшість зрозуміла, що ви, потерпаючи за власну шкуру, проповідували нам якесь дивне евангеліє, дратуючи наше, не знищене до щенту в сій езуїтській колегії, релігійне

почтуте, заховане з часів дитинства. Але є і меншість, яка розуміє багато більше. Вона зрозуміла, що казанне се виголосив не християнин, а нігіліст, ворог Христа; що ви і є той самий ненавистник, котрого так распорошили у казанню... Так, євангеліє використовували ви як засіб, забувши мабуть, що істини його найвища мета для чоловіка. Сьому не край. Та меншість зрозуміла, що ви зовсім не слуга держави, лжым мабуть рахуете себе, а що найгірший ви крамольник, бо брат на брата через вас встає: що ви, забувши совість, животні інстинкти і непотрібні рахуби людські пестите. Ся меншість знає ваші пляни, та знаючи таке всій бурсі розтлумачить того, котрий, гадаєть ся, чотири роки тому, вступаючи на ректорство, віщав нам мир, любов, розвиток розумовий і задоволення законних домагань... Опісля сього вам одно лиш зостаєть ся: зібравши круг себе густую валку підлесливих лакеїв, по вказівкам згуртованих — ні ким лиш вами — шпигунів, зненацька збігти нас і, хоча на кістках „улюблених“ питомців, розвернути надмірно милий стяг свого генотé, котрий — ми знаємо — вартніщий вам любови всякої до ближнього. Ми сього з сумом дожидаем і зостаємось покірні волі Божій і вищому суду.

Неіснуючі члени, намальованного в вашому уявленню виконавчого комітету, дійсне назвище яким — Протестанти“.

О Боже мій!... Дай силу перенести.. покрикнув ректор.

Приголомшений листом, поважний педагог пережив кілька хвилин, котрих не можна й змалювати. Якійсь хаос був в голові. Думки боролись з почуттями, а відповідь, — що „се“ таке і що робити йому з приводу „нього“ — він не знаходив. Хіба зібрати всіх до залі і зворушить слізьми, каяттем та лагідним казаннем; людіє мої, что сотворіх вам? Але якесь передчутте тихенько говорило, що ось він буде розкривать їм свою душу, а з поміж них є де яка кількість невідома — котрі дивитимуть ся в глибину його духа і там читатимуть про нігілізм серця, настрашенного примарами можливої неслави, а не зворушеного тими мотивами, котрими — він знає — оздобить він своє казанне. Досвічений і слухавший других та й сам не раз говоривший, він добре знає, що перші вражіння, які б не були вони захоплюючі в мент зникають, коли торкнеть ся їх холодний аналітик. Та, він знає, що здібний речник на кілька ментів опанує натовп, але скорити їх увагу і довго вести за собою, того людині не дано... Безсиле, нанависть і гнів розіллались по закутках його душі.

Та що ж робить?! І скликати хіба зібранне та спільно всім поміркувати; чи може „к власть імушим“ обернутись і, будь що будь, добути ся таки „коріння?!“ Хіба ж не страхом животіють. Та й „страх Господень“ — ґрунт, на котрому держить ся духовна школа і

сама церква научас що „там де страх, то там і Бог“. І що було б з державою і церквою без сього?!

Думки педагога уже течуть в звичайних берегах і за собою ведуть волю по шляху де все так гладко і „грунтовно“... Еге-ж, говорить він — других шляхів не має. Він смикає за дріт дзвінка і, розказавши де що служці, виходить в залю.

Коли через пів години увійшов писарчук, він опанував уже собою й спокійно звелів послати повістки на педагогічне зібранне.

VIII.

По кількох днях смерком, в семінарії, як врозруйнованим гнізді комах, була страшенна метушня. Всі двері замкнені. По клясах лунала чутка про загальний трус. Педагоги розбивши ся на групи трусять шафи, сундуки і решту закамарків. Найбільш уваги заслужила третя кляса. Де в кого попрушено тютюн та нелегального нічого незнайшло ся. На бурсаків подія ся вплинула досить гарно. Веселий сміх і жарти лунали всюди. Де ж таки! — На тлі одноманітного й нудного існування таке цікаве зявище. Де хто почав і глузувати, на очах у „кустоса“ підкине щось в кальницю. Той побіжить туди та лиш підійне великий мняч з паперу з онучою в середині!

А ось заходить в пусу клясу Добротворів і натикаєть ся на цілу батарею порожніх бутельок. Потрусивши, він не знайшов нічого, а за пляшки сказав лиш, що богословам тее мало, а філзофам забагато. Але не все відбуло ся так гладко. Під час трусу не було в бурсі учня другої кляси Кавунського. Підолаха пішов до родичів без спросу. І от вся зрая вчитечів, скінчивши трус, підчікують його в своїй кімнаті. Меж ними є і ректор. Тим часом обмірковують, що робить з книжками: „Історія французького селянина Еркмана Шатріана“ та „Хата дядька Тома“, котрі вони сконфіскували. Розміркувавши, що перша говорить про революцію у Фрації і тим розхитус „основи“, а друга либонь не має тих тенденцій, порішили: „історію“ сконфіскувати, а в хазяя узнати звідкіль він взяв її та кому давав читати, а „дядька Тома“ повернути.

В сей мент задихавшись надбіг Кавунський. Розтурбований товаришами з жахом великим став він перед грізні очі ректора, отсченою юрбою співробітників.

— Ви де були?!

— Я... Ваше преподобіе... ходив до родичів...

— Ми знаєм родичів таких... А хто дозволив?!

— Даруйте ваше преподобіе, я дозволу прохать забув.

— Ага-а!... Он як!... Так ось же взавтра проханнячко мені подайте про увільнення, — ви Петре Петровичу підіть но з ним та потрустчь його.

— Як пес у ярмарку пропав, — майнула думка в юнака, приголомшеного такою відповіддю. І гірко побивав ся він, так що прихильний Петр Петрович мусів заспокоювать бідолаху.

— Ти не зважай так дуже на ректорську погрозу — казав він йому — до завтра він її забуде, а ти днів через два, коли ректор трохи заспокоїть ся, підй до нього і будь певен, що все тобі простить ся.

Коли скінчив ся трус і все начальство розійшлося, занятя не відновились. До самого сну в бурсі клетотіло, гукала пісня, стояв великий і дужий гамір — не мов на м'ясицю.

Ми оком не змигнем — гукає в третій класі
В завзятій січі
Під час війни із „кустосом“
На одного
Ми троє разом вдарим
І перемогоньку запем... раз... два...

О tempora, o mores! — вигикує один.

О pecora, o boves! відказує другий. А там в куточку Шалапутов вже скликав гурт товаришів і разом з Чаплинським потішає їх ковіюванням сьогоднішніх випадків під час трусу. Тут найлюдніше і всі регочуть ся від серця.

Але дві-три людини поведились зовсім инакше. Корнієнко, як звичайно, блукав заклавши назад руки і, мовляв, він систематизував факти.

— Вернюку, що ж ви насупились, озвав ся він, берули його по-під руку. Се в вас арештували „історію“. Та, крамольна книга, дарма що перейшла цензуру. Багато клопоту наробила вона вам. Та не біда. Вся семінарія відмінить ся в найближшій часі. Цікавість до „пустого“ і до забороненої літератури зросте наймовірнішою. Та, педагоґи — бадай не говорити... Самість того, щоб на лотоки пустити воду, вони загатують велику гатку. Ну що ж!... Нехай... А ви пильніш слідкуйте за собою і своїми балачками.—Чи чули ви про Кавунського, опам'ятавшись троха, запитує Корнієнка Вернюк.

— Та, піймав ся — будь йому на припоні; та ви не дуже то турбуйтеся. Згадайте філософію. То вона видумала, що немає лиха без добра, але нема й добра такого, якого люде при охоті не повернули б в зло.

— А ви Христа забули?!

— Ні, його я гарно памятаю. Був Христос, було і царство, а від царства лиш крамнички лишили ся дрібні, середні і великі, а між ними боротьба.

Ні, ні!... Я не погожуюсь... Останній, дужий голос церкви з дна серця людського підіймаєть ся і знищить всі крамниці, всю паскуду і до того, що ви сказали він не стосуєть ся...

Корнієнко змовк і, бачучи нервовість товариша, пораяв йому лягати спати і заспокоїтись.

Всі розійшлись по спальнях. Не спав один Кавунський, вирішуючи гамлетове питання. На дворі завірюха і уявляєть ся йому, як вигнаний бурсак іде „до дому“... В кишені ні шапа... а вдома стара дячихамати і дві сестри напів голодні... І замануло ся йому молитись... Ніхто не бачить... Упав на коліна перед церковними дверима і говорив зпочатку всі які лиш знав молитви, а потім на „умную“ молитву перейшов.

— Боже говорив він — поможи, дай захисток тому, котрий не вміє і помолити ся Тобі... Завтра-ж таки піду до ректора і вирішу своє становище — гадав він засипаючи.

IX.

— Так кажеш ти, що був у городі — у родичів? Питав його на другий день о. ректор у себе на квартирі. А як же можу знати я, коли пішов ти не спитавшись? В семінарії зявилося шкідливе товариство і от міркую я що ти ходив з його доручення, виконуючи певне яку небудь постанову...

— Ваше високопреподобіє! — у свідки ставлю Бога, що нічогосьенько не знаю я.

— А сього ти не знаєш, перепенив його ректор, показуючи ананімного листа.

Кавунський, вирячивши очі, здиванно дививсь на лист.

— Ваше високопреподобіє! — я всі свої гріхи розкажу вам, а сього я не знаю.

— Які ж твої гріхи? — кажи...

І простодушна дитина, почала розказувать свої дитячі вчинки: колись негарно відповів інспекторови, не хотів сідати за „голодний“, а ще колись у церкві задрімав...

Почувши се о. ректор розмяк і лагідно перепенив.

— А почерку такого ти не знаєш?

— Ні, не знаю.

— Ну, а як би взнав де що про товариство, то даєш слово повідомити мене?

Хлопя подвело очі і промовило: я завше говоритиму лиш правду.

— Ну от і гаразд! Іди. Диви ся за сбою й за другими. Кажи мені про Вернюка... Помічай хто ходить з ким і що говорять... З ким в городі знайомства мають... Помятай же, що коли ділом не оправдаєш себе, то позбавиш ся казенних коштів. Так... Ну, а тепер... Ага... Чого такі подерті чоботи у тебе? — та і костюм?... того... Ах, біднота... Ну, та подай мені проханне про допомогу з брацтва та взагалі не крийсь тепер від мене з своїми нуждами. Іди.

Утішений Кавунський поблагославивсь і вийшов. Довго він ходив, то по подвіррю, то в садку, міркуючи над своїм новим становищем. Із роду він такого не гадав. Йому захтіло ся з ким нібудь поділитись. Але з ким?... У своїй клясі небезпечно. Він чув про Вернюка, розумною і щирою людиною, але ж йому доручено слідкувати за ним?! Хіба в четвертій клясі Шалатутов... Йому про все можна сказати. Він завше горнить ся до нього, та й ще про нього говорять, що гуляка він зявзятий і любить піти з „малюхами“ і гуляти на їх кошт. Та ж і веселий він. Щось так і тягло до нього... Але як?!... Ага! ось так. Одерже він підмогу і запросить його на „могорич“, а... там... З такою думкою, потираючи від задоволення руки, пішов він в клясу.

По тижневи Кавунський з Шалатутовим і справді сиділи в Боруха в фахово для семинаристів призначеній кімнаті. По четвертій клясі і двох бутельках пива, Шалатутов почав розважати малюха.

— Так то Грицю! Памятай заповіт поета: „З життя живий най користає, а мертвий в труні най постить“... Чекай з якого се?... А ну його к чортам... бо може й не поет сказав таке, а трубочист... Та все одно, не в сьому ґрунт, а ось в чому; не гай часу, лови усе, що в руки йде... Гуляй без... розумієш?! Спілкування?!? Ось воно — наляв він повні шклянки собі і товаришови:

Товариство, а Іван Карамазов каже: „гад гада зів“. Що твій Вернюк?! — Нігчемний мрійник! А гадає істину опанувать.

А що таке істина?! Сам Ісус Пилатови не відповів... Бач який!... Нові обрії покаже тобі... Я, брат, такі відчиню перед тобою обрії, що й ну... Я знаю тут одну білявеньку дівчину... Таку, що тільки пальчики обсмокчеш... Га?!... Що?!... Ну, голубе, та я ж не силую... але прийде таки коза до воза... Гуляй, але не йди слідом слинявого Гамлета...

Кавунський сидів червоний і лагідно всміхав ся на палкі вигуки зянілого товариша. Якесь невідоме досі почуття самозадоволення і блаженства опанувало його. Інстинкт запеклого гуляки прокинув ся в ньому. Все тринь — трава; сьогодні горе, а взавтра по коліна море.

— Скажіть товаришу — озвав ся — він. — Чим думаєте бути, коли скінчите бурсу?

— Се питання, Грицю, давно вже вирішили мої діди з батьками, через те і в бурсу віддали... Та, що тут й говорить... У мене є вже й молода і, коли хочеш знати — не одна. По двох роках з половиною складатиму останній іспит, а вони передо мною теж складатимуть: на красоту та доброту та ще й на повні кишені.

— А знаєш, що я надумав? Коли вже в тебе завелись грошенята, — давай но „стукнемо“ з тобою. Я знаю такий закамарочок і таку, голубе, компанію покличу, що взавтра загуляємо на цілую троячку, та і твої у тебе зістануть ся. Гарзд?! Ну, то плати та й підемо...

Прозеліт лиш усміхав ся. — Платив і думав: і єсть же в світі такі люде... Як гарно й легко з ними...

Х.

Зима минула тихо. Але вогонь не згас. Його загнали в середину. Багато тих, що мріяли про світ, про кращую майбутність, пішли у ростіч і послули. Де хто книжками захопив ся. Але читанне без діскус, без спільного обміркування давало мало користи. Сошенко, завзятий скрипач, майбутній артиста вчитує, що „швець вартніший Рафаеля“. Він кидає струмент і з головою лізе в природничі книги — так ізвелів бог — Пісарев... Але розчарований, він облишає природництво. Натомість захоплюють його Жуль-Верн, Майн-Рід, Емар, але й вони його не задовольняють, а тільки більше розпалюють бажання нових вражінь і приключок. А при таких умовах, коли зустрінеш ся випадком із пропагатором, котрий підсуне без розбору якусь там книжку — ніщо вже не допоможе... Юнак над прірвою... І ніхто на справжній шлях його не зверне.

Загнаний в середину вогонь почав витворювать гангрену. Камчадали осунулись ще нижче. Пікантні анекдоти не переводились у них. Що правда, де хто з пророчої школи час від часу гадав, щоб то його робить, аби життє не було таким одноманітним. Учитись — нудно; читати — не цікаво; а скука так глобе... Е-ех! Гульнути-б...

І ось по бурсі лунає непевна чутка, що начеб то засновано гурток. Члени його час від часу мандрують в город, то до театру, а то в трактир, а то й в „будинок“ де улаштовують афінські вечорі... А разом з тим багато бурсаків почали недолічуватись де-чого зі свого біднього майна... То гроші хтось одержить по чужій повісті. Хоч де-кого і увільнили, але то мало помоглось...

А від начальства почали сипатись безглузді розпорядження. Було заведено „кругову поруку“ — се значило, що коли не знаходив ся винуватець, то вся кляса приймала кару. Заборонили ходити в червоних сорочках, носити ширококрисі брилі, читати вільнодумних письменників. Зявив ся незабаром новий швайцар, котрому не личила його посада... А де хто з бурсаків, котрі попередю були бідняками, почали занадто риндитись. Вся третя кляса помітила, що Вернюк впав дуже всім на око.

Все се впливало на семинаристів зовсім не так, як того бажали автори розпоряджень. Де хто не спав, а де хто знову прокидав ся і, попрочитанню „Погибіє і погибаючіє“ мимоволі зупиняв ся над питанням: „Щож ми таке“? Після балачок на сю тему, Вернюка нарешті доконали. Причепились за якусь дурницю і увільнили. Товариші відчули біль і відридили делегатів прохати про зменшенне карі. Не помоглось. Делегатів зараховано до демонстрантів, а цілій клясі заборонено на про-

тяжї цілого місяця виходити за семинарську браму, а що би гірше допекти призначили ту кару у маю.

Семинаристи теж почали мститись: то часом обплюють кашкета „кустосови“, або накидають у неї жилятини; то зачипять його до кальниці; то вигукнуть зненацька із за кутка образливе привіще. Ходила навіть чутка, що когось із „кустосів“ побито.

Вчителі сиділи смирно. Ніхто і не гадав про справжнє вихованне. Занадто зорили з верхів над непокійними низами. Та й що робити між ними обломовському халатови і слимаковій шкорлупі?

Ой, тліє іскра, тліє... Зненацька прохопить ся Добротворів і зараз же замовкне, мов замастило.

А Сходенко переїзжаючи на другу посаду на прощання, в гуртку своїх товаришів, сказав: „наш човен, добродії, хисткий, а навколо бушує грізне море. Ми без керми... Прийдесть ся ждати погоди“...

XI.

Та скучно ж в неволі
Цілий май прожити;
Лиш з-вікон дивитись
На сей божий світ

Ох, тяжко, ах важко
Нам вік вікувати,
Либонь же ми будем
В бурсі пропадати.

Лунало по садку з грудей гуртка третьоклясників, котрим заборонили виходити з подвір'я. Решта те ж була в садку. Де хто сидів, а де-які лежали покотом, поклавши голови на черева товаришів, або задерши ноги. Минає май. Почались істити. Постійних занять нема. В садку на доріжках блукають бурсаки і підзубрюють програму. З підборчів теж розлягасть ся гудінне... Тоскно... Де хто не витерпів і втік на поле, на береги мальовничої річки де стільки простору і радісних утіх. Таких не багато. Решта сидить і, дожидаючи коли задзвонять на обід, співає, „чеше“ анекдоти і згадує минуле. Пленкович згадав, як раз інспектор, примітивши в театрі бурсака, мерщій подав ся в бурсу, бажаючи узнати хто саме був. Але зробивши перевірку страшенно здивував ся, що всі були на місці і навіть той, котрого він хотів зловити, лежав на постелі і... спав. Він безумовно не йняв би віри тому, хто б йому сказав, що винуватець їхав разом з ним на візнику, вчепившись ззаду. Чаплинський, як звичайно, передражнив інспектора, додавши де чого і свого.

В сей мент зненацька підійшов до них маленький першоклясник. Він так унурив ся над книгою, підзубрюючи біном Ньютона, що і не счув ся як нудьгуюча компанія раптово зговорила...

А-а а, малюх! — ступай сюди, ми витягнем із тебе корін і голову твою осяє біном Ньютона... І Мудрак чуть не схопив його за ногу, але проворний хлопець, знаючи, що то за корінь мерщій утік.

І знов нудьга почала гризти бурсаків. Згадали Вернюка й його останній лист.

„Товариші — писав він їм — не мов на світ я народив ся... Ви животієте без діла, а я расту, цвіту і готую ся на атестат зрілости“. — Де хто зітхнув.

— А ну, браття! Підемо вслід за Вернюком, перепенив балачку Пленкович.

— Та як же так?

— А так. Ходімо всі до ректора і сміливо розкажемо йому, що ось, мовляв, неволя нам осточортіла, а тому ми всі кидаем бурсу і готуємось на зрілість. Ото злякав ся б! Правда?!

— О,-о! роту будників іскликав би.

— А ми на барікади...

— І полягли б як 300 з Леонідом.

Невгнuzдана фантазія бурсаків так розійшлась, що один просив спинитись і запропонував тому, хто розпочав балачку — всипати. І всипали... Хотіли вже по черзі сипнути кожному та задзвонив дзвінок і всі підвівшись потяглись в їдальню.

Вечір. В садку на лавці сидить Тремтенко. Опанувала ним краса української ночі. Солодкі хоч й несвідомі почуття сповняють його душу. Так гарно. Він витяг книжечку і пише:

Бідний бурсак безталанний	Все зкаляє клята бурса
На що ти вродив ся,	Розум, силу, долю...
На віщо в літа молодії	І, мов птицю підборкану,
Ти тут оцинів ся.	Випустить на волю.

Тяжка рука, упавша ззаду на його плече, спинала течію натхнення.

— Ой, Корнієнку, як ви мене злякали — скрикнув він, впустивши книжку.

— Що ж робите ви тут потайно від усіх? — лагідно запитав Корнієнку. Облишили землю і з ідеалами спізнались?! А ну, як не писали ви про долю бурсака!.. Я так і знав — промовив він — перегортаючи підняту книгу.

— Бурсацька доля на суді перед ідеалом...

— Та не глузуйте!..

— Ні. Не ображуйтесь... Бо й справді, що краще може бути од спізнання таких контрастів?!.. Потім... Далечина — тут буде; вищина — понизить ся і ідеал змарніє... А льот — не зник і дяка Богови, що чоловікови дав духа. Стопном вогненным зістанеться він на все життя...

— А ви, Корнієнку, хиба не марили?!

— Ще й скільки! Та то біда, що пірря вже мені обскубано і поросла луска. Заждїть буде таке і з вами. А тепер ходїм, про де що поміркуєм.

Позбувшись Вернюка, Корнієнко подружився з Тремтенком, але се тепер уже не той несміливий юнак. Пролетївши над семинарією бура відбила ся на ньому і загартувала його вдачу. Та ж жага гармонїї, та ж жага віри в людей і Бога, але пройшла вона кріз гарно холодного аналізу, який розвинув ся в ньому під впливом балачок із старшим другом. Ось і тепер прохажують ся вони по доріжкам і звернули на недокінчену колись розмову.

— Скажіть, Корнієнку, чи варто вірити в людей?

— Людей яко таких ви стережіть ся, а в кращую майбутність людську вірте. Ідея кращого життя як потяг — аби удосконалити себе — вище нас. Вони од Бога.

— А що до Бога, то як по вашому, чи є Він, чи нема?

— Коли ви вже подумали про се, коли Його ви почували, для вас уже Він є. Але недосконала натура і нерозвиток багатьох з причинились тому, ще з Нього зроблено бога з страстями і з бажаннями людськими... Його розміняно на кількісь там божків котрим і кланяють ся люде з офірами і свистоплясом, зовсім забувши Того, Хто сказав: „Я є“.

— А в майбутности хіба инакше буде?

— А то ж. Люде майбутнього узнають вище коло нових ідей, тепер ще невідомих. Тепер їх тільки відчувають. Народять ся нові інстинкти. Релїгія очистить ся від того, що прилучив до неї людський еґоїзм і тоді, розвинена й осяяна людськість, не словом, ні — не язиком, а ділом й істиною славитиме Бога.

— І вовк пастиметь ся з ягнятем?

— Хто зна... В той час либонь не буде вже ні вовка, ні ягнати. Буде лиш те, що звелить людам їх розум, від Бога даний і зовсім вільний від всяких забобон.

Вже смеркло. Скоро і бурса вся засне. Садок спустїв. Один Тремтенко його не може облишити. Його опанували думи і радісно солодкі хвилі почувань. Думки горять і серце беть ся, беть ся... Він любить все, чого не може і збагнуть... А з бульвару линуць згуки вальса. Та се лиш невеличка частка тої великої гармонїї, тих пахоцїв життя, від котрих зявляеть ся жага все обгорнути з усим творить одну істоту. І жалько робить ся, що світ такий великий, а душа така мала, що всього не має змоги умістити і радісно, що все таки хвилі життя сягають серця і промовляють до нього і заставляють битись, битись...

Вплив місяць, мягко і лагідно осяявши верхи дерев. Проснув ся й тьохнув соловейко... Про що ж співа він? Хто зна... може й про то,

ЛНВістник 1912, кн. II.

22

що тут в садку, коли все спить, або засинає не спить один юнак і в душі його витворюєть ся рай.

— Небесне царство; а може гімн співа людині, когра не знає перепон, бо серце думає у неї, а розум почуває.

Минуло два роки. Корвієнко вчить ся в вищій школі. Тремтенко в пятій класі студіює філософію. Іще при ньому в семінарії счинив ся бунт. Був ревізор і, говорили, що спостереження і висновки його були цілком протилежні, ніж в перший приїзд. А ще через рік відбулись арешти й адміністративні заслання. Міняла ся кілька разів проґрама. Та помогалось дуже мало. В 1905 році П—а семінарія разом з другими протестувала.

Що ж буде далі, сам розміркуй читачу.

В. ДОРОШЕНКО.

Український науковий рух в 1911 році.

І сього разу, як і в минулім році мусимо почати з сконстатовання факту, що українська наукова робота скупчувала ся коло Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. По за сим Товариством за рідкими винятками українська наукова книжка майже не виходила. Українське Наукове Товариство в Києві ще надто молоде і діяльність його ще в початках, правда обіцяючих, що в сім Товаристві ми і згодом матимемо таке ж поважне огнище науки, яким являєть ся львівське Наукове Товариство. „Товариство українсько-руських правників“ у Львові є товариством передовсім становим, в його органі „Правничий Вістник“ друкують ся здебільшого статі що мають чисто практичне, прикладне значінне. В минулім році вийшов лиш один (подвійний) зошит сього журналу (1—2-й), про котрий мова буде низше. „Історичне Товариство“ в Чернівцях і зовсім таки не лишило сліду в українській науці. „Історичне“ воно хіба тим, що існуюючи від ряду літ не проявило ніякісінької діяльності. Тільки останніми часами організує воно популярно-просвітні курси для нироду. Тим більше і універсальне було значінне нашого Наукового Товариства імени Шевченка. Та хотіло би ся, щоб крім плятонічної пошани до Товариства наше громадянство по оба боки „історичної прірви“ більше думало й про матеріяльні підстави сього товариства та про запомогу його працями. Наукова робота являєть ся надто важним чинником в життю нації, щоб можна було її

легковажити. Не належимо до сильних державних націй, у котрих клопіт про науку в переважній частині лежить в обов'язку держави, котра видає на сю ціль чималі засоби як на удержання вищих шкіл, так і на різні інші наукові заклади та товариства; навпаки належимо до нації найбільше під сим оглядом уподіблених. Нема кому про нашу науку дбати, коли ми самі про неї не дбатимемо! Мусимо отже пам'ятати про се самі і не нехтувати своїми обов'язками супроти рідної науки. Мусимо пам'ятати всі на цілім просторі нашої землі, і Українці австрійські, і російські, бо се справа не краса, а загально народня, всеукраїнська.

На Україні російській на жаль мало знають і мало цінять на ділі діяльність Наукового Товариства, і обмежують ся лише словесними похвалами, від котрих Товариству мало користі. Багато правда важить тут згадана вище „історична прірва“, котра до певної міри відрізує Наукове Товариство від російсько-української інтелігенції, не дає так мовити фізично єднати ся з ними, відвідувати його, бувати на засіданнях, користувати з бібліотеки й інших наукових уряджень. Але час би вже знищити в собі сю границю, час би вже її не проводити самим для себе. Культурно-національне життя наше не повинно мати границь. Принаймні ми повинні переходити сі границі. Досі хіба в думках сягали наші російські земляки поза державні стовпи, але плятонічних зітхань мало, треба реальних доказів сього єднання. Мало знати, що там десь є шматочок нашої землі, на котрій наш нарід має своє національне право. Треба знати, що там робить ся, треба приходити на поміч тому, що має ширше, загально-національне значіння.

А сього на жаль немає. І здаєть ся останніми часами стало ще гірше, ніж давніше. Давніше через незмогу працювати на ріднім ґрунті наші письменники з російської України йшли до Галичини, несли туди свої твори, доставали звітти часописі й книжки, і тому близько до неї стояли. Тепер, доставши сяку-такую змогу задовольняти мінімум національних потреб у себе вдома Українець російський майже махнув рукою на Галичину, замкнувшись в своїм хуторським сепаритизмі. Розумієть ся не всі такі, розумієть ся тепер більше, ніж давніше знають про Галичину й живуть всеукраїнським життям, але релятивно все ж таки є певного роду регрес. Се не добре. Бо тепер, коли у себе є вже досить можливостей, щоб мати відкриті очі на цілокупність нашої території і не замикати ся в накинутих нам межах, повинно б стокрот зрости згода та єднання. А тут ні: Галичина для нашого російського Українця смішно сказати, лежить далі, ніж Петербург, Москва, навіть Владивосток! Хіба се не образа для нашої національної гідности? Аджеж до Львова з Кієва рукою подати, а до Відня далеко ближче, як до Північної Пальміри, або до Білокаменної!

Хто у нас знає свої Карпати? Певне, що Кавказ і Крим ба навіть Урал російські Українці знають й одвідують частійше, ніж свої рідні гори. І так скрізь, так і в науці. Закладає ся Наукове Товариство у Львові, а люде — свідомі люде — думають що воно десь на краю світа! Основує ся при товаристві всеукраїнська Національна Книгозбірня, а земляк наш куди-хоч дасть і пошле своє виданне, або своє майно-книжкове, лише не до сеї бібліотеки. ¹⁾ Найкраще се спізнало новозасноване Бібліографічне Бюро. Невважаючи на заклики його оголошені, в усіх часописах, не вважаючи на повсечасне нагадування авторам і видавництвам про їх національний обов'язок вони, гадки не мають! Чи не гірко, коли автор чи видавець жалкує для своєї інституції зайвого примірника і кілька копійок на пересилку, хоч до чужої (до Московської і Петербурзької Публичних бібліотек), його праці йдуть дурно?

Чи не смішно, коли автори чи видавці, розсилають часом свої праці по всіх можливих часописах, котрі не раз і згадки не подадуть про книжку, а до книгозбірні Товариства не пошле, не пошле навіть в тім разі, коли знаючи що на Супнівського 21 містить ся Наукове Товариство, посилас на сю адресу книжки для редакції одної часописи, або для окремих людей, а „слона то й непомітить“? Чи не сором, коли дехто з патріотів навіть при нагадуванню їм про се, махають руками і дригають ногами? А власне про таку злочинну просто неохоту пише мені одна заслужена в нашій літературі людина з Києва: „Умовляю людей посилати книжки до бібліотеки Товариства та не слухають, не хочуть зрозуміти, що сього дуже треба“... Люде не хотять зрозуміти що робота Товариства користна для всіх Українців, а не лиш для Галичан, отже й не самі Галичане повинні про се Товариство дбати.

Скільки б книжок різних могли би дарувати бібліотеці наші російські Українці, не лиш автори і видавці а й усі иньші. Той дістає якусь місцеву часопись і нищить її, хоч міг би збирати й післати до Національної бібліотеки, той міг би посилати якісь урядові видання — земські, городські, правительственні, або видання якоїсь громадської чи приватної інституції.

А хто про се дбас? Чи приходить може хоч одна земська чи яка иньша часопись чи виданне до бібліотеки? Де там! Ні Полтавські земляки, ні Чернігівські, ні Харківські, ні иньші про се не дбають, хоч ба-

¹⁾ Скорше чого доброго пошле до Британського Музею у Лондоні, куди передовсім радив посилати книжки один добродій в „Раді“ бо у Львові, мовляв Поляки можуть спалити українську книгозбірню. Розумієть ся у страха очі великі.

гато з них являють ся не лиш співробітниками, редакторами але й видавцями всяких часописей та ріжних видань. І не лиш самі про се не подумаютъ, а й коли їм нагадуеш і просиш, то не зволять вчинити свого обовязку. А чи чуємо ми про якісь жертви на користь Товариства, про записи й заповіти на нього, про стипендії, то що? Розумієть ся що ні! А от Поляки, Росіяне, Чехи тим часом раз-по-зраз обдаровують щедрими дарами свої культурні й наукові інституції, доказуючи сим що вони справді—культурна нація!

Розумієть ся більше освідомлені під оглядом національним галицькі Українці більше й дбають про рідну науку, не забуваючи ні за музей, ні за бібліотеку Товариства, але хотіло би ся й серед них бачити більше уваги. А то тепер в захопленню всіх економічними справами чисто наукові відходять якось на задній плян. Особливо слід пам'ятати про потреби Наукового Товариства нашої парламентарній репрезентанції. Академія Наук в загально народнім білянсі значить не менше якогонебудь земельного банку, або иньшої економічної інституції. Про се піколи не слід забувати.

По сих загальних увагах і жалях переходимо до самого огляду. Починаємо, певна річ, з Наукового Товариства, і то з його центрального органу „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, редагованих і в сім році головою Товариства проф. М. Грушевським. За минулий рік вийшло як звичайно 6 книжок (CI—CVI)¹⁾, котрі містять ряд дуже важних статей з ріжних галузей українознавства. Зачнемо з історії. Передовсім тут мусимо відмітити статю редактора проф. М. Грушевського „Нові конструкції початків словянського і українсько-руського життя“ (Записки, кн. 3, ст. 5—27). Шан. професор спиняєть ся в своїй цікавій статі на голосній теорії Яна Пайскера про споконвічне поневоленне Славян, Урало-алтайцями та на дискусії, яка вивязала ся серед учених з приводу сеї теорії. Сам автор скептично відносить ся до сеї теорії. Далі треба привитати статю Івана Джиджори „Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730 рр.“ (кн. I, III і V і окремо: Львів 1911, ст. 143). Статя ся, почата друком ще в минулім році (кн. VI), торкаєть ся дуже цікавих економічних явищ і питань, досі мало висвітлених в нашій історіографії, не вважаючи на підставове просто значінне подібних тем для зрозуміння багатьох сторін нашої історії. Написана головним чином на підставі актового матеріалу статя д. Джиджори докладно вияснює економічну політику російського уряду, що мала на цілі знищити й економічну окремішність

¹⁾ Тт. 99 і 100 міститимуть показчик до всіх попередних і вийдуть пізнійше.

Гетьманщини. З минулого року йде також стаття передчасно вмершого молодого історика Івана Созанського „З минувшини міста Бродів“¹⁾ (див. кн. II, розвідка вийшла й окремою відбиткою, Львів, 1911, ст. 69.) Нарешті в останній книжці почалися „Студії над організацією львівської ставропігії XVI—XVII в.“ вільшого молодого дослідника Ф. Срібного.

Нарешті згадаємо невеличку статейку Івана Кривецького про заведення українських викладів для богословів на львівським унів. в кінці XVIII в. Автор вивчає причину короткотривалості цих викладів, а також спинається на мотиви, за яких провідники галицьких Українців не дбали про відновлення цього „studium ruthenum“. Автор докладно освітлює це питання і розвиває дотеперішні погляди на „запропащення“ цих викладів самими Українцями, або Поляками чи Вірменами. Статейка становить цінний причинок до пізнання нашого шкільництва в Галичині на переломі XVIII—XIX в. (вийшла вона і окремо: Львів, 1911, ст. 11).

З історії літератури найсамперед згадаємо розвідку проф. Студинського, Полемічне письменство в р. 1908 (Записки кн. IV і VI). Автор спинається на питання, зачеплені ще проф. Завитневичем в його студії про „Палінодію“ Захарії Конистенського, але тільки зачеплені, і подає монографію про три пам'ятки нашого полемічного письменства з перед трьох соток років. Перші дві—твори уніятські, направлені проти православ'я, зглядно проти братерства Виленського, а третя відповідь їм з православної сторони, написана Мелетієм Смотрицьким (коли він ще був православним) під псевдонімом „jednego brata bractwa serkiewnego Wilenskiego.“ Молодий дослідник Михайло Возняк також дав розвідку про твір давнього нашого письменства „Граматику Лаврентія Зизанія з 1596 р.“ (кн. I і II, а також особно: Львів, 1911, ст. 111).

Автор порівняв текст граматики Зизанія з всіма можливими тогочасними граматами — славянськими, німецькими, латинськими й грецькими, які лише міг роздобути, в результаті чого прийшов до висновку, що Зизаній користав з кількох польських жерел та своєї попередниці—львівської граматики грецької мови „Адельфотес“ з р. 1591. Для широкій публіки стаття д. Возняка розуміється зовсім не надається, але філологам буде йому за неї влячний. Д-р Франко продовжував далі свої „Студії над українськими піснями“ (т. I, III—VI), займаючи ся головню Хмельниччиною й її рефlekсами в піснях. Для істориків мови

¹⁾ Броди — повітове місто на границі австрійсько-російській проти Радивилова.

будуть цікавий Палеографічний опис „Бучацького Евангелія“, який подав в V кн. др. І. Свенціцький і „Уривки Псалтири XII—XIV в.“ Яр. Гординського.

По за сим знаходимо ряд статей з галицько-українського письменства XIX в. Отже д. М. Тершаковець подав деякі дані „До житєписи Маркіяна Шашкевича“ (кн. V і VI і осібно). Цікаві для зовнішньої карієри поета документи сі нічим не причиняють ся до характеристики його літературної діяльності. „До біографії й характеристики Миколи Устияновича“ подав др. Я. Гординський. Автор подає в кінці своєї статі дві поезії Устияновича і довшу віршовану річ „Вспомини“. В статі, котра являєть ся властиво вступом до „Вспоминів“ др. Гординський знайомить нас з сими „Споминами“ та коментус їх.

Про „Спірні неясні питання в життю Осипа Юрія Федьковича“ написав Д. Лукіянович (кн. IV і окремо). Автор критично переглянув всі вістки про молодість поета, про походження його, то що і в сім вага його статі, котрою користував ся і др. О. Маковей в своїй „Житєписи“ Федьковича. На підставі статі Лукіяновича і „Матеріялів“ зібраних Маковеем написав свою статейку „Юрій Федькович в світлі нових матеріялів“ д. М. Евшан в 9-й кн. „ЛНВ.“ минулого року. Простору студію про Павла Свого дав д. Вол. Радзикович в ширшій статі під заг. „Павлин Свенціцький, публіцистична, наукова та літературна його діяльність“ („Записки“ кн. I—III і окремо: Львів, 1911, ст. 118).

П. Свенціцький походив з польської родини на Київщині, але захопив ся в 60 рр. хлопоманським рухом і подібно Рильському, Антоновичу та иньшим зостав ся до смерти вірним своїм народолюбним і українським переконанням. Він брав участь і в нашім письменстві (під псевд Павло Свій), і в театральній справі. В розвідці д. Радзиковича читачі знайдуть повний огляд його діяльності.

До історії штуки маємо дві статейки д. К. Широцького: „Сама собі в хаті господиня“ (про картину Шевченка в I-й кн. „Записок“) і „Дещо з української творчости артиста-маляра Тропівіна“ (кн. III і окремо, ст. 15).

Життя суспільно-економічного торкаєть ся широка статя д-ра З. Кузелі „Причинки до студій над нашою еміграцією“ (кн. I і V). Автор, реферуючи ряд праць, присвячених еміграції з Австрії, вибирає з них все що торкаєть ся наших виходців. З працею д-ра С. Томашівського — „Етнографічна Карта Угорської Руси“ знайомить нас в докладній статі д. О. Назаріїв (див. „Етнографічна територія Угорських Русинів-Українців“, кн. II, ст. 165—191).

Осібно від усіх сих праць, присвячених українознавству, стоять філософічні роботи д. С. Балєя „Про понятє психологічної основи

почувань“ (кн. V і окремо) і „Про різницю між почуваннями осудними і представними (кн. VI).

З окремих видань Товариства торік вийшли такі: Як XII-й том „Жерел до історії України-Руси“, видаваних Археографічною Комісією Наукового Товариства, вийшов т. V-й „Матеріялів“ до історії Української Козаччини, в котрий увійшли „Акти до Хмельниччини“ (1648—1657 років), які зібрав і видав проф. черновецького унів. Др. Мирон Кордуба. Се грубий том ¹⁾, містить кілька сот різньородних актів і виїмків з них. Велика частина зібраного матеріалу відносить ся до вяснення становища Семигородського князя Юрія II Ракоці супроти козаків і Польщі. По за тим знаходимо ми ряд нових документів про заходи Польщі на австрійським дворі в справі одержання підмоги проти Хмельницького, про відносини, які панували в тих часах у Польщі між шляхтою й на королівським дворі, про зносини Хмельницького з Турками і т. д. Тексти попереджає чимала розвідка д-ра Кордуби під заг. „Боротьба за польський престіл по смерті Володислава IV“ (ст. 1—60).

Фільольогічна секція видала XIII-й том свого „Збірника“, куди увійшла „Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським“ (в 1871—1877 роках), зладив М. Павлик ²⁾. Переписка ся має чимале значінне не тільки для біографії Драгоманова, а й для взаємин Галичини з Україною та для характеристики культурного й суспільного життя Галичини 70 рр. Крім сього видала фільольогічна секція V і VIII томи „Українсько-Руської бібліотек“. В V томі опублікував др. О. Маковей призбирані ним „Матеріяли до житєписи Осипа Юрія Гординського Федьковича“, котрі складають ся з трьох частин: 1) Переписки Федьковича, 2) Документи і спомини про Федьковича і 3) Недруковані писання Федьковича і варіанти. Найбільша частина се перша. Тут подано 252 листи, з них 73 самого Федьковича ³⁾.

На підставі сих головних матеріялів написав др. О. Маковей „Житєпись Осипа Юрія Гординського Федьковича“, котра увійшла в VIII-й том „Укр.-р. бібліотеки“ (у Львові 1911, ст. VI+591, ц. 5 к.). Се ґрунтовна житєпись, котру сміло можна поставити поруч з житєписю Шевченка, яку написав покійний Кониський. Для історика новішої української літератури сі праці д-ра Маковея безперечно дуже користні.

¹⁾ Жерела et cact. т. XII, у Львові 1911, ст. VI+(2)+545, вел. 8⁰.

²⁾ У Львові, 1910 ст. XIII+353 (вийшла торік).

³⁾ „Укр.-р. б.“, т. V. Писання Осипа Юрія Федьковича т. IV. Матеріяли до житєписи. У Львові 1910, ст. XII+653, ц. 5 к. (вийшла в світ торік).

Чимале значінне мають для історика укр. літератури й бібліографічні видання Наукового Товариства. Др. І. Свенціцький видав дві останні частини „Опису рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича“¹⁾. В збірці є багато дуже цікавих річей і тому не можна не подякувати д-ру Свенціцькому, що своїм „Описом“ сеї збірки улекшив роботу дослідникам.

Бібліографічна комісія видала II і III-й томи „Матеріалів до Української бібліографії“, які містять „Українську бібліографію Австро-Угорщини“ за рр. 1890—1891 (т. II, Львів, 1910, ст. 262)²⁾ і рр. 1892—1893 (т. III, Львів, 1911, ст. 290)³⁾. Бібліографією сьох зладив невтомний галицько-український бібліограф І в. Ем. Левицький. Не зпняю ся ширше на змісті й значінню нових томів сеї бібліографії, бо читачі знають про них з оцінок, друкованих у „ЛНВ“.

Цінну працю видала Етнографічна Комісія. А саме торік вийшов XXIX том „Етнографічного Збірника“, в якому опубліковував наш відомий етнограф Вол. Гнатюк як V-й „Етнографічних матеріалів з Угорської Русі“ незвичайно інтересні „Казки з Бачки“⁴⁾. Казки сї записані з додержаннем усіх тонкостей місцевого діалекта не доступні в своїм теперішнім виді широкій публиці, тому „Укр.-руська видавнична Спілка“ задумує видати вибір з їх в перекладі на літературну мову.

Вкінці маємо ще XIV т. „Збірника математично-природописно-лікарської Секції“⁵⁾ Поруч спеціальних кількох розвідок містить сей збірник також „Показчик“ до попередних 13-ти томів Збірника. Показчик займає 77 ст. Зладив його М. Чайківський, котрому належить і більшість статей в сїм томі.

Вже сей побіжний перегляд (меньших статей і заміток ми не згадуємо) показує, як ріжностороння була робота Наукового Товариства. Поважно представляє ся вона і що до кількості: 6 великих томів „Записок“ + 10 грубих томів осібних видань не вчисляючи сюди видання Климентія та інших праць, майже викінчених, але не випущених ще в світ через навал праці в друкарні, а також не рахуючи відбиток ріжних статей і розвідок чи то з „Записок“, чи з окремих „Збірників“.

Ся продуктивна робота нашої Академії Наук була б ще інтензивнійша, коли б мало Товариство більше засобів. Але і в теперішнім

1) Українсько-руський архив“, видає історично-філософічна секція, тт. VI і VII рукописи львівських збірок, випуски II і III, Львів, 1911, ст. IX+294 (т. VI рец. М. Возняка в 7—8 кн. „ЛНВ“. 1911 р. і VI+193 (т. VII).

2) Рец. І. Кривецького в кн. 6-й „ЛНВ.“ мин. року.

3) Див. мою рец. в кн. „ЛНВ.“ року біжучого.

4) У Львові 1910 (вийшла торік), ст. VII+318 ч. ц. 4 К.

5) У Львові, 1910 (вийшов торік), ст. 144+7+23+3+4+77, ц. 5 К.

своїм темпі робота Наукового Товариства ім. Шевченка може збудити в нас подив і чуття глибокої пошани до керовника сеї роботи проф. М. Грушевського і того невеличкого кружка наукових робітників, що зібрався в Товаристві кругом його.

Справді — при невеличких силах наукових, невеличких засобах матеріяльних здвигнути таку Святиню укр. науки се не звичайне собі діло!

Так само добре розвивають ся й помічні наукові інституції при Товаристві — Бібліотека і Музей. Бібліотека росте з року на рік дуже сильно. В сій хвилі має вона понад 60.000 томів. Є се може одинока у Львові бібліотека що до добору і скомплетованости. Справді є кілька великих бібліотек, заложених значно вчаснійше (Університетська, Оссолінеум і Народного Дому), котрі перевиспають нашу бібліотеку кількістю томів, але доборою — рішучо ні, за виїмком хіба ossolineum, де добре представлена Polonica. Треба замітити, що крім докладного підбору Українська бібліотека Наук. Т-ва посідає величезну масу книжок з різних галузей науки, яких годі відшукати в иньшій львівській бібліотеці. Походять сі скарби головню з живого обміну з науковими інституціями цілого світу. Ні одна иньша наукова інституція у Львові не має стільки наукових звязків як Наукове Т-во імени Шевченка. Своім теперішнім першим станом багато завдячує бібліотека молодому, але здібному й працювотому її директорови д. Ів. Кривецькому. Останніми часами заснована при Товаристві нова інституція — Бібліографічне Бюро, котре в значній мірі причиняєть ся до зросту української Національної Бібліотеки. Мрія Товариства мати спеціальний дім, аби в нім знайшли відповідне приміщення музей і бібліотека, котрій може колись доведеть ся сповняти ролю всеукраїнської публичної бібліотеки.

Значіння такого рода інституцій не можна применшувати. Адже власне вони допомагають науковому огнищеві розгоріти ся як слід. Подібні наукові урядження самі вже притягують і гуртують коло себе наукових робітників. А коли згадаємо, що Львів наше місто — і до його ближше й дешевше як до Петербурга чи Москви, то мусимо згодити ся з тим, що й для російських Українців може стати ся Наукове Товариство рідною науковою працювотнею. І значінне сеї наукової лабораторії ще більше зросте, коли ми матимемо у Львові свій власний університет.

По за Науковим Товариством львівським треба розумієть ся згадати за Київське. Про книжку VIII Записок сього Товариства згадали ми вже в минулім огляді, хоч властиво появилася вона в світ лише в 1911 році. В перших днях сього року вийшла IX книжка, котру вла-

ство треба вставити в науковий білянс Товариства за минулий рік. Зміст сеї книжки такий же ріжносторонній й цікавий, як і попередніх. До історії нашої маємо в ній цікаву статтю М. Василенка: Г. Теплов і його „Записка о непорядках в Малороссіи“ і „Листи ігумена Лебединського монастиря Філотія Контаровського“ (1765 — 1767 рр.) з передмовою Левицького. М. Стасюк містить інтересну розвідку на сучасну тему про „Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі“.

До історії літератури подає IX книжка статтю проф. В. Перетца „Український список сказанія про Індійське царство“, а д. Ів. Стещенко „Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянню з иньшими текстами“. „Хроніка“ містить справозданне з діяльності Т-ва в минулім році.

Докладнійшої рецензії не подаємо зогляду на те, що книжка ся була обговорена на сторінках „ЛНВ“ осібно. Цінним свідоцтвом розвою і поступу організаційної роботи явив ся Київського Наукового Товариства — виданий торік „Збірник природничо-технічної секції Українського Наукового Товариства в Києві“, широку рецензію на котрий М. Порша читачі мали нагоду прочитати в 11-й книжці тогорічного „ЛНВ.“

Будучи далекий від спеціальностей авторів збірника я проте з чуттем найбільшого вдоволення витаю їх гарну й цінну працю. Досі на Україні російській лише історики, історички літератури, фільольоги й етнографи двигали українську науку, тепер на поміч їм ідуть техвіки, агрономи, інженіри. Бачу в сїм дуже відрадний факт, факт, що має ширше значінне, ніж яке може видати ся на перший погляд. Ідемо на перед, стаючи з проблеми наукових дослідів справжньою нацією. Нехай се перша ластівка, але все ж вона віщує: будь весні!

Побажаємо ж Київському Науковому Товариству зєднати в собі всіх українських учених в Росії. Сподіваємо ся, що й старші й молодші адепти українознавства котрі ще „не удосужили ся“ дати й рідною мовою повязні наукові праці, заохочені прикладом своїх більш рухливих земляків, принесуть і свою лепту на вітвар рідного краю!

Меньше цївного матеріалу маємо по за рамами сих наукових товариств, але все ж дещо маємо. Не треба забувати, що минулий рік був роком ювілеїв — Шевченка (50 літ смерти) і Пашкевича (сто літ уродин), отже вже сама от ся обставина не могла не спричинити ся до збільшення нашої наукової літератури.

І вона дійсно спричинила ся, хоч і не так світло, як би можна було сподівати ся. Ми подали висше зміст наших наукових видань—в

них начислили ми лише дві праці, що мають відношення до сих річниць, се статі К. Широцького і д. Тершаківця ¹⁾).

По за тим в обох „Записках“ нема нічого ні про Шевченка, ні про Шашкевича, не рахуючи дрібних заміток в Miscellanea. Трохи більше маємо по за згаданими науковими видавництвами про Шашкевича. В сім році була се обовязкова тема для галицько-українських гімназій і тому не дивно що в „Звітах“ сих гімназій знаходимо ряд розвідок гімназіяльних учителів про Маркіяна. На жаль Шевченкови не пощастило й тут, може тому, що зближають ся й його сотні роковини народин, коли — будемо сподівати ся — Шевченківські теми знайдуть ся і в сих офіціяльних „Звітах“. Будемо сподівати ся, що й взагалі наша наука до того часу збереть ся з силами й достойно вшанує другу ювілейну річницю. Поки ж що маємо дуже не багато. Нове двохтомове виданне Яковенка Шевченкового Кобзаря (редакція тексту покійного Доманицького) ²⁾, в другім томі котрого подає д. Гнат Житецький цікаві „Матеріали по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка“ (ст. 97—144). Відмітимо також, що вперше в сім томі подана збірка листів Шевченка. Досі вони були роскидані по різних виданнях (головно „Основа“ й „Київська Старина“) та недоступні широкій публиці, — тепер кождий почитатель Кобзаря може легко познайомити ся з сею перепискою. Шкода, що збірка ся і неповна, і не науково видана, не кажучи вже про зовнішню сторону видання, особливо про надто дрібний друк (листи друковані петітом). Наукове виданне всеї переписки поета (листи його і до нього) являєть ся одним з ріа desideria супроти близького.

Крім листів в сій книжці поданий і „Дневник“ поета, за що так само читачі мусять бути вдячні видавцєви.

Правда „Дневник“ сього часу був уже развиданий в українськїм перекладі Огоновським, але нове виданне приступнійше для читачів, особливо російських, котрим виданне Огоновського майже не знане. Виданне Яковенка і значно дешевше (хоча могло би бути на мою думку й ще дешевшим) і, що найважнійше, подає Дневник в оригіналі. Для всіх, хто хоче студіювати Кобзаря, знайомість з його дневником і перепискою обовязкове.

Крім видання Яковенка появил ся ще ряд видань „Кобзаря“ —

¹⁾ Над науковим виданнем (в видавництвах Льв. Наук. Т-ва) творів Шашкевича працює д. М. Возняк, котрий надієть ся сього року їх видати. Розумієть ся лїпше пізно, як ніколи, але все ж шкода, що сі твори не появились в часах ювілею.

²⁾ „Твори“, т. I і II, Спб. 1911. Т. I, як відомо, був сконфіскований і виданий наново з численними пропусками „небезпечних“ місць, котрі ще так недавно не були страшні російській державности !

як цілого, так і окремих річей, але ми не ставемо їх тут вичисляти, бо се не належить до цілі нашої статі. Зі студій над поетом по українськи можемо відмітити лише одну більшу річ — книжку д. М. Евшана, Тарас Шевченко (вид. „Життя і Мистецтво“, Київ, 1911, ст. 91, ціра 75 к.). На жаль се не розвідка, а звичайний літературно-критичний нарис, написаний легко, але не глибоко. По за сею книжкою по українськи маємо ще кілька газетних і журнальних статей. В „Літературно-Науковому Вістнику“ читали ми статі д. О. Новицького, Т. Шевченко як маляр (кн. IV) ¹⁾ і К. Широцького Шевченкова наречена (кн. II). Остання статя поміщена в російськїм перекладі в зошитах 2 і 3-м Київського „Искусства“ 1911 р.

В „Раді“, „Ділі“, „Руслані“, „Світлі“, „Неділі“ і т. д. появил ся ряд ювілейних статей, заміток, споминів і так ин., але не місце все се те тут вичисляти. В усіх сих „ювілейних“ писаннях оригінального було дуже мало. Все важнійше приготовано в бібліографії „Записок Наукового Т-ва у Львові“, до котрих і відсилаємо цікавих. Тут хиба від біди відмітимо ще брошуру д. Ф. Матушевського, Великі роковини (вид. „Вік“, Київ, 1911, ст. 34, 16^о, ц. 5 к., відбитка з „Ради“) ²⁾.

Далеко більше маємо про Шашкевича. Не спиняючи ся на радї газетних статей, перегляд котрих читачі знайдуть в згаданих „Записках“, вичислю инше ті, що появили ся в „Звідомленнях“ наших укр. гімназій — за р. 1910/II О. Авдикович Форма писань Маркіяна Шашкевича (ст. 3 — 22, в „Звіті“ укр. гімназії в Перемишлі дві брошури М. Возняка: М. Шашкевич як фольклорфист (Львів, 1911, ст. 37, — зі „Звіту“ львівської укр. гімназії) і „Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича“ ³⁾, (Львів, 1911, ст. 29, 16^о, відбитка з „Неділі), Ф. Колесси, про віршову форму поезий М. Шашкевича (Львів, 1911, ст. 24, — з звіту льв. гімназії).

Вол. Радзиковича, Шашкевичева „Олена“ (Львів, 1911, ст. 27, зі „Звіту“ приватної української жіночої гімназії у Львові), Л. Смулки, відроджене Галицької України і Маркіян Шашкевич (ст. 3—21, зі „Звіту“ приватної української мужеської гімназії в Рогатині).

Я. Яреми, М. Шашкевич, як лірик-поет, Тернопіль, 1911, ст. 36, відбітка зі „Звіту“ Тернопільської укр. гімназії. (Рецензію на сю розвідку дав д. Євшан в 12-й книжні „ЛНВ.“ 1911 р.) ⁴⁾.

¹⁾ „Малюнки“ Шевченка видані торік у Спб-зі під ред. проф. М а т е

²⁾ Ряд серіозних статей і популярних брошюрок про Шевченка з нагоди торішнього ювілею появил ся в російській мові, але на чужомовній літературі по українознавству спинемо ся в особній статі.

³⁾ Сина Маркіяна.

⁴⁾ З популярних річей про Шашкевича відмітимо книжечки: М. Возня-

Не всі ці статі рівноцінні. Здебільшого се компіляції. Лішними й оригінальнішими річами являють ся писання Возняка, Колесни й Яреми.

От і все важнійше, що приніс нам ювілей відродителя Галицької України.

Йдучи далі мусимо ми серед новинок з історії літератури відмітити як видатне явище книгу д. С. Єфремова Історія Українського Письменства, що вийшла торік у С.-Петербурзі двома накладами (без зміни, 1-й в кількості 1 165 прим. 2-й в 3 800 прим.). Які б не були недостачі праці д. Єфремова (ми старали ся виказати їх в своїй статі „Нова історія української літератури“ в торішнім „ЛНВістнику“, кн. XII, ст. 473—509), всі вони покривають ся фактом її виходу. Се се одинокий систематичний курс історії нашої літератури, котрий містить в собі перегляд дії нашого письменства від найдавніших до найновіших часів. Книжка д. Єфремова викликала цілий ряд рецензій як в нашій, так і чужій пресі (російській, чеській).¹⁾

Чимале значінне для історика нашого недавнього минулого мають два нові томи „Переписки М. Павлика з М. Драгомановим“, які вийшли торік у Чернівцях заходом д-ра Л. Когута. Тут і історик, і історик літератури знайдуть для себе багато цікавого.²⁾

По-за сими виданнями можна ще відмітити борошуру д-ра Ів. Франка, Іван Вишенський, де передрукована його поема про Вишенського, а як передмова — популярна статя про знаменитого ревнителя православія і української народности (див. „Універсальна бібліотека“, ч. 10, ст. 80, 16⁰) і д. А. Василька Українська література і кріпацтво (Київ 1911, вид. „Віку“, відбитка з „Ради“. Літературна критика торік дала (спеціально про українське письменство) не багато. Ряд біжучих нарисів давав С. Єфремов у „Раді“, а д. М. Свшан у „ЛНВістнику“ і „Укр. Хаті“. З статей останнього принотую „Грицька Чуприн-

ка. Оповідання про Маркіяна Шашкевича вил. укр. р. Товариства Педагогічного (Львів 1911, ст. 24, ц. 20 сот.),

М. Плевака, про Маркіяна Шашкевича й відродженне галицьких українців (Харків, 1911, ст. 31, ц. 7 коп.), 2-е вид. брошура д-ра Ів. Брика, Століте уродин Маркіяна Шашкевича, вид. „Просвіти“ (Львів, ст. 32).

¹⁾ Крім вищезгаданої своєї статі у „ЛНВ.“ принотую ще сі: В. Білоцерківця в львівськім журналі „Наш Голос“ (1911, кн. 9—10, ст. 479—482), М. Данька в „Ділі“ 1911, ч. 280 „Нове письменство і стара книжка“ д. Офі в ч. 2 наукового Додатку до „Учителя“ 1911 р. (ст. 26—31), а також реферат д-ра І. Франка в „Ділі“ та в „Раді“ див. д. А. Василько. Подібний реферат лише без критичних уваг.

²⁾ Чернівці 1911, т. IV (1882—1885 р.р.), ст. 440+VIII, т. VII (1892—1893 р.р.), ст. 343+VIII, ціна кожного тому 2.50 к.

ку“ („ЛНВ.“ 1911, кн. 6) та profession de foi його як критика в кн 3-й („Суспільний і артистичний елемент в творчості“) — відповідь на мою критику його збірки „Під прапором мистецтва“ в першій книжці „ЛНВ.“ Ся відповідь, а також рецензія на „Твори“ Л. Українки в 12-й книжці „ЛНВ.“ показують, що ми властиво говоримо на різних мовах і моя точка погляду для нього органічно чужа, навіть відразлива: се все „теорія“, або ще ліпше „прокламація“, а на його думку критикови краще зовсім не мати жадного світогляду. Розумію, чого хоче д. Євшан — він боїть ся, підходити з яким будь виробленим світоглядом до письменника, боїть ся тенденції в критиці і тому хоче, щоб ми приступаючи до літературного твору відкинули в тій хвилі всякий світогляд, свої симпатії суспільні й літературні і забувши за все се перейняли ся самим твором і лиш на підставі такого перейняття видавали свій суд про сей твір. Але даремні страхи шан. критика! Щоб оцінити добре зі сторони художньої, естетичної твір не треба аж такої операції зі своїм світоглядом, не говорючи вже проте, що в сути річи така операція й не можлива. Можна очевидно скинути черевики і підійти до чогось в самих скарпетках чи босоніж, але світогляд не черевики і його не скидає навіть п. Євшан, хоч би й в глибині душі й був певний, що він його засунув під ліжку, як якісь пантофлі. Такий а не инший погляд на справу таке, а не инше розумінне її у його все лишить ся. Коли б навіть критик не мав того, чого він боїть ся, себто суспільного світогляду (хоч щоб він його таки не мав, се річ неможлива), все ж лишаєть ся, смак літератури, котрий своє візьме. Певна річ, що в оцінці з художньої сторони можуть зійти ся люде різних політичних і суспільних світоглядів, але знов не треба забувати, що смак залежить не лиш від віку, культурности людини, але й від його положення в суспільстві. Суспільного елементу в тому, що ми називаємо „смаком“ годі відкидати. Статя д. Євшана викликає ряд думок і в сім її інтерес. Розумієть ся не місце з нею полемізувати тут, тому й переходжу „до порядку денного“. На повну увагу читачів заслугує й велика статя відомого нашого письменника Вол. Винниченка, Про мораль пануючих і мораль пригноблених (в журналі „Наш Голос“ кн. 9—10 і 11—12). Автор відповідає на напади критиків на „Чесність з собою“ та инші річи і виясняє погляди, які він проводить в своїх творах та мотиви, для чого се він робить. Статя вийшла і в російській перекладі під заг. „О Морали господствующих и морали угнетенных“ — открытое письмо къ моимъ читателямъ и критикамъ (Львовъ, 1911, ст. 92, 16^о). Ряд статей з історії літератури можна замкнути статєю Ів. Кревецького М. Добролюбов й Україна“ — з нагоди 50-тих роковин смерти („ЛНВ.“ кн. 10 і окремо: Київ, 1911, ст. 19, ц. 25 к.).

Переходячи до нашої історії — сучасної й минулої передовсім мусимо згадати за нову працю проф. М. Грушевського. Ілюстрована Історія України (Київ, 1911 і 1912, ст. 556, ц. 2 руб.). Книжка ся призначена для широких верств нашого громадянства являєть ся цінним придбаннем нашої популярно-наукової літератури. Написана новим авторитетом нашої історичної науки сполучує вона популярність викладу з науковістю змісту і сим відрізняєть ся від усіх інших подібних спроб. До того ж книжка рясно прикрашена численними ілюстраціями, котрі ще більше підносять її вартість, роблячи її необхідною приналежністю кожного Українця. Такого видання, як отсе, ми ще не мали і не можна не подякувати авторови за його щедрий подарок громадянству. Нова книжка проф. Грушевського стоїть розумієть ся далеко більше цілої купи ріжних „спеціальних“ книжок і статей і являєть ся величезним плюсом нашого наукового руху. Як зачуваємо готуєть ся вже нове виданнє „Ілюстрованої Історії“, а також має вийти і російський її переклад. Громадянство, як бачимо, як слід оцінило дорогий дарунок.

До історії нашого шкільництва на Україні російській багато дають „Записки Учителя“ Ю. Будяка, закінчені торік друком у „ЛНВ.“ і випущені осібною книжкою. Відмітимо ще дуже цікаву статю з новішої нашої історії д. І. Креведцького в 7—8 кн. ЛНВ. „З секретів польської політики у Галичині 60 — 70 рр. м. ст., а також посмертну студію передчасно помершого Івана Бондаренка „Характеристика середніх віків“ („ЛНВ.“ кн. 10). Цікава також статя М. Порша про „Державний бюджет Росії“ в ЛНВ“ кн. 9 і 10, котра переносить нас до економічної літератури. В сій области приніс нам минулий рік прегарну перекладну річ: „Повстаннє народнього господарства“ Карла Біхера (Київ, 1911, ст. — 139, ц. 60 коп. вид. Укр.—р. Видавничої Спільки). Про сю незвичайно цінну книгу читачі можуть прочитати мою рецензію в кн. IV торішнього „ЛНВ.“, тому й не буду тут над нею довше розводити ся. По-за згаданими річами не появило ся більше в области економічній річей, що мали б наукове значінне. Статі в „Економісті“ мали характер популярний і прикладний, тому їх тут опускаємо. Не має наукового значіння й статя о. Тита Войнаровського. „Суспільне значінє охорони селянської власности“ („Правничий Вістник“ 1911, ч. 1—2 і окремо: Львів, 1911, ст. 45), котра являєть ся хиба цікавим зразком дрібно-буржуазної утопії. Крім статі о. Войнаровського маємо в „Правничім Вістнику“ ще дві спеціальні статі правничі— проф. д-ра С. Дністрянського „Причинки до науки про досмертщину подруга“ (ст. 1—32), розвідка з обсягу права спадкового його ж дуже цікава статя на злободневну тему під заг. „Правний спір Народнього Дому з Дівочим Науковим Інститутом С. С. Василянок у Львові“

(ст. 111—140)—з приводу викинення москвофілами укр. жіночої гімназії з власного будинку, до котрого „Народний Дім“ властиво не має жадного права і нескінчена розправа доц. Вол. Вергановського „Зміна Повзу“ (ст. 78—110).

Треба побажати „Товариству укр. правників“, органом котрого являється згаданий журнал, частішого видавання його.

В області етнографії можемо відмітити ще переклад гарної книжки Дж. Гама Фолькльор (Коломия 1911. ст. VIII+174). Є се підручник до збирачів і записувачів фолькльорного матеріялу. До перекладу дав передмову д-р. З. Кузеля. Угро-руська „Наука“ подала торік в перекладі з малярського розвідку А. Бонкалова, Наріче околиці Рахова (див. чч. 1 і 3—5).

З бібліографії зазначу ще свою статю в 1-й кн. „Нашої школи“ (ст. 23—42) „Огляд новіших розвідок і видань по історії української літератури XVI—XVIII вв.

Сам і закінчу свій побіжний огляд наукового набутку минулого року.

Розуміється не дуже він великий в порівнанню з доробком інших, щасливіших народів, але як на наші відносини — досить він поважний.

З року на рік усе зростає він і збогачує нашу національно-культурну скарбницю. Сумні роки антрактів минули безповоротно і ніякі перешкоди вже не спинять нашого побідного поступу на шляху науки й культури.

В сій вірі, котра переміняється в певність, кінчаю я свій огляд, голосючи „вічну пам'ять“ помершим торік діячам нашої науки й культури: Ганні Барвінок, Іванови Бондаренкови, Павлови Житецькому, Іванови Созанському, Архипови Тесленкови, Грицькови Шерстюкови і Якову Щульгину. Пером їм земля!

Наша ревна й неуставна праця на добро рідного краю буде найкращим їм пам'ятником.

Ірена Гольм ¹⁾

I.

В неділю, по богослуженню, син сільського старости прочитав на стовпі коло церкви, що панна Ірена Гольм, танцюристка королівського театра, відчинить першого листопада, в трактирі, свій курс доброго тона, танців і елегантних манер, однаково як для дітей, так і для підготовлених, для дам і кавалерів — коли тільки запишуться відповідне число бажаючих. Ціна — п'ять крон за кожну дитину, для рідних братів і сестер — знижка.

Записалося сім. Іенс Лярсен записав троє „зі знижкою“.

Для панни Ірени Гольм се число було достаточне. Одного вечера, в кінці жовтня приїхала вона і спинилася в трактирі зі своїм багажом, старим кошиком з під шампанського, перевязаним шнурком.

Була маленька, худа, з лицем сороклітньої дівчинки під шкіряним беретом, і зі старими носовими хусточками, перевязаними довкола руки від ревматизму. Вона вимовляла всі співзвуки ²⁾ і в відповідь на кожний рух руки казала з заклопотанням: „дякую — о, дякую — я сама можу“.

Вона випила одну чашку чаю, а потім лягла в постелю в маленькій кімнатці позаду спільної залі, цокаючи зубами від страху перед примарами.

На другий день вона появилася з позакручуванням волоссям, в жорсткій фігурній накидці з шкіряними нашивками, досить вже витертою. Її треба було відвідати шановних батьків. Чи можна спитати-де дорога? Пані Генріксен вийшла на ганок і показала на хати в полі. Панна Гольм з вдячності кланялася на кожнім з трьох східців.

„Сердешна“, — сказала пані Генріксен. Вона стояла і дивилася на панну Гольм, яка йшла до Іенса Лярсена, по стежці, щоби зберегти свої черевики. Панна Гольм носила черевики з козячої шкури і панчохи з стрілками.

По відвідинних батьків — Іенс Лярсен дав дев'ять крон за своїх трьох — пана Гольм почала шукати собі помешкання. Вона найшла у

¹⁾ Банг відійшов. Характеристика його творчості була дана так недавно на сторінках нашої часописи (1911, XII), що не будемо тепер повторяти ще раз того ж над свіжою могилою одшедшого артиста слова. Як поминку по нім містимо переклад одного з його маленьких архитворів. *Ред.*

²⁾ В данській мові є велика різниця між правописом і вимовою, деякі співзвуки вимовляються дуже слабо, або і цілком не вимовляються.

ковала мальську, вапном вибілену кімнату з видом на широке поле. Мебель складала ся з комоди, ліжка і крісла. В куті між комодою і вікном найшло місце для кошика.

Сюди поселила ся панна Гольм. Ранок проходив на чималих маніпуляціях з щипцями для завивання волося, на холодний час і теплі булочки.

Коли кучері були завиті, вона прибирала в кімнаті, а по обіді сідала вязати. Вона сиділа на своїм кошику з під шампансько в куті, користуючись останніми проміннями світла. Ковалиха входила, сідала на деревяне крісло і балакала. Панна Гольм слухала, усміхаючись і граціозно кивала кучерявою головою. Ковалиха оповідала весь час в сумерках, поки не настав час вечері.

Панна Гольм рідко знала, про що вона оповідала. Крім танців і пози, і потім ще підраховування видатків на прожитте—довгих, вічних підрахунків — всі річі сього світа поганенько приймались в розумінні панни Гольм. Вона тихо сиділа на своїм кошику, склавши руки на колінах, і дивила ся на вузеньку ясну смужку під дверима що вели до кімнати коваля.

На проходку не ходила. Її охоплювала туга, коли вона бачила сі широкі голі поля. До того, вона бояла ся биків і зірвавших ся з пут коней. Коли наставав вечір вона гріла воду і вечеряла. Потім приходила черга на папілочки. Коли вона при роздяганню доходила до панталон вона робила свої „па“ коло ліжка. Вона так протягала ноги, що аж потіла.

Коваль й його жінка не відходили від щілинки в замку. Вони бачили балетні скоки з заду, папілочки стояли на стині, як голки у їжака. Панна Гольм так захоплювала ся, що почина голосно наспівувати, викручуючись по кімнаті. Коваль і його жінка і діти били ся при щілинці.

Коли панна Гольм відбула своє призначенне число вправ, вона лягла в постелю. Коли вона вправляла ся, вона майже завсїди починала думати „про ті часи, коли вона була в школі танців“... І параз починала сміяти ся в півголос, буйним сміхом, лежачи в постелі. .

І вона засипала, все ще думаючи про ті веселі часи... про вправи, в часі яких вони кололи одна одну шпильками в литки. . І пищали... А вечерами — в гардеробах... де був галас... всі голоси... і дзвінок режисора...

Панна Ірена Гольм часами пробуджувала ся в ночі, коли їй снило ся, що вона пропустила вихід.

II.

„Ну — раз-два“... Панна Ірена Гольм підняла спідницю і показала ногу... „ноги нарізно — раз, два, три“. Всі семеро ставили ноги разом і підскакували засунувши палець у рот.

„Маленький Іенс — ноги нарізно — раз, два, три — поклін — раз, два, три — ще раз“...

Трое дітей Іенса Лярсена робили уклін, висунувши язика...

„Маленька Марен на право — раз, два, три“. — Марен йшла вліво.

„Ще раз — один, два, три — —“.

Панна Гольм скакала, як молода коза, так що видко було більшу частину панчоx зі стрілками...

Наука йшла горячково. Танцювали три рази на тиждень в трактирі при двох лампах, які висіли під стелею. Старий порох піднімався в холодній кімнаті під ногами. Всі сім учеників були незграбами, як стадо сорок. Панна Гольм випростовувала спину і гнула руки.

„Раз — два — три — антраша...“ „Раз — два — три — антраша...“ Всі семеро спотикали ся і розкрачували ноги...

Панні Гольм з крику заходив порох в горло. Танцювали вальс, пара за парою. Тримались далеко одно від одного — стидливі, з неграбно розставленими руками, — наче вертілись у сні. Панна Гольм розмовляла і крутила всіх.

„Гаразд крутитесь — чотири, п'ять — добре крутитесь — маленька Ето“. Панна Гольм слідила за середнім сином Іенса Лярсена і за маленькою Етою і крутила їх наче вовчок... „Добре, добре — маленька Ето...“

Мама маленької Ети була тут присутна для слідування. Приходили селянки в капелюхах, привязаних стьожками, і дивили ся, сидячи при стіні, нерухомі, з руками на колінах, не відзиваючись ні словом між собою.

Панна Гольм величала їх „пані“ і усміхала ся до їх між антраша. Черга дійшла до Les Lanciers. „Трое“ Іенса Лярсена підскакували, підіймаючи в гору носи непромокаючих чоботів.

„Дама на право — добре — маленька Ето, три кроки вліво — добре, маленька Ето...“

Les Lanciers виглядали на бійку. Панна Гольм командувала і танцювала стоячи. Вона спирала ся до стіни — в її живчиках вдаряло наче молотками. „Добре, добре — маленька Ето...“

В її очах були сльози від пороху... Всі сім учеників підскакували, посеред кімнати, в півтмі.

Коли панна Гольм вертала до дому по лекції танців, вона перевязувала свою кучеряву голову носовою хусткою. У неї був вічний не-

жит. В вільні хвилини сиділа нагнувши ся над шклянкою з горячою водою, щоби вилічити ся.

Найшли скрипку для танців — скрипку пана Бродерсена. Панна Гольм дістала двох нових учеників „підготовлених“. Всі вони підскакували по хаті під скрипку кравця Бродерсена, так що порох підіймався стовпом і піч підскакувала на своїх львиних лапках.

Приходило теж чимало глядачів. Часом приходила пастора панна і капелян. Панна Гольм танцювала під двома нафтовими лампами, випруживши груди і витягнувши ноги: „Викидуйте ноги діти, викидуйте ноги, так“... Панна Гольм викидувала ноги і підіймала сукню: Чей же тут була публіка.

Кожної неділі панна Гольм посилала свої вивязування до Копенгагена. Почта належала до учителя. Вона кожний раз запаковувала або писала неправильно, і учитель повинен був виправляти. Вона стояла і дивилася на се з уклонами шістнадцятилітньої дівчинки.

Часописи, що приходили поштою, лежали на однім з шкільних столів, для видачі.

Раз вона попрохала, чи не можна-б їй передивитись „Берлінґську“. Вона дивилася на купку часописей вісім днів, не наслідуючи спитати.

Згодом вона приходила кожний день, в полудне — учитель вже знав її тихий стук в двері одним пальцем — „Прошу, зайдіть, ласкава панно — двері відчинені“ — казав він.

Вона входила в кімнату і брала „Берлінґську“ з купки. Вона читала оголошення театрів, репертуар і рецензії, в яких вона нічого не розуміла. Але се ж було про „тих“. Треба було багато часу, щоби прочитати шпальту. Вказуючий палець граціозно посував ся по рядках. Коли вона скінчила читати, вона йшла по коридорі і стукала, як перше.

„Ну“ — питав учитель, — „що новенького в столиці?“.

„Пишуть про „тих“ — відповідала вона. — „Все йде постарому!“

„Маленька жаба“, --- казав учитель і дивив ся на неї крізь вікно. Панна Гольм йшла до дому до своєї роботи — вязати.

„Маленька жаба, вона не рівнодушна до свого танцмайстра...“ — казав він.

Се був балет, який мав йти в театрі при новім балетмайстрі. Панна Гольм знала всіх учасників на память і імена виконавців сольотанців. „Ми-ж разом учили ся в школі, — казала вона, — ми всі“.

В той день вечером коли балет йшов в перший раз, у неї була горячка, наче вона сама мала танцювати. Вона засвітила дві вохкі свічки, що стояли на комоді, по обох боках Торвальсенського Христа з гіпсу, сіла на свій кошик і дивилася на вогонь.

Але вона не могла лишати ся сама. Ввесь театральний неспокій підіймав ся у ній. Вона ввійшла в кімнату коваля — всі сиділи при вечері — і сіла на стілець коло стінного годинника. Тут в кількох годинах, вона оповідала більше, ніж за цілий рік. Оповідала про театр і про перші представлення. Про „великі сольо“ і про майстерне „па“. Вона наспівувала і хитаючись передньою частиною туловища сиділа далше.

Коваль так розвеселив ся від сього того, що почав наспівувати тихо стару калалерійську пісню і сказав: „Стара, треба випити, коли так, пунш — з чистого араку“.

Приготовили пунш, появились на столі дві свічки з комоди, всі пили, всі гомовіли. Та нараз серед загальної веселости панна Гольм замовкла і сиділа з великими сльозами в очах. Встала і пішла.

У себе на кошику вона розплакала ся і довго сиділа, перше ніж роздягнутися, і лягла спати. Навіть не робила своїх „па“ коло ліжка. Все думала тільки про одно! Він був з нею в школі.

Вона тихо лежала в ліжку. Від часу до часу зітхала в темноті. Вона хитала головою: ввесь час чула в своїх ухах сердитий і гострий голос балетмайстра „У Гольм нема жвавости... У Гольм нема жвавости“.

... Він кричав так, що чути було по всій залі. Фігурантки робили свої вправи, стоячи довгим рядом — па за па. Змучена, вона приклоняла ся на хвилинку до стіни — їй здавало ся, що притомлені члени відрізані від її тіла — і вона знова чула балетмайстра, який кричав: „У Гольм нема ніякої гордості...“

Вона бачила свою кімнату в дома, бачила маму, яка сиділа, стогнучи в своїм великім кріслі, і сестру яка крутила машину до шиття при лампі, і вона чула, як мати питала своїм дихавичним голосом: „Ганна Штайн танцювала сольо?“

„Так, мамо“.

„Вона певно дістала „La grande Neapolitaine?“.

„Так мамо“.

„Ви обі разом поступили в школу?“ — сказала мати, і подивила ся на неї з за лампи.

„Так, мамо“.

Вона бачила Ганну Штайн в пестрім убранню — з розвіваючими на тамбурині стьожками — таку жваву і веселу при світлі в часі великого сольо.

І нараз вона припала лицем до подушки і заплакала, голосно і невдержано, в безсимій і повній розначі... Заснула вона тільки над раном.

Балет мав успіх. Панна Гольм прочитала рецензію в школі. Коли вона читала, на „Берлінгську газету“ упали дві маленькі старечі сльози.

Від сестри приходили листи. Се були листи про ломбардні квітансії і про недатки. В оті дні, коли панна Гольм діставала сі листи, вона забувала про свою роботу і сиділа, приклавши руки до живчиків, з розпечатаним листом на колінах. І потім вона йшла до всіх батьків і червоніючи і блідіючи випрошувала половину свого гонорару. — Сі гроші вона посіла до дому.

Минали дні. Панна Гольм ходила на свої лекції і вертала назад. Вона дістала ще кількох учеників, десять хуторян, які збирались разом. Вони танцювали три рази в тиждень в великій кімнаті Петра Мадсена, коло лісу. Панна Гольм ходила пів милі в темноті зимовій, налякана як зайць, перестрашена всіми старими байками про примарів, про яких вона начула ся в школі танців. Йї треба було проходити коло ставку, обсадженого вербами. Ввесь час дивилась вона на дерева, які протягали в темноті свої довгі руки. Вона відчувала серце, як холодний камінь в своїх грудях.

Танцювали три години; вона командувала, вертіла ся. Танцювала з мужчинами-учениками так що на її щокках виступав сухотний румянець. Накінець треба було йти до дому. Ворота у Петра Мадсена були зачинені. Хлопець пішов з нею з ліхтарнею і відчинив ворота. Він високо підняв ліхтарню в руді на хвилину, а потім вона лишила ся в темноті. Вона чула його „добраніч“, скрип воріт, яких тягнули по долівці, а потім зачинили.

На першій частині дороги була огорожа з кущами, вони кланялись і кивали...

Був вже початок весни, коли панна Ірена закінчила курс. Гурток Петра Мадсена постановив урядити прощальний вечір з танцями в трактирі.

III.

Забава випала дуже гарно, з „Привітом“ на транспаратні над дверима і з холодною закускою за дві крони. Роспоряджали кепелян і донька пастора.

Панна Гольм була в барежевім убранню з нашивками і з римською завязкою довкола голови. На пальцях були перстені, подаровані „на спомин“ в балетній школі.

В атрактах між танцями вона поливала довілку лавандовою водою і лякала тим селянок. Панна Гольм робила ся знов молодшою, коли виоряджали ся танцювалані вечірки.

З початку танцювали кадрія. Батьки і старші люди стояли під стіною і в дверях дивлячись кожний на своїх і мовчки дивуючись. Мо-

лоді танцювали кадріля з нерухомими лицами, як маски, посуваючись так осторожно, наче ходили по гороху.

Від панни Гольм чути було підбадюрюючі притакування і виголошувани в півголос французькі назви. Грали до танців п. Бродерсен з сином. Молодший п. Бродерсен барабанив на роялі ласкаво позичиним пастором.

Почало ся рондо і стало більш свобідно. Мужчини зібрали ся в проходній кімнаті при пуншу, а кавалери-ученики запросили панну Гольм танцювати. Вона танцювала, схиливши голову на бік, піднімала ся на пальцях, з старечою грацією шістнадцяти-літньої дівчинки.

Помало перестали танцювати інші пари, тільки панна Гольм і її кавалер лишили ся одні посеред кімнати. Мужчини стали вдверях маленької кімнати і всі в тихім захваті хвалили панну Гольм, яка показувала ноги трохи більше звичайного з під убрання і розхитувала боки. Се так тішоло дочку пастора, що вона щипала капеляна за руку.

Скінчили мазурку і учитель закричав „браво“ і всі заплескали в долоні. Панна Гольм зробила балетний уклін, приклавши два пальці до серця.

Перед тим як йти до столу, вона завела польонез. В нім брали участь всі, жінки тручали одна другу з ніяковістю і вдоволення, чоловіки казали: „Ну — стара — і ми також“... Деякі почали співати вояцьку пісню і вибивали такт ногами.

У всіх знов появилив ся празниковий вигляд коли засіли за стіл, а панна Гольм тільки одна говорила салюновим тоном як артистки в комедії Скріба. Помало — вдоволяли ся. Мужчини почали випивати цюкаючись шклянками через стіл.

В тім місці стола де сиділа молодіж, було дуже весело і пройшло багато часу, як втипило ся і учитель почав говорити. Він казав про панну Гольм і про девять муз. Говорив довго. За столом всі сиділи і дивились в тарелі — помало лица робили ся дуже святочні з тупим виразом, як тоді, коли діякон підходить до царських врат, і робили пальцями кульки з хліба. Бесідник дійшов до Фреї з її двома котами і виголосив тост за „жрекиню мистецтва“ панну Гольм Закричали девять довгих „славно“ і всі бажали пити з панною Гольм.

Панна Гольм не зрозуміла промови, але се було для неї дуже приємне. Вона встала і уклонила ся, піднявши шклянку в зігнутій руці. Святочна шудра цілком пропала від напруження і горяча і у неї виступили дві темно-червоні пляма на щоках.

Підняв ся векий галас. Молоді почали співати, старі пили „за здорове“ і встали з своїх місць, щоби з сміхом один одного посеред кімнати поклепати по плечах і по животі. Жінки почали дивитись зі страхом, що їх чоловіки за багато лизнули.

А серед загальної веселости чути було голос панни Гольм, яка почувала себе дуже гарно і сміяла ся буйненьким сміхом, як тридцять літ тому в школі танців...

Тут учитель сказав: „Панна Гольм, властиво повинна би танцювати—“.

— Та вона танцювала...

— Правда — але танцювати для всіх — сольо — се було б гарно...“

Панна Гольм зразу зрозуміла — і велике бажання появило ся у неї танцювати. Але вона засміяла ся і сказала жінці Петра Мадсена: „Пан орґаніст хоче, щоби я танцювала“ — наче се було саме смішне на світі. Ті що були близько до неї почули, і всі закричали. „Еге, — ви повинні танцювати...“

Панна Гольм цілком почервоніла і сказала, що настрої за багато вже підняв ся.

„І крім сього, музики нема...“ „І не можна танцювати в довгих сукнях...“

Якийсь парубок крикнув через кімнату „їх можна підняти“, — всі голосно засміяли ся і почали знова просити.

„Добре — коли панна пастора згодить ся заграти тарантелю“...

Оточили доньку пастора. Вона згодила ся і сказала що попробує. Учитель встав і постукав по своїй шклянці. „Ласкаві пані і ласкаві панове“ — сказав він, — „панна Гольм показує нам честь, бажаючи танцювати“... Всі знова закричали „славно“ і почали вставати з за стола. Канелян позеленів — так міцно щипала його донька пастора.

Панна Гольм і донька пастора пішли в салю потробувати музику. Панна Гольм ходила в зад і перед в горячковім настрою і витягала ноги. Вона показала на половинки, що розходились в скіс і криво і сказала: „Я чейже не при звичаєна танцювати в цирку“. Потім додала хрипким горячковим голосом: „Так — можна вже починати“. „Я вийду по перших десяти тактах“, — сказала, — „я дам знати“... Вона пішла і чекала в маленькій кімнаті. Публика ввійшла і розмістила ся пікружком, всі перешептували ся і чекали з цікавістю. Учитель взяв з стола свічки і поставив їх на підвіконницях, наче для ілюмінації. Почув ся стук в маленької кімнати.

Донька пастора почала грати і всі поглянули на двері. По десятім такті двері відчинили ся і всі заплескали. Панна Гольм танцювала підв'язавши убрание римським шарфом. Се була „La grande Neapolitaine“. Вона ходила на пальпях і крутила ся. Гладачі з цікавістю дивили ся на ноги, які бігали швидко, як пара палочок бубна. Коли вона пристанула на одній нозі, почали плескати. Вона сказала: „Швидко“ — і знова почала крутити ся. Вона усміхала ся, кивала і вимахувала сук-

нею. Туловище і руки почали більше і більше рухати ся, все більше побільшувала ся міміка. Вона вже не бачила облич глядачів — відкривала рот — усміхала ся, показувала всі свої зуби (кілька гидотних зубів), — кивала, крутила ся, — знала, відчувала тільки сольо. Врешті ж сольо.

Се вже не була більше „La grande Neapolitaine“. Се була Фенеля Фенеля, яка благала на колінах, Фенеля, яка прохала — трагічна Фенеля...

Вона не знала як встала і як вийшла... Вона тільки чула, музику, яка нараз змовкла — і сміх, — сміх, коли вона нараз поглянула на всі ті лица... І вона підняла ся, ще раз розвела руками — по привичці — і кланяла ся, в той час як всі кричали.

В маленькій кімнатці вона спинила ся на хвилину коло стола... У неї перед очима було так темно, так порожньо... Помалу розв'язала шарф, затерплими руками поправила сукню і тихо вийшла до залі, де ще плескали. Вона кланяла ся, стоячи коло самого рояля, але очей з землі не підіймала.

Мали початись танці. Панна Гольм тихо ходила по салі. Вона почала казати „прощайте“ і ученики тикали їй в руки гроші, загорнені в папір. Жінка Петра Мадсена допомгла їй надіти пальто, на сам кінець прийшла донька пастора і капелян, і вони захотіли її провести.

Йшли мовчки по дорозі. Донька пастора була засмучена, хотіла просить вибачення, й не знала що сказати. А маленька танцюристка йшла далше разом з ними, мовчки і бліда. Капелян, змучений мовчаннем, накінець сказав: „Бачите, панно — сі люди зовсім не розуміють трагічного“.

Панна Гольм йшла мовчки. Підійшли до хати коваля, вона поклонилась, подаючи руку. Донька пастора обійняла її і поцілувала. „Доброніч вам панно“, — сказала — голос її був непевний.

Капелян і вона стояли на дорозі, аж побачили світло в кімнаті танцюристки.

Панна Гольм скинула убранне і склала його. Потім взяла гроші з папірчиків, порахувала їх і зашила в маленьку кишеню своєї блузки. Вона не гаразд водила голкою, сидячи перед свічкою.

На другий день поклали її кошик з під шампанського на віз сільської почти. Падав дощ і панна Гольм скулила ся під діравим парасолем; ноги шкляла по-турецьки на своїм кошику.

Коли треба було вже їхати — почтар йшов коло воза, коняці тяжко було везти і одного пасажира — на дорогу вибігла донька пастора з голою головою. Вона тримала білий плетений кошичок „Вам же треба харчу на дорогу“. Вона нахилила ся під парасоль, обняла шию панни

Гольм і поцілувала її два рази... Стара танцюристка розилакала ся, взяла руку молодій дівчині і поцілувала.

Донька пастора стояла на дорозі і дивила ся на старий парасоль до того часу, доки могла ще його бачити.

Панна Ірена Гольм дала оголошення про „весняний курс модних салюнових танців“ в найближшій селі.

Записало ся сім учеників. Вона поїхала туди продовжувати те, що називають життям.

Переклав Л. Будаї

ЛЬОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ.

По сесії галицького сойму.

(Чудернацька статистика.—Соймова пантоміма.—Розвіяні польські мрії. Дві тактичні помилки, котрі треба справити.—Чим для нас добре, що переговори розбили ся.—Соймові події і суспільність.—Християнська суспільність.—Становище правительства.—Перфідія польських поступовців. Як галицькі „Москалі“ забимсь в сліпу вулицю).

Сойм „Королівства Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським та Князівствами Осъвенцімом і Затором“ — як звучить офіційний, повний титул сего краю — „засідав“ від 11 січня до 14 лютого с. р. включно, значить: пять тижнів без одного дня, а за сей час відбуло ся шість засідань, що трівами разом 8 годин і 45 мінут. Мабуть сих сухих чисел досить, щоби мати вражінне, що „одинокий польський парламент на землях давньої Річипосполитої“ — як любить польська преса звати сей сойм — перестав взагалі „раг-леґ“, перестав функціонувати. Офіційне справозданє з останньої соймової сесії повідомляє нас вправді, що за отсі 8 годин і 45 мінут сойм не тільки полагодив формальности відчинення і замкнення сесії, але також бюджетову провізорію на тричвертьріччя 1912 року, кілька меліораційних законів, закон про звільненне краю Центральної Каси рільничих спілок від автономічних додатків, закон про запоруку краю для позички міста Львова в висоті 6 мільонів корон, каналовий закон для міста Кракова, кілька законів про почички кількох повітів, закон про десять мільоновий фонд на будову шкіл по селах, закон про пять мільоновий фонд будови шкіл по містах, закон про краю поруку за вкладки Галицької Шадничої Каси у Львові, замкнене краю рахунків за р. 1910, закон про підвисшенне промислового фонду до ви-

соти 10 мільйонів корон, закон про будову кількох нових льокальних залізниць, та ще три пропозиції Красового Виділу про продаж солю, про учительські петиції о зачисленне літ служби та о признанне емеритур — одначе всякому ясно, що ніякий серіозний парламент не тільки оттого всього, але навіть одной-однісінької провізорії бюджетової протягом 8 годин і 45 минут полагодити не може. Сухі статистичні дати з останньої соймової сесії вистарчають, щоби всякого, хто навіть нічого не знає про галицькі відносини, освідомити, що галицький сойм чомусь не функціонує, я як навіть функціонує, то якось справді „несамовито“. Аж пять тижнева сесія... тільки шість засідань... всі вони разом лише 8 годин 45 минут, одже менше ніж нераз одно засіданне віденського парламенту... а за сей час й провізорія бюджетова і ще й кільканадцять законів... на одну справу не числячи вступних і кінцевих формальностей, ще й відчитання т. зв. „впливів“ та на кождім засіданню виголошуваних протестів, заяв, спростовань протоколу і т. п. — пересічно лише по 24 минут, в чім має змістити ся і реферат і дискусія і голосовання... се справді несамовито!

По правдіж і по 24 минут не випадає на кождий з „ухвалених“ законів. Коли почислити дві промови красового маршалка і дві промови намісника, що разом забрали що найменше годину часу, відчитуванне „впливів“ (бодай по 10 минут), що забрало знов годину, і яких 25 промов українських послів за внесеннями формального змісту (внесення на зміну порядку нарад; на замкненне засідання, на справленне протоколу попереднього засідання, на виписанне в протокол протесту против незаконности „ухвал“ з попередного засідання і т. д.), кожда бодай по 10 минут, а разом от 4 до 5 годин — то на властиві „наради“ сойму над вичисленими законами лишаєть ся не цілої півтори години часу: по 5 минут на зреферованне, обдискутованне і ухваленне одного закона в усіх трьох читаннях. Сеж ще більше несамовито! А при тім архикомічно.

Перешкодою в правильнім ході соймових нарад була українська обструкція. Українських послів у соймі є 12, польських майже 140. А одначе та дванайцятка обернула в нівець всю повагу „польського парламенту“, унеможливила в нім усякий парламентаризм, звела його до абсурду, замінила той сойм на лім божевільних, справдішній Narrenhaus із віденського Wurstelpratler'у, де роль блазнів, танцюючих під звуки обструкційної музики, взяли на себе всі найвизначніші польські політики, всі польські партії, весь сенат польської політичної думки. Уявіть собі парламентарну, амфітеатральну уладжену, поважну салю а в ній ось-такє видовище: по лівій рупі в кількох лавках сидить чи стоїть кількох людей, інтелігентів та селян, та роблять „музику“, ті

що сидять, свищать на морських свистунах, трублять в пожарні трубки, давлять автомобільні сірени, лопочуть віками від своїх пультів; ті, що стоять, бють у велитенські чінелі, валять у ще більше там-там, гремлять в ще більший гонг та обертають корбами од нос злаштовані монструальні калатала до того-ж перед ними стоять на пультах електричні алярмові звінки, получені зі стоячими під лавами батареями, та теркочуть так, що самі одні з силі забити всякий инший звук у салі. Переймаючий, свист торпедових свистунів ріже в уха наче ножем, вверчується в мозок, приводить слухача мало не до одуріння; пожарні трубки денервують, навівають почування якоїсь тривоги; лопіт пультів робить вражінне стрілянини розтягнутої в поли боєвої лівії; автомобілеві сірени ревуть диким-предиким ревом; чінелі своїм бряскотом заповнюють кожную закутину салі; там-там дзвонить-дзвонить наче сільський дзвін на пожежу; калатала роблять такий гамір як молот в гамані; електричні дзвінки з механічним упором заливають салю переймаючим теркотіннем — а понад усе реве поражаючим, усе покриваючим, все заливаючим громом гонг. „Музиканти“ мають заткані щільно ватою вуха; так само всі, хто знаходиться в салі, не виключаючи маршалка краєвого, що сидить наче мертва статуя на президіяльній фотели.

Польські послы збили ся в той кут салі, де є президія, наче втікають подальше від страшної музики, хоч по правді втічи від неї не можна: навіть на галеріях не можна розмовитись инакше, як жєстами; скажений оркан звуків забиває найсильніший крик людського горла. Перед маршалком на референтській трибуні стоїть кількох людей; мабуть сповідають ся, бо понахилювались головами оден до другого та оден щось ніби балакає до другого, передаючи йому якісь листки паперу. Се референт „реферує“ стенографам в ухо, а властиво передаючи до переписання письменний реферат, бо стенограф абсолютно не годен чути ні одного слова з реферату. Кругом них гвардія польських послів, стереже їх від можливого атак „гайдамаків“.

А ось на трибуні і коло президії щось змінєть ся. „Референт“ по коротенькій „сповіді“ стенографів, підносить голову, обертає ся лицем до маршалка і обертає ще кілька секунд губою. Тоді маршалок стає та витягає руку перед себе. Знак що буде „голосованне“. Маршалок щось говорить, видко, як рахують ся його уста — рев пекольної музики стає в тім моменті прямо страшним — а з останнім рухом уст дає знак рукою. В тій хвили виростає ліс польських рук у гору. Маршалок знов ворухить устами через дві-три секунди і сідає. Не знаєте, поважані читачі, що се за пантоміна була? — Се „сойм королівства Галичини і Володимирії з В.-Князівством Краківським та Князівствами Затором і Осъвєдїмом“ ухвалив в тій хвили закон, коли не вірите, підіть і за-

гляньте до стенографічного протоколу з „нарад сойму“. Там вичитаєте, як гарно і переконуючо говорив референт, як він ставив внесення, як маршалок оголосив відкритою дебату, як він констатував, що ніхто не записуєть ся до голосу, як він опозістив голосованне і візвав послів, голосуючих за законом, підняти руки в гору і як він констатував прийняте закона більшістю голосів.

А ось инша картина: музика реве і реве і нараз... замовкає. Робить ся якась мертва тишина. Якось пусто і глухо. Якось дивно видають ся ті мури сеї салі без сього оркану тонів, що наповняє її вже другу сесію. З тишини зачинає виринати якесь мимренне, неначе шепіт дощового потічка. Се референт зачинає на голос реферувати. Як греміла „банда“ він міг собі шопотіти і передавати картки стенографам. Тепер випадає йому говорити на голос. Але се все триває одну мінуту. Нараз з українських лав роздаєть ся тубальний голос: „Висока Палато! Властиво не палато, а циркова будо, в якій ви, панове, наче блазні граєте памтоміну під такт нашої музики“. І так дальше в тім тоні зачинає промовляти посол-селянин, Тимко Старух, взиваючи маршалка зробити лад в соймі і спонукати референта, щоби йому (Старухове) не перешкоджав, глузуючи немилосердно із безсильности маршалка та більшости соймової, що не мають відваги приложити до укр. послів реґулямін та виключити їх з засідань, кепкуючи безпощадно з „jedynego polskiego parlamentu“ і польської автономії, до живого діймаючи амбіцію польських автономістів. Вся палата звертає очи і вуха в сторону самозванчого бесідника і — здавало ся — ось-ось, а кинеть ся на Русинів. В гій хвили від маршалка розбігають ся впорядчики і секретарі сойму по польських рядах, падають якісь розкази чи інструкції і заколихані польські ряди остають на місци. Проворний маршалок вмить зорієнтував ся в небезпеці положення та прикував польських послів до їх мість. Посол Старух сідає толі і українська музика зачинає греміти на ново. Ще кілька мінут пантоміни, маршалок опускає своє місце і „засіданне“ скінчене.

Так виглядали ті шість „засідань“ сойму, що їх сойм „відбув“.

Хто знає галицьких Поляків, їх бутне відношенне до Русинів, їх привычку до самовлади та нехтовання голосу Русинів, той може собі уявити, які почування сіпають серцем польських політків, коли вони осьтак безсильно мусять глядіти на повну дізорґанізацію „свого“ сойму. В пух і прах розбиті лежать усі мрії польські про польський парламент, про польський піємонт, про польську автономію. Всім ясно, що скінчили ся вже без вороття гарні дні з Аранхуезу польської автономії, коли то Русини плаксивими відьеликами до братерських почувань Поляків, до їх „благородности“ і т. п. протествали против закріплювання

польського пановання над Русинами. В сім очевидно, що українські послы раз зачавши крайну боротьбу против сього сойму, не залишать її поти, доки Українці не визволять ся із польської курателі на всіх полях національного життя. І чи буде українських послів у соймі 12, чи лише половина сего, чи кілька разів по 12 — се річи незмінить. Поляки, ратуючи свій сойм, будуть мусіли хоч-не-хоч поступати ся доси, доки сей сойм не стане українсько-польським і доки Українці не дібють ся автономії на всіх полях. Тешер прийде виборча реформа і як-небудь вона випадє, то річи вона не змінить. Дістануть Українці менше мандатів, то за те скріплять їх вагу бурливою обструкцією; дістануть же мандатів більше, то загатять сойм балаканнем та визискуваннем регуляміну. В кождім разі будуть мусіли здобути те, до чого дозріли: рівновправність в автономії і адміністрації, автономію шкільну і агрікультурну, універзитет, то-що.

Бо децидуючим для сили галицьких Українців у соймі цілком не є число українських послів у соймі, а сила, свідомість і організованість українського руху в краю. Нині сей рух так підняв ся, що 12 послів має моральну відвагу провокувати весь сойм і справді унеможливає його працю. Не розуміє сего ще польський загал, не розуміють навіть польські послы — але зрозуміли се вже деякі польські провідники та числять ся з тим, що настав час, коли Полякам прийде ся вдовольти одно українське жаданне за другим, щоби ратувати з своєї автономії те, що лише можна.

Ось в тім лежить переломове значінне української обструкції в соймі, котра остаточно мусить вийти з поля бою побідителькою. Річ лежить в тім, що коли українські послы через ужитє насильства можуть лише виграти, то польська більшість, як-би хопилась фактичного насильства — сама собі завдала-би найтверший удар. Вже саме правне насильство, доконуване через форсованне мімічних „нарад“ сойму, дискредитує сей сойм в рівній, коли не в більшій мірі, як українська обструкція. З сего здає собі справу польська сторона та вміла доси заховати зимну кров навіть тоді, коли — здавало ся — не видержить і буде мусіла кинутись на Українців.

Правда — соймова більшість „ухватила“ таки бюджетову провізю на 9 місяців і кільканайцять законів адміністративно-господарського характеру. Але не ухвалила мимо пять тижневої сесії бюджету, що чейже є найліпшим доказом не спосібности сойму до сповнювання його конституційних задач. А впрочім в театр пантоміни, в цирк, не може сойм змінитись перманентно — і тому польська сторона мусить остаточно скласти оруже. З того становища оцінюючи останню сесію соймову, мусимо її назвати ще одним ударом в польську автономію.

Правда одначе і те, що польські політики зміли — оскільки се лише було можливим — ослабити болючість сего удару. А доконали сего до певної міри давно випробованими методами і шляхами: кували для себе політичний капітал із факту польсько-українських переговорів, що велись під час усеї майже сесії соймової, з пляном інформуючи віденські круги тенденційно про положенне в галицькім соймі дорогою кореспонденцій до головного органу віденської опінії, *Neue Freie Presse*.

Український соймовий клуб, не вважав можливим ухилити ся від переговорів з Поляками, коли польська сторона заявляла — бодай словами — намір переговорювати та шукати згоди. На тож, мовляв, і війна, щоби її закінчити розумним миром; щоби-ж заключити мир, треба переговорювати. Факт переговорів українського соймового клубу з президями польських соймових фракцій найшов одобренне у всіх українських партій. І з самого факту переговорів не могли-би ще Поляки використувати для затушовання української обструкції в соймі, як-би не два моменти тактичного характеру, що їм се уможливили.

Українсько-польські переговори у соймі зачали Українці в корисній позиції, витвореній через тактику українського парламентарного клубу, що не хотів вдавати ся в детальні переговори доси, доки польська сторона не означить висоти проценту соймових мандатів, які вона думає забезпечити Українцям — як також через тактику українських членів соймової комісії для виборчої реформи, котрі заявили, що не вдадуть ся в ніяку дебат над звісним проєктом д-ра Старжинського і сецессіонували з сеї комісії, чим приневолити польську сторону кинути проєкт Старжинського до коша. Отсю надзвичайно користну позицію був би український соймовий клуб скріпив ще більше, як-би був продовжав консеквентно тактику парламентарного клубу та як-би рівнож не вдавав ся з Поляками в дальші переговори доси, доки Поляки не означили-би категорично і без ніяких задних думок проценту забезпечених українських мандатів в будучій виборчій ординації. В таким разі польські Макіявеллі не мали-би ніякого поля до крутарств і митарств, ніяких ключок до тенденційних кореспонденцій у віденську пресу та стоючи під примусом відповіди на одно категоричне питанне, мусіли-би здемакувати свою злу волю в дуже короткім часі. Витворила-би ся так дуже ясна ситуація, переговори відразу станули-би на тій точці, до якої вони добігли аж при кінци сесії, польська сторона не могла-би обманювати ані Русинів ані Відня, проволікаючи переговори *in infinitum*, вина Поляків в розбитю переговорів була-би всякому очевидна, а укр. обструкція не була-би тушована перед Віднем предовгими депешами про переговори та виступила-би з усею силою на перший плян. Вдаючи ся в детальні переговори без означення згори проценту укр. мандатів з

польської сторони, укр. соймовий клуб зіпхнув себе з одиноким вигідною позицією, що і визискала влучно противна сторона.

Неясну ситуацію витворювала також та обставина, що обструкція і переговори велись рівночасно. Правда — буває так на війні, що між битвами ведуться переговори. Однак в тім разі не виходило се на нашу користь. Правда — обструкція зневолювала Поляків до дальших переговорів, до відкладання засідань і загалом була бичем над їх головами. Але знова переговори закривали собою — бодай в представленю преси — обструкцію і тим поправляли позицію польську у Відні, даючи польським політикам притоку називати у Відні укр. обструкцію позірною і веденою лише для очий виборчих мас, а не з фактичної охоти унерухомити сойм. Соймовому клубови належало було знов бути „принципальним“, і заявляючи польській стороні, що так довго не буде ніяких переговорів, доки будуть відбуватися які небудь засідання сойму. Тоді на всі боки було-би ясно, що Поляки, форсуючи соймові засідання, унеможливають Українцям мирові переговори та заганяють їх самі в обструкцію. Тоді і обструкція була-би більш зрозуміла, більш оправдана більше голосами, і більше видна для посторонніх.

Не думаємо менторувати соймового клубу, котрого нерівну боротьбу з сильним противником мусить подивляти весь укр. загал. Без огляду на партії і тактичні погляди; коли-ж підносимо сі дві тактичні помилки то робимо се з обовязку об'єктивно з'ясувати всі plus і minus соймової сесії, з чого лише може скористати соймовий укр. клуб, витягаючи консеквенції в найближшій сесії соймовій. Зрештою знаємо позитивно, що самі соймові послі здають собі справу з того, що в пайближшій сесії сойму тактика їх в тих двох моментах мусить уступити місця категоричній неподатливості.

Переговори, що тяглися — як сказано — майже до самого кінця сесії, скінчилися остаточно без ніякого реального результату. Хоч українська сторона пішла остаточно так далеко, що свої домагання знизила до 30 процентів усіх мандатів, забезпечених одномандатовою системою виборчою і взаїну готова була згодитися на влучення в краєвий статут постанов основного закона державного про компетенцію сойму — мимо сего польська сторона заоферувала Русинам зі свого боку лише 26 4/10% усіх мандатів, зволікаючи при тім з відповіддю про їх забезпечення. От се задецидувало про долю переговорів: українська сторона не могла вже дальше опускати, бо поступилась і так задалеко, і супроти польського становища — признала переговори розбитими. Польська сторона пробувала ще піддержати противну опінію заявою, що вона „не добачає причини для розбиття переговорів“, тен-

ЛНВістник 1912, кн. II.

24

денційними кореспонденціями, інтерв'юами і депешами до *Neue Freie Presse* силкувала ся підтримати сю ілюзію, одначе сі крутарства розвіяв укр. клуб своїм комунікатом, інтерв'ю голови укр. клубу в *Neue Freie Presse* та більш бурливою обструкцією на двох останніх засіданнях сойму. Ось так закінчилась сесія скріпленням опозиційним акордом з укр. сторони, що належить зачислити до plus'ів в посесійнім білянсі укр. клубу соймового, бо висунуло знов момент обструкційного поборювання сойму на перший плян. Вправді Поляки пробували і тут вивернути правду до гори дном, представляючи справу так, що се Русини розбили переговори задля маловажних дифференцій між польською і українською пропозиціями, а що може і повірили інспіроварі ними круги — одначе для нас великої політичної стійности є той факт, що сойм замкнено під натиском і вражінням скріпленої опозиції Українців.

І добре стало ся, що переговори остаточно розбились, а тим самим українські послы звільнені з поставленої ними остаточної оферти. Бо сеї оферти — не можемо акцептувати. Поминувши зниження проценту мандатів, котре показало ся безцільним, годі нам акцентувати услівної згоди укр. послів на влучення в краєвий статут постанов державного закона про компетенцію сойму. Що правда, не було-би се ніяким розширенням компетенції сойму, а лише повторенням парламентом постанов ухвалених краєвим законом; одначе справа не представляєть ся так невинно, як се на перший погляд виходило-би. До сего часу розмежування компетенції центрального парламенту і краєвих соймів, а з тим також й інтерпретація та зміна відносних законних постанов належать до центрального парламенту, а тим самим залежать від волі Поляків лише о стільки, о скільки, Поляки зможуть впливати на центральний парламент і державне правительство зглядно о скільки Поляки зуміють оперти ся воли центральних чинників в тім разі, як би вони наміряли обмежити краєву автономію. При евентуальнім скріпленню централістичних течій династія разом з парламентом можуть тепер обмежити автономію країв. Інкорпорація відносних постанов державного закона в краєвий статут не була-би вправді мериторичним розширенням краєвої, *in praesenti* рівнала-би ся одначе закріпленню автономістичних управнень сойму через те, що компетенція сойму не могла-би бути звуженою без згоди польської соймової більшости т. є. могла-би евентуально бути заборолом польської *in futuro*.

Оферуючи польській стороні хоч-би услівно, так далеко сягаючу концесію політично-правного характеру, українські соймові послы руководили ся мабуть тим міркуванням, що при 30 процентах певних укр. мандатів українство не стає ще вправді рівнорядним чинником у краю, все-ж таки здобуває таку силу, против котрої правити вже годі. Та

українські послы спустили в тім міркованю з ока два моменти котрих без промаху поминути не можна, а саме: що оферованне так далеко сягло і так основної уступки політично-правного характеру з укр. боку не може наступити ніяк без відповідної і рівнорядної рекомпезати з польського боку, (такою рекомпезатою може бути лише признанне укр. курії права veto в справах зміни статута краюого і в справах шкільних та культури краюї) — та що вже само оферованне такої уступки без певности відповідної відплати (хоч-би тільки в виді 30 процент забезпечених мандатів, як се жадали наші послы!) є політичним здобутком для польських автономістичних змагань і може стати небезпечним прецедентом, котрий Поляки можуть при відповідних обставинах визискати на поперіч своїх автономістичних тенденцій.

Тому добре стало ся, що з вини Поляків переговори розбили ся. Наші послы незв'язані тепер своєю офертою і не повинні до неї вертати ніяк, хіба за рівнорядною правно-політичною рекомпезатою.

Висказуючи об'єктивно свої критичві уваги, мусимо вважати і на ту суспільну атмосферу, в котрій довело ся перебути отсю виснажуючу кампанію соймсву. А сеї атмосфери ніяк не можна назвати підбадьоруючою, піддержуючою, додаючою сили та неподатливости.

Напруженне серед української суспільности за виборчою реформою ніяк не стояло в пропорції до напруженої ситуації в соймі. Правда — останніми часами, в часі соймової сесії, проявило ся значве оживленне політичного руху в краю, відбули ся сотки віч і зборів в ділі виворчої реформи, вислано сотки депеш до центрального правительства та тисячі петицій до сойму. Се дуже багато, коли порівняти з торічною сесією, котра не зазначила ся майже ніяким рухом в суспільности. Одначе се все замало, щоби зробити вражінне могутого движенвя, порушваного елементарною волею мас та несучого в собі громову силу напруженої суспільної волі та щоби підняти духа знемагаючої у боротьбі і в пересправах жмені соймових репрезентантів. Соймові послы не почували сильної, так сильної, як се у той момент їм треба було, моральної підпори мас, аві не могли доглянути зрозуміння загалу для всіх складних питань, що ставали перед ними в ході переговорів.

Не будемо тут входити глибше в причини сеї прояви, бо мусіли-бисьмо завернути до основних питань української політики в Галичині, що завело-би нас далеко поза рамки сеї статі. Годі нам одначе не звернути уваги на одного з головних виновників, — коли не самого головного! — сеї прояви, а іменно на укр. пресу у Галичині під теперішній момент. Галицька преса має добрих партийних органів, що відносно до політичного моменту викликували-би, будили-ба та руководили-

би партійну опінію, викрісуючи з партійних мас все нові прояви політичної думки, заінтересовання поліями і зрозуміння їх сути та все нові засоби боєвої і творчої енергії. Задача партійних органів нпр. супротив послів не лише реєструвати виступи послів, приймати безгласно до відома доконані факти та *per fas et nefas* „своїх“ послів хвалити а „не-своїх“ ганити, а бодай промовчувати — але вона далеко ширша і серйозніша, бо річю преси є спонукати загал до виміни думок про чергові питання політики, до витворення і висловлення опінії, а тим самим до морального піддержання та ідейного скріплення послів.

Сего-ж як-раз недостає у нас, а коли і робить ся спорадично, то не в тій мірі або і не в тім напрямі, як сего саме хвиля вимагає. Наслідком сего занедбання являють ся: сонливість і незорієнтованне публичної опінії, почутте осамотнення у послів, а затим і духова депресія та невидержанне лінії у політвці.

Коли говоримо про становище української суспільности до подій останньої соймової сесії, то годі нам не згадати про знаменне поведене особистого органу п. Барвінського, „Руслана“, що має себе — як ми то вже мали нагоду на сторінках ЛНВістника (книжка за грудень м. р.) замітити — за орган неіснуючої фактично „християнсько-суспільної партії“. А слід нам робити се тим паче, що „Руслан“ (властиво-ж п. Барвінський), бажаючи вибілити своє політичне обличче перед укр. суспільностию, у відповідь та атаки укр. опозиційної преси заявив, що „християнсько-суспільна партія (sic!) супроти Поляків певне не підє низше мінімальних домагань инших укр. партій“. От сю заяву „Руслана“, чь пак п. Барвінського, належало-би справді повтати щирим серцем як розкаянне старого політичного грішника, як-би лише дійсно за нею пішли відповідні діла. Бо не про особу п. Барвінського розходило ся укр. опозиційному таборови, коли він так рішуче від давна п. Барвінського поборює, а про сю політичну деморалізацію, яку п. Барвінський через кільканадцять уже літ сіє серед галицьких Українців проповідуючи євангеліє ілківитої політичної протрації перед польськими верховодами. Тому-то заяву „Руслана“ поспішно занотувала укр. преса, вижидяючи її практичних консеквенцій.

П. Барвінський одначе показав себе скоро назад закаменілим гріховодом та не довго треба було ждати, щоби виявило ся, що його хвилеве розкаянне було лише дешевим маневром старого лиса, котрого застукано в тісній кугі. Ось з кінцем сесії помістив його „Руслан“ так характеристичну статтю, що годі збути її мовчанкою. Стаття ся носить наголовок „Що дієть ся з нашими культурними домаганнями“ та виводить, який се великий прогріх з боку укр. соймових послів, що вони

заведбали укр. культурні справи (університет, гімназії, театр), не визи-скавши останньої соймової сесії до їх полагоди толї, коли навіть біль-шість соймова ніби-то не була противна користній для Русинів полагоді де-яких з отсих домагань.

„Ну, і чогож отсі Галичани чіпили ся невинної людини ?!—скаже може де-хто з закордонних читачів, необзнайомленних з усіма тонкостя-ми галицької політики. — „Чоловік побиваєть ся за культурні дома-гання пароду, а вони мають його мало не зрадником національного діла“.

Короткий коментар до наведених думок „Руслана“ вистане одначе, щоби всякий зрозумів їх властиву вартість. Річ в тім, що виборча ре-форма соймова се справа основного національно-політичного значіння, ко-трої корисна для нас розвязка має сотворити галицьким Українцям трів-вку і непохитну політичну основу для дальшого національного розвитку та для реалізації ріжних конкретних домагань культурного і економіч-ного характеру. Справа виборчої реформи мусить бути ще сим соймом поладнана, а без напору укр. обструкції се річ немислима. Коли-ж укра-їнські послы обструують сойм як раз задля того, що соймова більшість про-волкає полагоду виборчої реформи, то було-би очевидною суперечністю і неконсеквенцією, а до того гаченем воли на польські лотоки, як-би укра-їнські послы спинили обструкцію і зачали вдавати ся в які-небудь сойм-ові дебати, хоч-би над українськими гімназіями.

Така тактика лежала-би як-раз в інтересі Поляків і заманити в неї хотіли польські провідники укр. послів іще в осінних переговорах у Відни (гляди: моя стаття в Л. Н. Вістнику за грудень м. р.), пропонуючи, щоби в звязи з виборчою реформною пересправлявано і про де-які куль-турні справи. Ходило іменно о се, щоби в заміну за згоду Поляків на удержавлене одной-двох приватних укр. гімназій Русини згодили ся на уступки правно політичного характеру на річ Поляків при виборчій ре-формі. Що така заміна була-би програною Українців, того не треба ви-яснювати — а супроти сього стане також ясною тенденція реченої стат-ті „Руслана“. Вона писана за диктатом д-ра Бобжинського, намісника краю, котрий чей не даром подбав о збільшенне субвенції „Руслана“ з діспозіційних державних фондів. Така часопись одначе не має права вдавати з себе орган якоїсь укр. „партії“.

Одним з психологічних мотивів, що ділав певне на укр. послів у ході переговорів з Поляками, було також і становище правительства до сих переговорів та до подій у соймі. Маємо тут на думці так централь-не правительльство у Відни як і його повновласника, намісника Гали-чини, д-ра Божинського — котрі-то оба чиньках в сім ділі поступали в повній згідливости.

Правительство віддало керму переговорів в цілості в руки політичного шефа краю, що, формально беручи справу, було наскрізь коректне з його боку — в дійсності одначе робило роземником між обома сторонами одного з найбільших польських політиків та найгорячіших польських патріотів. Відповідно до цього і випала роль правительства в переговорах та відношенню до соймової обструкції.

Від д-ра Божинського як Поляка певне кїхто не стане вимагати об'єктивності супроти Русинів, бо взагалі річ сумнівна чи може існувати практичний польський політик, що міг-би бути об'єктивним супроти укр. домагань. Натомість можна і мусить ся вимагати цього від державного намісника, і тому маємо право домагати ся сеї об'єктивності і від д-ра Божинського. Так-як сказано — намісник вийти із себе самого, забути хоч на момент свою польськість, не міг та посередничив у переговорах на річ Поляків.

Польська сторона узискала через намісника від української згоду хоч умівну, але, все таки згоду — на кілька польських домагань (плюральність, петріфікація, влученне в краєвий статут постанов про компетенцію сойму) та обнизилася свої домагання (з $33\frac{1}{3}\%$ мандатів на 30% , з третини членів краевого віділу на 2 із 7-ох), а натомість відказав ся намісник впливати на польську сторону, щоби вона схотїла піти висше в своїх пропозиціях що до числа укр. мандатів та щоби дала ясну відповідь що-до способу забезпечення мандатів. Так чей не повинно виглядати об'єктивне посередництво.

Ще-ж ясвійше виступила польськість намісника в відношенню правительства до події в соймі. Коли в інших соймах вистарчає лише сама регулямінова обструкція, звичайне проволіканне нарад, щоби на внесенне намісника правительство замкнуло сойм і тим робом принудило соймову більшість до уступчивості, на річ меншости (хоч-би так малої як прим. Словінці против Німців в Стирії) — то в галицькім соймі не досить було для цього навіть такої, ніде небувалої обструкції, яку вели укр. послы. Як могли виглядати реляції намісника перед центрельним правительством про здібність сойму до обрад, про се можемо міркувати з інспірованих ним депеш і кореспонденцій, міщених в віренській пресї, де укр. обструкцію представлявано як прояву малозамітну, а в кождім разї не спинюючу правильного ходу соймових засїдань.

Помагаючи оттак польській більшості соймової і способом інтервенції в переговорах і толеруванне пантомін у соймі, правительство ослаблювало сим робом українську сторону, приневолюючи її до податливості супроти становища Поляків. Отсе становище австрійського правительства служить знаменитою ілюстрацією до меншиківсько-савенківського репету про годованне укр. руху Австрією...

Обговорюючи становище різних чинників до боротьби укр.-послів за виборчу реформу в останній сесії соймовій, не можемо не згадати бодай кількома словами про становище польських поступовців. А зробити се мусимо з огляду на закордонну Україну, де-побіч інших всіляких політичних наївностей і доктринерських фантазій — ще до нині блукаєть ся по укр. головах мана польського вольнодумства, революційности, поступовости і тим подібних бляг.

Реальне життя у Галичині давно вже розвіяло сю ману, яка свого часу—дорогою соціалістично-інтернаціональних доктрин — забаламучувала навіть світлішні голови у Галичці. Реальне життя виявило, що польські „поступовці“ є поступовими по свому, лише в відношеню до польських верховодів, з котрими борють ся за власть, — натомість-же так само сі верховоди, коли найбільше шовіністичні вони супроти розвиваючого ся українства. Отже правило обіймає всі польські демократичні партії не милуючи і соціальних демократів.

З окрема проявило ся се в справі виборчої реформи соймової. Польські демократи і людовці виявили себе так у переговорах з Українцями як і в відношеню до укр. обструкції більш неуступчивими, ніж консервативні провідники польської політики, стверджуючи сим робом правило, що демократії ворожих нам сусідів більше нам ворожі і небезпечні, ніж правлячі доси круги.

А правило отсе так само важне — коли не важнійше — для рос Українців, як і для австрійських.

Остає нам ще схарактеризувати становище, в якому нашли ся в боротьбі о виборчу реформу наші галицькі москвофіли — як звісно — розбиті на дві фракції: таку, що стоїть саме при жолобі, наповнюваній гр. Бобрінским і К-о, та другу, що її перша від сего жолоба відтиснула. Лідер і ідеолог першої — д-р Дудикевич, другої — д-р Глібовицький. Орган першої — „Прикарпатская Русь“; другої — „Галичанинъ“. Перша ставить „истинно русское дѣло“ радикально і бундючно — звісно: „добре дурити, як приступає“ та жолоб повен оброку. Друга — „уміркована“ і „льояльна“ на всі боки: супротив Петербурга і Відня, Св. Синоду і Риму, Москви і Варшави — тільки не супроти „клятыхъ мазепинцевъ“, яких „нищить“ з таким же запасом заїлости, а з ще більшим низької подлости, як „русско-національные радикалы“.

Обі фракції були заступлені і в соймі: одна чотирочленною групою під проводом д-ра Дудикевича, друга п'ятичленною під проводом д-ра Короля. Скоро одначе виявило ся, що ся друга група се властиво все инше, тільки не Москалі. На п'ять членів її найяснійшу ще фізіономію мав посол з Жовківщини, д-р Король, типовий „старорусин“, до-

волі консервативний в соціально-політичних поглядах та тактичних засобах, консервативний на точці „етимології“ літературної мови гал. Русинів та терміну „Русин“ і „руський“ (для означення як-раз української національності), особисто і минувшиною своєю звязаний з колишніми „старорусинами“, а потім москвофілами — але de facto признаючи національну язикову і історичну, окремішність Українців від Великорусів та в відносинах до Поляків усе національно-опозиційний. Д-р Король се в дійсности галицький Українець, що станув у своїй ідейній еволюції на тій точці, де стояли „руські учені“ і галицька „Руська Рада“ 1848-го року, а тим самим близький нині українському таборови, між тим як від москвофільства ділить його по правді національне переконання. Другий член сеї соймової групи, селянин Крисоватий, посол зі Збарашини, в часі останньої сесії заявив своє приступлене до українського клубу. Решта-ж послів сеї фракції (котра властиво не існує!) самі не знають, що вони за порода: родом Русини, вірою греко-catholi, cissimi, мовою Поляки, переконаннями урядовці-кариєровичі, яких у сойм занесла ласка небіщяка Потоцкого та виборчі містерії. Ось-так властиво фракція „Галичанина“ в соймі не існувала, і се маркантно зазначило ся в останній сесії, коли д-р Король в комісії для виборчої реформи а також і в переговорах та в повнім соймі не лише, що цілком солідаризував ся з укр. послами, але також з усею рішучістю вастеріг ся протів становища „Галичанина“, котрий заявив ся протів утворення національної укр. курії тому, бо в ній свідомі Українці будуть домінувати. Сим робом стянув він властиво в українську лаву.

Репрезенувати „истинно-русское дѣло“ лишила ся в соймі фракція „русско-національнихъ радикаловъ“, що через резігнацію О. Сеника (се-му наказала зрезігнувати з мандату його духовна власть) стопила ся до трійці. Отся фракція, а властиво її лідер, д-р Дудикевич, завели тепер таку кумедну „політику“, що справді не можна ніяк підхопити її провідної гадки.

З початку сесії пристали вони нечаяно до укр. обструкції, а властиво зробив се тільки селянин Миронюк-Завчук, посол з Коломиїщини. На другім засіданю зробили сецесію, заявляючи, що опускають сойм тому, бо їх ніхто не кличе до українсько-польських переговорів. На четвертім чи пятім засіданю знов зявились у соймі та на перекір Українцям хотіли брати учить в дебаті над бюджетовою провізорією, але краєвий маршалок, боючись української бучі не допустив їх лідера до слова дуже простим способом: заявив, що ніби-то вибрано генеральних бесідників а ті позрікали ся голосу — отже і д-р Дурикевич втратив слово!

Безсилне та безглузде метання на всі боки — отсе властива характеристика москвофільської тактики у соймі. Репрезентанти „стоміліонного русскаго народа“ в момент, де справді в соймі рішається частина польської-української історії, найши ся шїлком поза скобками та стратили зовсім орієнтацію. Бо і як-же їм помагати обструкції, коли вони сидять в соймі з ласки польських верховодів та коли ся обструкція принесе нове скріплення українства? А як відтягатись від неї коли вся „руська“ маса Галичини — не виключаючи забалэмучених москвофільством людей — горячо спочуває укр. послам і їх боротьбі? Як їм попірати жаланне утворення укр. курії соймової, коли се буде курія українська? Се-ж правно-політичне уконституованне української нації у Галичині! Неможливо-ж піти против сего, бо всі мужики з Брідчини, що ходять на прощу до Почаєва, виречуть ся Дудикевича як зрадника та не зрозуміють ніяк його „обще-русских“ резонів. І от кидається „руський націоналіст“ на всі боки: мужикови каже бити в чинелі враз з Українцями (опісля на вічу можна сказати мужикам „робилисьмо разом обструкцію“, а гр. Бобрінському зложити рапорт, що се „темний мужик“ з дурного розуму прилучив ся до укр. музики!) — робить дальше сецесію, аби втічи з поля бою та уникнути колізії — а вкінци хоче зробити щось, аби приподобатись Полякам через апробованне бюджетової дебати або напасти на укр. послів, що вони за мало радикальні, або і одно і друге — та кінчить крайним осмішенням себе і своєї фракції.

Ось-так галицьке москвофільство до решти забилося у сліпу вулицю: вернути з неї не хоче і товчить ся в сліпим куті собі і своїм протекторам на ганьбу а нам не на велику шкоду. Бо житте переходить над ним і його безсилною злобою до порядку, як над штучним витвором, що чужий ідеологією і інтересами свому окруженню та мусить загинути. Боротьба за виборчу реформу — в соймі і краю — виявила знов безсилність і штучність москвофільства, а моральну і масову силу українства у Галичині.

СПЕКТАТОР.**Справа перська і англійсько-російське зближення.**

Останні роки в історії перської держави — се процес упадку самостійности, повний розклад державного життя. Нагадує той процес картини нашої історії, коли нарешті затихли протести проти насильства сусідів і не стало гідних борців. О так очевидячки йде наріл до затрати самостійности, бачить свій кінець і не може нічого вдіяти: прийме мовчки ярмо на шию — ганьба раз на все, буде борикати ся — тим гірше — для його. Нема виходу.

Від 1907 року заопікували ся Персією Росія та Англія ¹⁾. Обі держави зобовязали ся тоді берегти прав Персії і недопустити до нарушеня її цілоссти ким-би то не було. Дуже милоссрний вчинок, тим більше зворушуючий, коли візьмемо під увагу внутрішнє положенне Персії після революції і вигнання шаха Магомета Алї. Рострій скрізь: не зараз же може бути урегульоване державне життє по такому перевороті, ще відбуваєть ся фермент в суспільстві в опїнії публичній не має рівноваги. Кождий день може принести несподіванки, принести ще більший заколот в життє, яке вийшло з колїї і немає ніякої внутрішньої остої. От-тим-то й альтруїстичним треба назвати вчинок обох заприязнених держав вчинок, який в нагороду принссить все користь для того, хто підняв ся трудної задачі: берегти чужих інтересів.

Виявило ся, що дійсно Персія сама не дасть собі ради і не прийде так скоро до рівноваги. Вигнаний екс-шах захотїв попробувати після свого побуту в місцях купелевих Європи знов шастя пановання і прийшов до Персії здобувати собі силою престол. Се стало ся літом минулого року. Факти тої нової революції в Персії відомо добре з газет і я не хочу тут розводити ся про них. Досить того, що екс-шахови не пощастило так як він сподївав ся, він потерпїв значні неудачі і стратив навіть свою пенсію, яку мав діставати до смерти від перського уряду. Ще найбільшою опорою його міг бути його брат, князь Шуа-ес-Сальтане, який розпоряжав значними силами, але й той не міг нічого зробити. Одним словом, проба знов засїсти на престолі не вдала ся шахови і віц мусїв ховати ся.

Тут був-би і кінець історії, як би справа перська була справою чисто „домашньою“. Скорше чи пізнійше вигнано б шаха і життє перської республіки йшло-б собі дальше. Але на що опікуни Персії, які свято собі прарекли берегти її інтересів?! Хиба на те, щоб ялось активно

¹⁾ Див. ЛНВ 1909. VІІІ.

виступити і допильнувати внутрішнього ладу. Тому-то в сей момент тільки почала ся „справа перська“, як одна з важних справ загальноєвропейської політики. Росія, як найближчий сусід, перша виступила активно.

Після неудачі екс-шаха, коли всі його преклонники стали ховатися, перший директор скарбу Морган зарядив конфіскацію дібр брата екс-шаха, Князя Шуа-ес-Сальтане. Російський консул довідався про се приватною дорогою і постановив до сього не допустити. І коли прийшли перські жандарми вислані Морганом, консул після своїх урядників і зажадав усунення жандармів. Пришло очевидно до конфлікту і була би навіть полила ся кров, як би не присутність одного перського офіцера. Зараз після того перське правительство звернуло ся до російського післанника і зажадало усунення консула і урядників. Але супроти зовсім „коректного“ його заховання післанник дістав поручене особисто поговорити з перським міністром справ заграничних і зажадати сатисфакції. Перське правительство сатисфакцію дати відмовило ся і пропозицію спільного слідства цілої справи. В відповідь на те російський післанник письменно повторив жадання Росії і застеріг собі, що коли не будуть прийняті ті жадання, Росія починить дальші кроки за-для забезпечення своїх інтересів.

Се діяло ся в половині падолиста минулого року. Після того зараз всі дальні події пішли скорим темпом, скоршим як можна було надіятися. Перське правительство не могло очевидно так без нічого прийняти жадання Росії, не могло, бо чуло се бе в праві. На те Росія зірвала, дипломатичні зносини, і вислала *ultimatum*. Вслід зя тим почали машірувати російські війська в перські посілости. Не можучи здобути ся на відповідь в означеним реченці, Персія не відповідала взагалі: опінія публична була занадто обурена і схвильована і не могла допустити до упокорюючої відповіді. Тоді Росія висилає з початком грудня друге *ultimatum*, свої жадання поширує і скріпляє військові відділи в Персії. Інтересно, що друге *ultimatum*, з поширеними домаганнями прийшло до Персії вже після того, як перське правительство за „радою“ Англії прийняло перше *ultimatum*. І тепер Персія опинилася вже в зовсім критичнім положенні. Росія жадала тепер не тільки сатисфакції за обиду консула, але рішучо зажадала видаденя чи усунення Моргана і всіх інших Американців зі служби, далі — зобовязала від перського правительства, що в загалі не буде приймати на свою службу чужинців без порозуміння з російським або англійським посольством в Тегерані, а на решті також звороту коштів витрачених на експедицію в Персію.

Що відповіло, що погло відповісти перське правительство на таке *dictum acerbum*? Відповіло, що воно не давало причини і не винно в

цілій афері, що воно остаточно, для удержання дальших приятних відносин може згодити ся на де які домагання Росії, але не може прийняти таких які обмежують і підривають самостійність перської держави.

Але така відповідь — се ніяка відповідь. Се значить що Персія не прийняла ultimatum і відкинула предложені жадання. Росія витягнула з того тільки дальші консеквенції й рішила дійти таки до свого. Війська російські почали маширувати далі в глибину краю. Напружене з обох сторін що раз більше зростало. Персія почувала себе зовсім безпомічною. Що ж, хиба числити на власні сили і стагнути з оружжем против!? Се було би до перва божевілем і петлею на ший. Лишило ся хиба спустити ся на ласку неба і на почутте справедливости на всякі т. зв. людяні почуття цивилізованного світа, які ніколи нікому не помагали, Перське правительство заапелювало навіть до австрійського парламенту! Читаємо в телеграмі. „Після того, як одностайна воля країни, що любить свою свободу і намагаєть ся її за всяку ціну удержати, відкинула ultimatum російського правительства, те правительство хоче нагнути до того оружною силою. Нашою одинокою похибкою сєть хиба те що ми розуміли потрібність нового режіму і хотіли справити країну на дорогу реформ і відродження. Почуваючи свою повну невинність і неповинні в ніякій агресивній діяльності, ми звертаємо ся до людяних почувань австрійського парламенту, кличучи до нього: „Ви, що зазнали благ свободи, чи ви хочете бачити загибель народу якому кладеть ся за провину, що він симпатизує з плянами для уратованя своєї будучности? Чи хочете бачити, як Персію топчуть ногами, тому що захотіла зберегти свою національну гідність і почування, дорогі кождому свободному народови? Довіряючи почуванням чести і справедливости шляхетного народу, який заступає, ми певні що наш погляд дійде до ваших серць і здобуде цінну підпору для нас, для рішення, яке відповідає гідности і незалежности Персії“.

Я навів той поклик тільки тому, що тут маємо важний документ, неначе сповідь з свого становища невідрадного і просто безвихідного; документ, який завдає брехню всім краснорічивим тирадам про братерство народів і людяні чувства. Несчастливий нарід, який мусить брати ся до таких способів самсборони і боротьби за свою незалежість.

Але поки укладали ся там поклики до людяних почувань шляхетних народів, Росія шла наперед і доходила своїх цілій. Як самопевно себе вона чула в чужій країні, можна бачити з такого факту, про який донесли телеграмц, з початком грудня м. р.: російський консул в Іспагані завіззав до себе шефа перської поліції. Коли той не послушав і не ставив ся, консул повторив свій наказ явитись перед ним в уніформі в

противнім случаю він уживе сили. Факт говорить сам за себе. Що може робити в такому положеню шеф поліції що могло зробити правительство перське, якому диктовано, що має робити. Новий кабінет перський утворений після тої кризи став зовсім безсильний і не міг рішити ся на нічо. А людність хвилювала ся тимчасом, ждала що буде. Нарешті частина населеня, обєднана одним настроєм і одною думкою рішила на власну руку ставити опір Росії, коли правительство не спинить дальшого походу російського війська. І дійсно людність сама почала виступати против війська. В другій половині грудня минулого року почали ся перші битви місцевої людности з чужим військом, обурене обгорнуло цілі провінції. Які то були „битви“ і який успіх могли мати повстанці, отих кілька уоружених рук, легко собі представити. Північна Персія опинила ся у власти російських військ, які почали тут екзекуції, засуджуючи на різні кары, включно до смертної різних людей обвинувачених або підозрених в антиросійській агітації.

На тому місці можна-би й скінчити про справу, „акції російської у Персії“. Справа зовсім не пішла на перед, для Персії не отворило ся ніякого виходу і в її „віконце“ ще не засвітило „сонце“, як кажуть у нас патріоти. І ледво чи засвітить. Але мимоволі пасуваєть ся ще одно питанє на увагу, питанє яке становить головну вісь, коло котрої обертаєть ся справа перська. Тож Англія постановила з Росією берегти цілости Персії і не дати її нікому нарушити! Як-же англійське правительство відносить ся до цілої тої сенсаційної історії?

Що до становища Англії в тій справі, то знаємо наперед стільки, що після першого ultimatum, висланого російським правительством Персії, англійський посланник в Тегерані на порученнє центрального правительства поспішив „приятною порадою“, щоб перське правительство ultimatum приняло. З якого жереда плили такі симпатії Англії до Персії — виявив зараз по тім англійський канцлер Едвард Грей, відповідаючи на інтерпеляції в парламенті. Публична опінія в Англії була очевидно дуже занепокоєна успіхами Росії, і тільки тому поспішали ся інтерпеляції до правительства. Але канцлер так заспокоював опінію: акція Росії в Персії і її домагання зовсім не нарушають договору англійсько-російського що до береження прав Персії. Коли права підданих російських в Персії або їх маєток нарушаєть ся, то прецінь Росія має право зажадати сатисфакції і берегти своїх інтересів. В данім випадку англійське правительство не має права ані причини мішати ся до непорозуміння, яке стало причиною цілої афери і висланє російських військ. Англія вмішала-би ся в справу тільки в разі поважнійшої акції Росії. То раз. А друге те, що Росія заповнила Англію, як інтересовану взагалі в справах перських державу, що її теперішні кроки, починені для забез-

печеня своїх підданих, тільки тимчасові, і вона виведе свої війська, як тільки настане спокій.

От і становище другого опікуна Персії—Англії. Вона поки що зовсім не хоче собі сушити голови і здаєть ся у всьому на сусіда. Вона думає активно виступити і собі тільки тоді, коли треба буде удержати лад в полудневій частині Персії, де власне „сфера впливу“ Англії, т. зн. колиб виявило ся невдоволене населення супроти англійської жандармерії. Тоді Англія знала-би, що зробити. Але будучи готовою на такий випадок, тим більше довіряє англійське правительство Росії, яка розпочала акцію на півночі. Чудова згода панує поміж обома союзниками і опікунами. Мимоволі насуваєть ся думка, чи не скінчить ся та згода останною годиною для Персії.

Бо політика Англії в справі перській, се щось більше як об'єктивне становище глядача. Тільки з приязни для Росії могла Англія поради Персії прийняти російських домагань, з приязни і з врахования, що колись і їй придасть ся приязнь Росії. Тут обі держави солідарні. В Росії уміють цінити одну чемність англійського правительства, навіть голосно виявляють свої похвали. Недавно тільки писало „Новое Время“ похвали в честь його. „Мусимо бути справедливі супроти англійського правительства; в питаннях заграничної політики воно все виявляє велику розсудливість та повну відвагу. Се можна бачити у промові Грея про мароканську кризу, яка тільки завдяки отвертій рішучості англійського правительства скінчила ся добре; а так само виявили ся добрі прикмети заграничної політики Англії в справі перській. Проби перських інтересів, посягати роздор поміж Англією та Росією, потерпіли невдачу завдяки дійсній політичній зручності Грея“...

Отже приязнь Англії і Росії незахитана. Дійсно, навіть перські інтриганти її не захитали! Вона сильна й обчислена на довші роки, вона забезпечена на будучність тою політикою, яку ведуть обидва правительства супроти себе. Англія і Росія рішили йти спільно і солідарно собі помагати. Загрожена Германією Англія рішила за всяку ціну знейтралізувати російсько-німецьке зближення, затверджене рік тому в Потсдамі, переліцитувати Германією в усякого рода услугах і авансах, які та обіцяла або могла дати в Росії. Росія почула себе в приємнім положенню між сими двома конкурентами і її рішучі кроки на близькім і далекім сході були результатом сеї димльоматичної ситуації. Особливо цінне було се нове порозумінне з Англією, що зробило кінець традиційній ривалізації сих двох держав в Азії. Англійська парламентарна візита до Росії, котра мала, в печатковій ідеї, служити ганцією російського парламентаризму (і тому невпопад була привітана російськими лібералами), перетворило ся в демонстрацію російсько-англійського імперіалізму, з недю-

значними випадками на адресу Германії — так що занепокоєний тим імператор Вільгельм почав уже перші проби збиження з англійськими правлячими кругами. Яка доля спіткає сі проби, побачимо потім; поки що приходять ся констатувами, що Персії прийдець ся мабуть упасти жертвою сеї нової приязни Англії й Росії й конкуренції Германії й Англії. Бідний край мабуть не переживе своїх свободолюбних змагань і упаде здобичею цивілізаційних завдань культурних держав сучасного просвіщенного світа.

До нашого громадянства.

В р. 1913 минає сорок літ, як виступив на літературне поле найбільший письменник галицької України Іван Франко. Протягом тих літ виходили з під його невсипущого пера численні поезії, драми, оповідання, повісти, наукові розвідки, критичні й публіцистичні статті — взагалі розвинув він таку широку й многосторонню літературну діяльність, як ніхто перед ним, ні після його. Він є також одним з творців політичного руху серед народніх мас. І ніхто з більшим правом не може сказати, що присвятив усе своє життя, усе своє знання, усю свою працю виключно рідному народови. Його не відстрашувало ні недовіре земляків, ні переслідування чужих, не побивав ся він ані за карієрою, ані за визпачним становищем, ані за майном — і з сеї причини не докоряв своєму громадянству. І як коли й падали докори, кидались слова гіркої правди і болю, то все і всюди з мотивів ідеальних, як вислів любови до народу. І тепер, після сорока літ безнастаньного пожертвовання, коли його здоровле зломало ся, а творчість зустріла перепони, опинив ся він в найневідрадніших обставинах.

Тому то тепер громадї слід показати свою вдячність і признанне одному з своїх найкращих синів. Ювелейний дар Іванови Франкови нехай буде символом сеї пошани. Грошові жертви від заможних і бідних, від інтелігентів, селян і робітників нехай будуть доказом, що Українці вміють цінити своїх заслужених людей не тільки по смерти, а й за життя. В Галичині найкраще надсилати в Наукове товариство імени Шевченка Львів Супінського 21. В Росії в книгарню ЛНВістника Київ В. Володимирська 28.

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена передусім українській історії, фільології й етнографії, виходить що два місяці під редакцією Мих. Грушевського, том 105, Львів 1911, ст. 244.

Зміст цього тому „Записок“ такий: Іляріон Свенціцький Бучацьке Євангеліє (палеографічний опис); Іван Франко Студії над українськими народними піснями, Іван Джиджора Економічна політика російського правительства супроти України в рр. 1710 — 1730; Михайло Тершаковець До житєписи Макіяна Шашкевича; Стефан Балеї Про понятє психологічної основи почувань; Miscellanea: а) І. Франко Щасливий чоловік. Образок із життя білоруського пана з XVII — XVII.; б) М. Возняк Дві дрібнички до характеристики Марк. Шашкевича в; М. Грушевський й Ф. Леонтович — В. Ключевський — Д. Самоквасов. — Наукова Хроніка. Бібліографія.

Бучацьке Євангеліє, якому присвячує опис др. Свенціцький, переховується в архіві Львівських Василян; се пергаментова книга, зложена з 160 листків, писана уставом, з розмальованими ініціалами. Рукопись немає ближшої дати, а тільки є записка з XV в. що Андрушко Мушатяч дає монастиреви в Городищу (к. Сокаля в Галичині) всяке збіже. Автор дає подрібний опис і підносить особливости в графіці і мові цього пам'ятника.

Др. І. Франко в дальшій частині своїх Студій над українськими піснями аналізує думи, пісні і вірші про битви на Жовтих Водах і під Корсунем. Про першу побіду в народній пам'яті зховалися тільки загальні спомини в пісні „Чи не той то хміль, що коло тичин веть ся“, а про другу битву тільки фрагменти скомпільовані з думами про пізніші події. Крім цього дійшли до нас ще школярські вірші про сі моменти, як „Висипав ся хміль із міха“, вірші про Потоцького і ин. До всіх пісень додано багато пояснень і варіантів. Розвідка І. Джиджори про Економічну політику російського правительства супроти України в 1710 — 1730 рр. в сім томі „Записок“ вже довінчена. В останніх розділах зібрано звістки про торговельний трактат між Австрією і Польщею в 1727 р. в справі української торгівлі. Україна висилала на захід багато своїх продуктів, і як російське правительство своїми репресіями захотіло спинити сі зносини, наслідки цього відчула не тільки українська торгівля, але теж торгівля Польщі і Австрії; тому оба правительства заступалися за українськими купцями і рішили давати їм всякі полекші в торговельних операціях. Се була незвичайна подія, що чужий уряд заступався за вигоди підданих російської держави. Де які полекші для нашої торгівлі прийшли по смерті Катерини І. Новий український гетьман Апостол, сам великий промисловець і купець-експортер, розумів значінне торгівлі і взяв її в особливу опіку. З початку 1728 р. скликано конференцію репрезентантів українського купецтва і вони мали змогу вказати проект поправи торговельних відносин. Бажанне українських купців зводить ся до цього, щоби уряд дозволив свободний провіз всяких

товарів за границю — не виключаючи „заповідних“ продуктів. Апостол робив заходи, щоби добути такі вольности, але від уряду добув небагато: відтепер не примушували так строго торгувати тільки з російськими торговими містами. Зате гетьман всюди, куди сягала його компетенція, брав в опіку купців і боронив їх перед чужими і своїми. Завдяки йому заборонено торгувати в українських містах великоруським салдатам, що були дуже небезпечними конкурентами. Українців як елемент протегований регулював купецький кредит, боронив купецтво перед надужитями адміністрації і т. ин. Але все те були тільки другорядні дороги до піднесення української торгівлі і уряд російський все дивився неохотно на економічний розвиток України, готовив все нові і нові проекти на знищення економічної самостійности Гетьманщини. В таких відносинах торгівля не могла розвивати ся; помічаємо сумне явище, що козацька старшина а навіть багатше міщанство кидає давні широкі промисли і містить свої капітали в землі, і „мастностях“, — при купецтві лишають ся тільки бідніші верстви, що не могли мати ніякого впливу на політичне жите.

Сотні роковини родин Шашкевича принесли де-які нові матеріали до життя писі поета — в статі Мих. Тершаківця. В сій книжці Записок обговорено де які моменти з університетських років Шашкевича і його побуту в духовній семінарії та його відносини до польського повстання 1831 р.; в останній справі автор прихильяється до думки що Шашкевич не мав ніяких революційних аспірацій.

Врешті дають „Записки“ одну роботу з психології — д-ра Стефана Балей *Пропоняте психологічної основи почувань*. Ся проблема являється вперше у психолога Майнонга, що дає таку дефініцію: психологічною основою (Voraussetzung) почувань називаємо сі психічні зявища, з яких і через які дізнаємо приємности або неприємности. Дослідникови ходить тут о се, щоби означити ближе в яким відношенню стоять до себе ті інтелектуальні явища і почування. Психологи школи Майнонга приймають подвійну реляцію: причинову і відношене акту до змісту; др. Балей критикує сей погляд, а заміст тамтих реляцій ставить одну реляцію супроводу (корреляції). А що до психологічної основи, то треба розрізнити два її роди: дійсну основу, себто саме інтелектуальне явище, і мниму — утворену в буденній, наївній свідомости. — Наша психологічна література незвичайно бідна і треба витати появу сеї статі, хоч який спеціальний її характер; цінна вона і тим, що автор подає у вїй власну термінологію, не всюди може щасливу, але розроблену старанно; спеціалісти повинні звернути на неї пильну увагу і дати свої поправки.

І. Крип'якевич.

П. Понятенко. *Культура, національність та асіміляція в їх взаємних стосунках*. Видавництво „Зоря“ № 12. Ціна 20 коп. Київ 1912 стор. 68.

„Культура та її інтереси, пише в передмові до своєї праці д. Понятенко, останніми часами зробили ся справжнім щитом, захисту якого стали однаково охоче шукати взаємно ворожі між собою табори“. Який же з сих таборів обстоює інтереси культури, який є її ворогом — ось те гостре і трівожне питане, котре повстає перед малосвідомими елементами громадянства, і се питанне хоче порішити автор у своїй праці, котра з

ЛНВістник 1912, кн. II.

25

початку друкувала ся в українському педагогічному часопису „Світло“ (1911 р. кн. 2 і 3).

Що ж таке культура? Розв'язати се питання—се значить, як каже д. Понятенко, дати вірний критерій для пізнання, хто є ворогом а хто приятелем культурного поступу людскости. Але не можна погодити ся з тою дефініцією культури, яку дає автор. Хоч і вірно те, що культура—широке розумінне, котре охоплює надбання таж в духовному, як в громадському і господарчому розвитку певної доби, одначе не можна ніяк погодити ся з тим, що слово „культура“ означає найвищий ступінь розвитку, як каже автор, передовсім, європейської людности. Може таке опреділення потрібне було авторови в інтересах викладу, але на що ж калічити саме розумінне.

Далі. Розглядаючи окремі парослі культури, духовну, громадську та матеріально-господарчу, автор доводить, що дві останні „мають нахил ставати, пізніш чи раніш, властивими всім народам“, себто інтернаціональними. Нам здавало ся б, що, перше ніж висловлювати таке твердження, слід було б сказати, що таке нація, національне. Справді. Як що говорити що в громадському ладі і господарстві, ні в їхньому сучасному, ні в їхньому розвитку, не має нічого національного, бо, мовляв, елементи, на котрі розпадаєть ся і громадський лад, і господарство, є у всіх народів,—то те ж саме треба сказати і про духовну культуру і навіть про самі психологічні ознаки національної окремішности: елементи і тої і другої є у всіх народів. Але не у тотожности. чи однаковости складових елементів, вся суть справи полягає, а в комбінації сих однакових у всіх народів елементів матеріальної, громадської та духовної культури, навіть національної психіки, у відносному значінню кожного з їх. Пояснімо се прикладом з природознавства: як вода, так і перекись водорода складають з одних і тих же елементів кисень і водород; правда взято їх не в однаковій кількостній пропорції, звідси і хемічні сполучення мають ріжні властивости. Так само і в культурі. Кожна річ, говорив ще Гегель, більше має спільного, ніж одмінного з иншими речами.

Одначе се не заважає існуванню індивідуального, в тім числі і національного. Ріжні парослі культури, складаючи ся у всіх націй з тотожніх елементів, дають своєрідну комбінацію їх, національну комбінацію. До сього здатні всі парослі. І тому всі вони в цілому однаково національні.

Розглядаючи зміст культури, автор приходить до того висновку, що запозичування одними народами у других тих чи инших культурних надбань—явище, спільне культурному розвитку всіх народів. За австрійським соціалдемократом О. Бацером д. Понятенко виясняє велику вагу сієї аперцепції в національній справі. Але нам здаєть ся не треба з сього робити якогось фетіша. Так загин представників низької культури, напр. дикунів, коли їм доводить ся стати перед лицем вищої культури, не можна пояснити, як се робить автор, головне браком „здатности до аперцепції“. Адже ж сучасна культура насипрізь капіталістична, а сучасні культуртрегери-капіталісти і капіталістична держава. Не насаджуванне вищої культури, спонукує їх брати ся за культуртрегерську місію, властиво вбрати ся в її маску, а бариш. Історія колонізації і колоніальної політики доби капіталізму виразно говорить що не „нездатність до

аперцепції“ у дикунів веде їх до культурного і фізичного загину а жорстокі насильства, грабіж навіть фізичне нищення безсилах дикунів. І коли автор, під „вагою“ вищої культури, од котрої гинуть ликі аборігени кольоній, розуміє те, що ми тільки що сказали, то ми з ними згодні, але при чому ж тут аперцепція?

Далі д. Панятенко в другому розділі своєї праці говорить про асиміляцію, а саме, що під нею розуміють, чи потрібна і корисна вона для людського поступу, які класи її обстоюють, яким вона несе зло і т. д. І автор доводить, як загальними міркуваннями, аналізом сучасного соціально-економічного ладу, так і фактами національних відроджень, що за наших і близьких до нас часів асиміляція не є неминучим і логічним висновком історичного розвитку. Навпаки, свідомо активна асиміляція одним народом другого, денационалізація, є річчю вельми і вельми шкідливою для культурного поступу так окремих народів, як і цілої людскости. З сям, як і з головним висновком автора, що „шлях до загально-людського лежить кріз національність а не через неї чи побіч неї“ не можна не погодити ся. І взагалі, невважаючи на зазначені вище хиби, (взагалі нечисленні) треба признати, що книжка зачіпає вельми цікаву проблему написана живо, читається з інтересом і в основі вірно розв'язує питання

М. Пори.

Вол. Юринець, *Чергою хвиль. Лірика*. Львів, МСМХІ, ст. 41, 16^о, ц. 50 сот.

На галицько-українським парнасї мовчанка. Хто проміняв лютню Апольона на лїнійку дїдаскала, хто на палицю Меркурія („ера фінансово-економічна“), хто бавить ся з гіменом, а що всі сї занятя мало-поетичні, крім останнього розумієть ся, то очевидно поети собі мовчать, оскільки не трапляєть ся де весїлле, щоб навезти туди поетичного зїлля... Словом устаткували ся наші півбоги, вилїчили ся з своїх прогрішенїй, як каже один із них: чуємо одначе і то з уст ваших поетів, що мовчать вони ще через... критиків ¹⁾. Бачте бо галицько-українські поети — се дуже делїкатна порода „творцїв“, яка потрібує для себе спеціальних теплиць, інакше різкий несподіваний вітер критики готов їм бідним перестудити їх ніжне горлечко. Тому вони зрїкають ся співати, аж поки їм не гарантують міродатні сфери свободу від критиків...

Бідний наш поетичний промисл потрібує особливої опіки, спеціального охоронного мита, признання особливих привїлеїв музїйному цехови, бо інакше ми не матимемо творів поетичного слова, „чарованья краснихъ вымысловъ“...

Але хоч тихо на вершкѣ Парнасовім, на котрїм засїли признанї божки й півбоги нашої Молодої Музи, то на сусїднїх горбах чуємо дитячий виск і писк... Се бавить ся в творцїв наймолодша генерація, що народилась на склонї ХІХ в. і перші елементи освідомлення зачала відбирати в серединї першого десятилїття нашого віку“. До сїї категорїї належить і наш автор, з передмови котрого до збірочки його віршів і беремо сю цитату (ст. 5).

Супроти вусатих „дядьків“ патентованого „музїйного“ цеху пред-

¹⁾ Див. фелетон д. П. Карманського в ч. 9 „Дїла“ сього року: „Для чого упадають наші видавництва“?

ставники повисшої „генерації“ розуміють ся ще молокососи безвусі і певна річ, що ще рано вимагати від них чогось серйозного. . от собі діти, нехай бавлять ся, може з них і вийде щось путяще. І певне, коли б з шпиля Парнасового линули танцюристи або похоронні ноти старих майстрів, то чоловік не мав би просто часу й охоти прислухати ся до свистіння малих пустухів. Але струмент старих грачів припав пилом, сами вони понадимали непривітно губи, тож volens-nolens мусиш прислухати ся до малих Wunderkind-ів, — а нуж і справді виспіваеть ся малий, — і тим більше мусиш се робити, що малі збиточники. осмілені мовчанкою своїх учителів, надто вільно вже поводять ся і не дають вам просто спокою, скачучи коло вас на одній нозі, перекидаючи ся до гори ногами і безперестану кидаючи страшну какофонію зі своїх бузюнових дудок...

Отже рекомендую: Вол. Юринець, наймолодший, але й найзавзятійший дударь нашого часу, дійсно, „молодий та ранній“. Родив ся, як сам каже, на межі XIX і XX вв., а приходить до розуму і набирати свідомости почав десь в другій половині минулого десятиліття. Але се нічого розуміють ся не значить для талановитого хлопця і хоч сей Вол. Юринець, як уроджений в Галичині, і не авляеть ся дитиною великого міста, міста драпачів неба, проте темп розвитку у нього не сільської, а великоміської дитини.

Справді, не можна не надивувати ся швидкості його розвитку: мало що розуміючи, „з ледви пробудженим інтелектом“ (ipsissima verba, ст. 6) захоплюеть ся сей Wunderkind Авенаріусом, щоб чим дуж перебігти до основ Марксової діалектики. Але очевидно такі серйозні річи збудили сирий, невироблений мозок нашого дударика і він, кинувши книжки в кут, скоком-бокком навприсядки вибіг на улицу, зачувши „цілком інакші згуки“... „Пішли слухи, признасть ся наш „творчик“ в своїй сповіді, про парижські кабареети, берлінські каварні й моральні рації їх істнування“ (ст. 6). Впурнувши в нове життя і вкусивши від древа пізнання добра і зла, а не мавши мабуть над собою догляду старшої людини, наш невірний пливак зовсім пустив ся берега. Все, як сам каже, пішло шкереберть. „Нараз, повідає далі в своїй сумній сповіді, витворили ся в душі нові синтези... Що було ясне, очевидне, запало ся в гріб, на сцені осталась пустеля, кляття блуканини, сміх Іронії, гроза перепливання усього... Життя стало справдішньою чергою хвиль...“

В невгамовний коровід пішло все: суспільність, абсолют, абсурд, естетизм, усе видалось смішним, розвійним продуктом просоння...“ (ст. 6—7).

В результаті такого надто гулящего життя у хлопця, що не при звичаїв ся до поважної праці. „остало ся, як сам признасть ся, одно занятте — аналіза найлірбнійших атомів мого Життя...“ (ст. 7).

Де-хто міг би похвалити молодого хлопця, що нарешті він опам'ятав ся і рішив застановити ся над поправою свого життя. Але марна надія! Каварняне житте зовсім зіпсувало хлопця, а що він не мав часу перед тим „пізнати себе“ і навчити ся критично ставити ся до власних вчинків і думок, то не дивно, що його аналіза не принесла сподіваних результатів. Замість покаяти ся і стати ся порядним парубком наш каварняний Übermensch почав „вартість бачити в кожній своїй хвилині“

(ст. 7). І хоч бачив, що з нього сміється Бернзон, хоч бачив в його затиснених губах мимовільний жаль до себе (ст. 7), все ж не кинув свого.

Не дивно, що в таких самозасліпленню й самозвеличання, відважився наш герой чим скорше обдарувати суспільність „смішним розвійним продуктом просоння“, говорячи його власними словами. Розуміється тільки в стані просоння (може ще похмільного після кабаре-тєв?) коли контури дійсного ще не ясні, коли холод свідомости не прогнав ще чудних і невловимих фантазій півсвідомого, могла зародитися гадка видрукувати збірку віршів, навіяних безвладною „Чергою хвиль“. Правда, автор уважає, що „не самохвальби то голос а, самосвідомости, почуття ко-нечности, пошани для творчости“ (5), але ж ми розуміємо, що то за самосвідомість на просоння, а що до самохвальби — то вже чули про се вище.

А в тїм автор скромний — коли, мовляв, наше не в лад, то ми з своїм назад. „Кому чужі ті гадки, може зачати входити в контакт з інакшими проявами Духа“ (ст. 5).

Але ми таки спробуємо придивити ся до тої прояви, яка зявила ся отсе перед нами в одну із хвиль життя в образї „лірики“ молодого віршотворця.

Розуміється ся „поезії“ сї модерн fin de siècle'я, останній „крик моди...“ Подивіть ся самі: вірші надруковані не по старосвіцьки, а по новітньому: хрестиками, арками, або на взір капризного гірського потока... Се раз. Друге, хиба не настромляв поет фраз в родї „світ глухої ночі“ (10) „квилінне лямпад“ (12), та їм подібних? Автор або натягає собі на лице чужу машкару та ще й до гори сподом або розмазує таки власну твар крейдою, вибалушує очі, стає навспинячки, старається говорити замогильним голосом... „трагізм“, „небуттє“, „мандрівка Духа“, „радїсть Діонїза“, „Буття запитання“, „Мойри“, „свята Параболя“ і сила інших розумних річей нахапаных у чужих людей в „Європі“, скаже наш каварняний мандрївець, — а якже! нам впадає в очі майже в кож-дїм рядку „прояви Духа“ В. Юринця

Подумаєш: „як мало прожито, як много пережито!“

А се не правда скажете ви, поважний читачу, він се прикидаєть ся тільки, напускає на себе важности, а в ґрунтї річи він певно гарний хлопак.

Се нїякий пересичений естет, нїякий член великоміської літературної богеми, а певно здоровий собі парубіка, що чого доброго сидить собі десь при бюрку за писаркою та й марить подїбно до Реймонтового мрійника про парижські кабаре-тєти й інші „принади“.

Можливо що загарований грїш прогайнував десь, по шиночках, може навіть з вивіскою „Берлін“, або „Париж...“ Але все те, що наплїв він у своїй дитячо-бундючній, але й по дитячому смішній і наївній передмові і написав у віршах очевидно так само не пережив, як не бачив Парижа, а от собі — більш надробляв буйною думкою про привабний, заборонений овоч...

Та наплїв він багато таки несмачного. Послухаймо. „Мій ідеал: нїчим не бути“ (11), або „усе пусте — святий лиш людський біль“ (40), або ось довший уривок:

„Я нічого не встидавсь,
а з затисненими зубами
Себе самого викидав
яким я є; та хоч часами
душі своєї сам боявсь,
та йшов я далі, бо пізнав,

„що святість тільки — те
життя...

Святе у мерзавих хвилях,
Святе у подлости зусиллях,
Святе на святости стежках..
Один в артистів є закон
Любить життя хоч через стон...“ (31).

Як сей „світогляд“ помирити з тим, що бовкнув автор у передмові про науку Маркса, яка ніби то й досі лежить в основі його аспірацій (ст. 6), святий знає... Звичайна логіка сього не допускає, хиба дитяча... Розумість ся все се не перешкоджає нашому „артистови“ зараз стати на котурни:

„Ой не мішайте мене з юрбою
мізерних духів епігонів,
палких мистецтва гегемонів,
що „чесно“ вмюють жить з собою!..
Всіх тих мистців, що гарно знають
глядіть в кишені справжніх творців,

з трагічним жестом духоборців
пусті слова, зіхлялі бгають
в каскади строф, звучні ронделі,
в пестливі тони мадригалів,
у суму суетливі трелі..
що у нас кровію скипало...“ („Pro
domo mea“ ст. 29).

Ні, Господи, я не такий, як сі фарисеї, каже наш „артист:“ в чужі кишені я не зазираю (очевидно мова лише про кишені духа) пустих слів не бгаю в вірші і т. д. Але ми мабуть не повіримо клятвам автора, тим більше, що сам він признав ся, що навіть з собою чесно не живе! Він бачимо, таки добре запуслав руку в чужі кишені, але привичайвшись провадити гуляще життя не міг зужиткувати чуже добро на користь собі й загалу... Всі позички вийшли без віддачі, бо „чергою хвиль“ ламаного шеляга не варта! Користи для нас ся його робота, робота його „Духа“, не має ніякісінької: ні складу, ні ладу, ні думки своєї, оригінальної, — нічого немає... Слабодуха дуже ся „робота!“ Навіть мова, стиль и кчемні, варварські... Який „поет“ був його учителем української мови? Сам віршороб наш, на що вже хвастик, — і то признаєть ся:

„Ви не кажіть, що в мене мова
Якась хропава; мої слова
не хитро вяжуть ся з собою...,
ведуть облогом злим стернистим,
шляхом трудним і кременистим...
бо вони — діти завзятого бою“ (ст. 30).

Бачте, Дух автора творив так:

„Він валив молотом
і сверлив долотом
і гнітив арканом,
зак' (и) саваном
ляг на груди“ (ст. 31),

При такій роботі не диво, що коваль часом „бруду кал і з красою мішає“ (15). Але калу біг-ме за багато. Та що ж робити, — наш коваль, як бачили, кепську школу мав.

„Як би вчились так, як треба, то й мудрість би була своя“, казав Шевченко, але наш дударик зігнував сю науку. Инакше певне не вискочив би в одну із хвиль життя своїми віршами як Пилип з конопель, памятаючи на слова старого російського письменника Кантемира:

„Уме недозр'ялий, плод не долгой науки,
Покой ся, не понужай к перу мои руки“.

Бо як каже другий російський віршовник Василь Пушкін, Феб-бог дуже вибагливий і нетерплячий. Раз слухав — слухав він віршів одного тако-

го молодика, як осе наш Юринець, та й питаєть ся; кільки ж літ має віршороб, і дав свій вирок:

„15 только лѣтъ, не болѣе того, —
Так розгами его!“

Але В. Юринець — хлопець не поправний, — як ні старають ся над ним сікутори по приказу Апольона, а він таки кричить своє: „Шибавсь, шибать буду собою...“ (33). Та будемо сподівати ся, що виросте, то й порозумнішає...¹⁾

В. Дорошенко.

Василь Кудрик. *Весна.* Збірка поезій. Винніпег, Ман, 1911. 127 стор. З друкарні „Українського Голосу“. Накладом автора. Ціна 35 центів.

Збираючи ся прочитувати сю збірку поезій, був я цікавий дізнати ся, на скільки появи заморського життя, тамошнього оточення знайшли свій вислів, на скільки нова країна подала поетови товчок створити нові образи та змалювати одержані настрої і вражіння? Та я вельми розчарував ся...

Нічого з того я не стрінув у сих віршах. Вони не нагадують нам нічим Америки, хіба вільнішою волею слова, яка в артистичному напрямкові не вийшла авторови в хосен. Поет обурюєть ся на всі лиха, на всі зла, на всі аномалії, що затроюють життя, „обдертих, невільних“; нарікає, що не має на тому світі ніде правди, йому жаль змарнованого, подружнього пожиття; він тужить за дитячою радістю; йому ніяково, що „братне щастє“ між людьми зявляєть ся хіба у сні; в його находять оправданне революційні вчинки, бо вони викликані острашною життєвою конечністю. „Є стон журби і образ мук“. Та перед його очима блимає огник красшої долі. Як вихри не можуть знищити дерев, трав і зілля, бо корінь захований, так і життєва буря „не висушить жерела живих мрій, серця їй не розбити, скоро буря минєсь, оно краще стаєсь, мов росю умите“.

Поезії д. Кудрика мають одну кардинальну хибу: поет надто широко, надто довго говорить про яєсь лихо, про яєсь горе і т. ин. Тут не має прецизности і гармонійного зясування. Автор не стараєть ся подати нам свого малюнка кількома влучними штрихами, плястичними висловами та порівнаннями, але говорить до неозначеного кінця... Такі предовжєзні нарікання сходять на вічеву балачку, в якій найуважливійший і найвражливійший читач мусить згубити ся, а весь завязок та усі зусилля поета йдуть на марне... Сам автор найкраще схарактеризував себе:

Я арфи взір! Сто струн звенить
В моїй душі в одну мить:

¹⁾ Хоч великої налії автор таки не подає. Свідчить про се такий факт: коли один скромний рецензент переглядаючи набутки нашої літератури за минулий рік та мимохідь згадавши про поезії цілого ряду „писарчуків поганих вірш“ та насмливсь сказати, що „не варті вони доброго слова“, д. Юринець, підняв гвалт і заявив бундючно що він унава ж е р т в о ю (!) псевдокритики, що збірка його се випадкове явище в нашім письменстві, котрого зрештою („в кращім значінню того слова“, — додає він —) не існує і довгий час зовсім не буде (див. фельетон „Діла“ в ч. 20). Здаєть ся звідси одинокий льогічний висновок, що й „Чергою Хвиль“ — не є твором письменства в кращім значінню, бо письменства того ще нема... Чого ж тоді сердитись на критика? Знову дитяча манія величности й дитяча льогіка...

Сто голосів порветь ся в раз
На сто думок, на тисяч фраз.

Сі фрази пливуть без угамовання, пливуть і не переймають ся, немає їм стриму; витворюють ся справжній хаос рефлексій, а до того не кожний схильний вірити голословним наріканням... Де-які крепкі слова знову проходять у лайку, яка й на політичному вічу не конче пристала би до вподоби, а не то читачам поезії:

Так прецінь говорять поганці усі,
Гієни, вовки, галапаси.

Родинна святиня... Там купа смітя!
Собаки там сплять на престолі!..
Замкніте єї, зверху напишіть:
Святиня безглуздя й неволі!

Поет заговорив і про суть волі у подружю. Та се поетична балаканка трохи смішна, бо невідперта ніякою правдоподібністю, а так на саме слово автора ніхто не схоче повірити. З такими річами в поезії треба бути обережним, бо вони від артистичних чинників відходять, а до наукового оброблення і викінчення не доходять... сама снолука знову відірваних, шумно-поступових фраз, поданих у повному беззв'язку, є далека від справжньої поезії, від справжньої умілості.

По мойому, в літературній творчості бажано се, аби автор міг віднайти душу та містерне щось даної події або даного предмету, хоч би навіть найбуденніших і найменше замітних, потім аби виносив у своєму серцю і своїй голові та передав нам у відповідній ноші. Тоді всякі тези й сентенції зринуть самі собою і викличуть потрібний настрій та вражінє. Се віднайденне душі — *conditio sine qua* поп кожного артистичного твору: воно опісля витворює ілюзію дійсности, правдивого життя. Його ніколи не заступить голословне реферованне та сама балаканка. Всяка тема, се сирий матеріал, який мусить бути перетоплений, переварений і в найтонших подробицях викінчений в духовій кузні автора.

Творити мусить поет з внутрішньої конечности, без чужих впливів і кличів, без заложених тенденцій, а тоді вражіння й поворушення його, спричинені внутрішнім і зовнішнім світом будуть суцільні. Хто відступає від сих принципів, сей стає моралістом, проповідником, політиком, значить увіходить у чужу область і залишає своє питоме призначення та завдання...

Коли д. Кудрик признає мій погляд за стійний, тоді недостачі його збірки стануть йому наглядні, а зазначать ся красні шляхи нової збірки... Належні завдатки є, але треба їх відповідно спрямувати й вишколити.

Юрій Кміт.

Дмитро Николишин. *Розладде.* Драма в 4 актах, нагороджена на конкурсі краевого Виділу у Львові дня 15, марта 1911 р. Коломия 1911. ст. 140, 16^о.

Стару історію маємо в сій драмі, одну з тих, про яку співав ще Гайне, а які стрічають ся що дня: ви залюблені в дівчину, дівчина залюблена в другого хлопця а не в вас і так далі. Се називаєть ся трагедією, бо люди не можуть здібати ся ані руш, — і кінчить ся нераз сумно: убійством або й самовбійством. Але часом, властиво в більшій часті люди не стріляють ся, і трагедії тоді нема. Тоді, значить в пе-

реважній частині автори „роблять трагедію“. Чому трагедії і драми, а не просто комедії та водевілі — не знати. Хтось сказав, що любоване трагедією належить до чувств того самого рода, що любоване боротьбою іспанських биків. Може тим дасться пояснити нахил графоманів до роблення трагедії. Досить того, що маємо тут трагедію. Олена любить Ореста Дмитровича, правника, а Борис Малиновський, гімназійний професор любить Ярину. Але батько Олени волисть мати за зятя добре ситуваного професора, як молодого правника, і тому не зважає на любов дочки. Орест поїхав до Львова, всі його листи до Олени переловлює батько і не дає їх дочці. Олена в розпучі, думає що коханий забув про неї. Тимчасом приходить в їх дім Борис, і старається о її руку. Чому? Він же любить Ярину, свою далеку своячку! А тому, що Ярина бідна, а він має кілька соток корон довгу, і тих кілька соток сподіється дістати від батька Олени. Тому женить ся з нею. А Олена виходить знов за нього за муж, бо ніби мусить вийти за муж кожда гарна дівчина; по друге від свого любого не має ніякої звістки, а впрочім батько присилював. Відси починається драма. Властиво кажучи я не міг би був нічого розказати про дві залюблені пари, як би не стара Мокрина, служниці в батьків Олени а відтак у неї самої, служниця поінформована як найкраще в сердешних справах своєї пані і уміюча все доглянути своїм орлиним оком. І ота Мокрина — от би навчити її писати „драми“ з автопсії, бігме дісталаб першу премію на конкурсї галицького виділу краевого — послужила багато як „експозиція“ драми, розказуючи передісторію дієвих осіб. Отже, як я сказав, починається „драма“. Олена вічно сумна ходить і нишком плаче. Борис не дістав грошей і теж не дуже вдоволений родинним життєм і молодою жінкою. Нарешті спроваджує собі свою любку Ярину, яка як „своячка“ може побути в гостях. Вона й приїздить. Але якось так вийшло, що в той сам день стрічав Борис Ореста, — а вони шкільні товариші, — і веде також до себе в гості. Всі четверо опинили ся таким чином під одним дахом. А тут вже не лиш драма відбувається, але готується й „трагедія“. Бо прецінь не можливо цілувати ся Орестови з Оленою а Борисови з Яриною, щоб хтось случайно не увійшов в хату і не застав пари на горячому вчинку. А так власне стало ся і вся тайна викрила ся. Орест поцілував Борисову жінку і осоромив його домашнє огнище. Борис, хоч не любить жінки і сам цілує дівчата, мусить мати сатисфакцію, отже визиває Ореста на поєдинок. Поєдинок дійсно, відбув ся, Орест стріляє в Бориса і ранить в руку. На тому очевидно не кінець: Борис прогнати хоче з своєї хати не тільки товариша, але й „віроломну“ жінку. Вона плаче: бо дійсно: що вона зробить і де подіється. Але припадок раує її: викривається також і Борисова „зрада“, а тепер Олена може з власної ініціативи покинуть мужа. І покидає. Тут драма кінчить ся.

Яке „трагічне розладде!“ — гукає патетичним „венгжинівским“ язиком сам автор, любуючись зрілцем, до якого матеріялу дала всезвайка кухарка Мокрина. Той жест автора, отже зачудування випадками в власному творі — се чи не найпластичніша „ситуація“ в цілій „драмі“. Я так і бачу автора, уявляю собі його настрої гордого властителя маріонеткового театру, в якого руці знаходить ся шнурок від цілої машенерії. Схоче, то тільки потягне — і маємо „трагічне розладде“. Чи-

таючи ту драму, нагороджену на конкурсї не даром пригадуєш собі вірш одного німецького поета, який так менше-більше співає про Николишиних: На вершку тополі сидить чоловік в кальсонах, сипле рожі і зітхає до сонця: ох! яка висока глибокоумність! *М. Євшан.*

Отчетъ о состояніи промысловъ и другихъ земельъ Кубанской области о работахъ горной части Кубанскаго Областнаго Правленія 1909 года.

Составленъ горн. инж. Д. Баклановымъ, под ред. Е. Юшкина
Екатеринодаръ, 1910, ст. 32—Отчетъ... etc., за 1910 годъ Ек-даръ, 1911, ст. 85.

Кубань — один з найбагатше обдарованих природою й найменш досліджених та експлоатованих районів України. До останніх років на природні багатства Кубани ніхто зовсім не звертав уваги. Лиш останніми часами, коли кубанським гірництвом зацікавились чужоземні капіталісти, справа дослідження Кубани посунулась наперед трохи жвавійше. Кубанська краєва рада запросила до себе на службу гірничих інженерів, і тільки дякуючи заходам останніх ми маємо тепер змогу хоч приблизно уявити собі розміри природних багатств сього не справедливо занедбаного краю.

Як довідуємо ся з двох „Отчетів“ (за 1909 і 1910 рр.), складених краєвими гірничими інженерами Юшкиним, Баклановим і Бублійниковим, Кубань потенціально дуже багата на продукти гірництва. Нафтові джерела відкрито в одділах майкопським, катеринодарським і темрюкським (зазначимо до речі, що в майкопським одділі, по перепису 1897 р., Українців числилось 33 проц., у катеринодарським — 57 проц. і в темрюкським — 79 проц.). Починаючись на заході Кубани — Таманським півострові, нафтові джерела тягнуть ся майже безпереривною лінією на південний — схід, паралельно з Кавказькими горами, приблизно до меридіану міста Майкопа. Такий величезний обсяг нафтової зони — більше 300 верст — безперечно мусів звернути на себе увагу підприємців, і дійсно, перші кроки нафтової промисловости на Кубани почались ще в 60-х роках минулого століття. На жаль, спроби організувати широку експлоатацію нафти, почасти з причин економічних, почасти ж з різних інших причин, успіху не мали. Найбільш нафтове підприємство, що заснувалось на Кубани („Рускій Стандарт“), припинило свою діяльність ще в 1899 р., бо досліді, роблені товариством протягом 20 років коло станиці Ільської, показали, що дожерела нафти там невеликі й не повернуть затраченого капіталу. З сього часу й протягом дальшого десятиліття нафтової промисловости на Кубани й не було. Тільки за останні роки приватні підприємці знов почали цікавитись кубанською нафтою, й згодом настала відома „кубанська нафтова горячка“. Усі кинулись записувати за собою нафтові участки єдине за-для того, щоб незабаром перепродати їх з вигодою для себе. Почалась страшенна спекуляція нафтовими „заявками“, і кінець-кінцем на Кубани розцвіла не нафтова, а стовпова промисловість („столбопромышленность“, мовляли Росіяне). Хазяї „заявок“ квапились тільки ставити стовпи на своїх участках, а шукати й розробляти її вони й не думали.

Тільки на де-яких поодиноких участках робились, улаштувались промисли й потроху добувалась нафта. У 1908 р. такі досліді робились на промислах графа Канкріна (Суворовсько-Черкеський участок), Палаш-

ковського й Бунге (станція Нафтова), Селітреннікової (ст. Ширванська) й Богдановича (ст. Калузька). На сих 4 участках добуто в 1908 р. 79.300 пуд. нафти — отсе й була вся нафтова продукція Кубани за той рік.

Слідуючий 1909 р. внїс де-яке оживленне в кубанську нафтову промисловість. Досліди й добуванне нафти почалось на багатьох нових участках — інженера Піховського (ст. Хадижинська), Хоросанова (ст. Хадижинська й Нафтова), Йобазова (ст. Нафтова й Ширванська), Терзієва (ст. Нафтова й Ширванська), Армавір-Майкопського товариства (ст. Ширванська), герала Гульковського (ст. Ширванська), Селітреннікової (ст. Ширванська), Палашковського та Бунге (ст. Ширванська) і в Темрюкськїм одділі.

У Катеринодарськїм одділі жваво почало процювати нове Бакинсько-Чорноморське товариство. Одне з джерел сього т-ва (№ 1), сусідне з участком Селітреннікової в станіці Ширжанськїй, почало викидати нафту з 22 серпня; фонтан нафти досягав 6 сажнів висоти. 30 серпня, коли джерело очистили, забив величезний фонтан заввишки в 30 сажнів, такий самий, як і ті що зробили початок нафтовїй промисловости бакинського й грозненського районів. За два тижні фонтан викинув більше 3 мїл. пуд нафти. Фонтан бив би й далі, та його забито глиною, бо не було куди збирати нафту. Одначе, й після того фонтан викидав щодня по 20 тис. пуд. нафти. Тільки через два місяці джерело пощастило забити настільки, що воно стало давати по 1000 пуд. у день.

Такий сильний фонтан, що забив з малої глибини (35 саж.), дав підставу впевнитись, що майкопськїй район дуже багатий на нафту. Фонтан, між иншим, викидав багато піску, що свідчило тро великі запаси нафти в землі й про легкість її добування. Мале віддаленне від Чорного моря, з одного боку, й висока якість нафти (удільна вага—0,840), з другого, — збудила в Кубанських нафтопромисловцях найкращі надії. Тоді — то й настав апогей тої „нафтової горячки“, що нагадала про колишні „золоті горячки“ в Каліфорнії й Клондайку та про галицько-бориславську нафтову горячку, так яскраво описану І. Франком в його бориславських оповіданнях.

Не зважаючи, одначе, на величезний розвиток „столбопромышленности“ в 1909 р., нафти за сей рік видобуто мало — всього 730,326 п. Номінально нафти видано більше, а саме — коло 4 мїл. пуд. Та більше 3 мїл. пуд. нафти згоріло під час пожежи знаменитого фонтану бакинсько-чорноморського т-ва, отже фактично видобуто й зутілізовано тільки 730.326 п. проти 62,440 п. 1907 р. і 82. 432 п. 1908 року. Означене число поділяеть ся всього поміж 4 промислами: бакинсько-чорноморського т-ва (634.975 п.), Селітреннікової (37.410 п.), військового участку в Суворовськo-Черкеськїм районі (41.037 п.) і участку „Роза“ того же товариства (17.904 п.).

Треба ще зазначити, що в 1909 р. зроблено перші спроби переробляти на місці нафту в керосин. Для того коло ст. Шировської збудовано керосинову фабрику Селітреннікової, куди почалась перегонка нафти з її Ширванського промислу. До кінця року вироблено всього 1.500 п. керосину.

1910-й рік почав ся для кубанської нафтової промисловости при

дуже прихильних ауспіціях . У пам'яті промисловців ще була згадка про грандіозний майкопський фонтан. Хто до того часу ще вагався, чи є на Кубані нафта, той тепер перестав вагатись. Коли настала весна, на Кубані закипіла горячкова діяльність. З одного боку, почали обору́дуватись нафтові промисли: копались джерела, будувались магазини, виникли проекти збудування кількох залізниць і нафтотягів. З другого боку, ожилилась діяльність „заявочників“. А кіотаж набрав таких нечуваних розмірів, що стовпи з заявками ставились навіть на таких участках, де ні в яким разі не можна було сподіватись нафти. Район заявок охопив плату в 14.500 кв. верст. або в півтора мільона десятин. Коли б не природні перешкоди — Кавказькі гори з півдня й ріка Кубань з півночі, — то заявочна площа поширилась б ще більше. Але енергія стовпопромисловців мусила розбитись об ці природні перешкоди. Одначе, й в межах сеї площі заявлено було 33.076 участків.

Розумієть ся, величезний відсоток сих участків з погляду їх нафтоносности представляв собою не більш не менш, як звичайнісінькі „мертві душі“. Такий розвиток ажіотажу дуже пошкодив кубанській нафтовій промисловості, бо солідні підприємці перестали нею цікавитись, як об'єктом одної тільки спекуляції. Тільки з другої половини року хвиля ажіотажу понизилась, і тоді нафтова промисловість почала розвиватись більш нормально. На занедбаних промислах знов почалась робота, будівництво знов розвинулось, і промислове життя почало набірати більш нормального характеру. Проте кількість нафти видобутої за сей рік, також розмірно досить невелика — всього 1.355.450 п. Коли отже порівняти се число з числами попередніх років, то поступ покажесть ся безсумнівним, але саме по собі число 1.355.450 пудів за цілий рік та на такий величезний район — занадто мізерне.

З сього, одначе, не треба робити висновку, що перспективи нафтової промисловості Кубані — дуже сумні. Навпаки, всі дані свідчать про те, що при певних умовах Кубань може зробитись новим і дуже помітним осередком не тільки російської, а й світової нафтової промисловості. Природні умови краю сьому цілком сприяють. Треба тільки, щоб до роботи взялись люде з великою енергією та з великими капіталами. Очевидно, такі люде знаходять ся. Останніми часами все частійше надходять звістки, що чужоземні підприємці — переважно Англіїці — вкладають свої капітали в кубанські нафтові промисли. Очевидно, справа ся не пропаща, коли практичні Англіїці не боять ся вкладати в неї свої гроші.

Ціла увага краюого уряду і місцевих наукових сил останніми часами була присвячена нафті й нафтовій промисловості, для розвитку якої зроблено досить багато. Але Кубань богата ще й на інші природні скарби. Досліди показали, що на Кубані існують: асбест, руди срібно-свинцова, мідяна, живого срібла, цинкова й залізна, кам'яний вугіль, мрамур, вапняник, огнетревала глина, цементовий і піскуватий каміні, глауберова й звичайна сіль, різні мінеральні джерела й цілющі грязі. Де-хто з Кубанців свідчить навіть, що в де-яких місцевостях краю існують розсипи срібла й золота.

Як сказано, на ці природні багатства Кубані досі ніхто ще не звернув належної уваги. Де-які компанії беруть ся вже розробляти срібно-

свинцову руду, а військова рада захожуєть ся коло впорядкування й експлоатації своїх мінеральних джерел. Та се тільки перші кроки, що великого значіння не мають. Безперечно, одначе, що Кубани судило ся відограти величезну ролю в світовій гірничій промисловости. Може пройдуть ще десятиліття, поки Кубань дочекаєть ся своїх Нобелів і Юзів, але рано чи пізно вона їх таки дочекаєть ся. *М. Гехтер.*

Нові українські книжки і брошюри ¹⁾.

(Подає Бібліографічне Бюро Наукового Товариства ім. Шевченка).

- „Універсальна Бібліотека“. — ч. 15. *Менандер*. І Право дитини. ІІ. Із мудрости Менандра [див.].
175. * *Федькович, Осип Юрій*. Добуш, написав... „Народна Бібліотека“, ч. 9 [див.].
176. * *Ферко, Ів*. Коло смерти. Оповіданє. Накладом Редакції „Діла“. Львів, 1911. Ст. 5—53, м. 8°. Ц. 80 сот.
177. * *Франко, Іван*. Батьківщина і інші оповідання. [Вид. „Українсько - руської Видавничої Спілки“]. Київ, 1911. Ст. 3—123. 8°. Ц. 40 коп.
178. * *Франко, Іван*. Давне й нове. Друге побільшене виданє збірки Мій „Ізмарагд“. Поезії... Писаня Івана Франка, V. Накладом „Українсько - Руської Видавничої Спілки“. У Львові, 1911. Ст. III—X + (1) + 3—268. „Літературно - Наукова Бібліотека“, Серія I, ч. 124.
179. * *Франко, Іван*. Зівяле Листя. Лірична драма. Друге видання. Накладом „Руської Видавничої Спілки“. Київ, 1911. Ст. 3—112. 16°. Ціна 50 коп. „Літературно - Наукова Бібліотека“, ч. 150 (серія II.).
180. * *Франко Іван*. Молитва за своїх ворогів. Подав... Київ [1911]. Ст. 9. 8°.
- * *Франко Іван*. Писаня... т. V. Давне й нове. Друге побільшене виданє збірки Мій „Ізмарагд“ Поезії... [див.].
181. * *Франко, Іван*. Учитель. Комедія в трьох діях. Друге виданє. Вид. „Українсько - руської Видавничої Спілки“. К., 1911. Ст. (1) + 5—76. 8°. Ц. 0-70 К. „Літературно - Наукова Бібліотека“, серія I, ч. 119].
182. * *Хоткевич, Гнат*. Камінна душа. Повість. Чернівці. 1911. Ст. 3—376. 8°. Ціна брошуров. примірника 4 Короні. [почасти на гуцульським діалекті].
183. *Храневич, К.* Кредітова кооперація на Правобережній Україні. К., 1911. Ст. 45. 16°.
184. *Хто ми є?* Про українську народність, державу і мову. Чернівці, 1911. Ст. 47. „Народна Бібліотека“, ч. 21.
185. * *Цеглинський Григорій*. Соколики. Комедія в IV діях. Друге виданє. Накладом „Українсько - руської Видавничої Спілки“. Ль-

¹⁾ Див. XII кн. ЛНВ 1911 р.

- вів, 1911. Ст. (1)+5—135+(8) [оголош.] 16°. Ц. 80 сот. „Літературно - Наукова Бібліотека“ ч. 148 [серія II].
186. * **Цеглинський, Григорій**. Шляхта ходячкава. Комедія в IV діях. Друге виданс. Накладом „Українсько - руської Видавничої Спілки“. Львів, 1911. Ст. (2)+5—115+(10) [оголошення]. 16°. Ц. 70 сот. „Літературно - Наукова Бібліотека“ ч. 147 [серія II].
187. * **Центральний Комітет Укр. Соц. Роб. Партії**. Українська Соціалдемократична Робітничка Партія. До робітництва України. Накладом Івана Скульського. Львів, 1911, іюнь. Ст. (1). fol^o.
188. **Цяба, Іван**. Думки - лебедоньки. Видавництво „Молодик“ під редакцією В. Січовика. Лозова, 1911. Ст. 16. 16°. Ц. 20 коп.
189. * **Чайковський, Микола**. (Nicolaus Czajkowskyj) Метациклічні рівняння і їх групи (Über metazyklische Gleichungen und deren Gruppen). Відбитка із „Збірника Математично-Природописно-Лікарської Секції Наукового Товариства імени Шевченка“, т. XIV. У Львові, 1910 [вийшла в 1911 р.]. Ст. 143+(1) III. 8°. [короткий зміст і заголовок на німецькій мові].
- * **Чайковський, Микола**. Показчик до Збірника математично—природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. I. XIII. Роки 1898 — 1909 [через помилку надруков. 1908 — 1909] Зладив... Index zu den Bänden I—XIII. der Samelschrift der mathematisch—naturwissenschaftlich—ärztlichen Sektion (mit einem deutschen Titel aller originellen Arbeiten). Jahrgänge 1893—1909). Zusammengestellt von Nikolaus Czajkowsky. Відбитка із „Збірника математично - природописно - лікарської секції“, том XIV. У Львові, 1910 [вийшов в 1911 р.]. Ст. 78. 8°. Ц. 1—Кор. [на укр. і почасти на німецьк. мовах].
190. * **Чайковський, Микола**. Приблизна конструкція правильного семикутника. Подав... (Angenäherte Konstruktion eines regulären Siebenecks) [Відбитка з „Збірника Математично-Природописно - Лікарської Секції Наукового Товариства ім. Шевченка“, т. XIV] [Львів, 1911]. Ст. 3. 8°. [заголовок і короткий зміст — на німецькій мові].
191. * **Чайковський, Микола**. Як люди навчилися числити? Накладом Редакції „Народного Слова“. Львів, 1910 [на окладинці—1911, вийшла 1911 року]. Ст. 3—26. м. 8°. Бібліотека „Народного Слова“, ч. I.
- „Час“, видавництво у Києві. Серія V-та.—№ 41. * **Шевченко, Тарас**. До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх [див.].—№ 42. * **Шевченко, Тарас**. Чернець [див.] — № 43. * **Шевченко, Тарас**. Тополя [див.]. — № 44. * **Шевченко, Тарас**. Причинна [див.] — № 45. **Шевченко, Тарас**. Іван Підкова. — До Основ'яненка [див.]. № 46. * **Шевченко, Тарас**. Гамалія [див.]. № 47. * **Шевченко, Тарас**. Перебендя. — Думи мої, думи мої [див.]. — № 48. * **Шевченко, Тарас**. Утоплена. — Хустина [див.]. — № 49. * **Шевченко, Тарас**. Варнак. [див.] № 50. * **Шевченко, Тарас**. Титарівна [див.].

- „Червоний Прапор“, видання. — ч. 10. *Левинський, В.* Хто такі націонал демократи? [див.].
192. **Чикаленко, Е.** Розмова про сільське хазяйство. 4-та книжка. Виноград. Изд. 3-е, исправленное и дополненное. Спб., 1911. Ст. 40 [з образками]. 8°. Ц. 6 коп. Вид. „Благотворительнаго Общества изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“.
193. Читанка руска для IV. кл. Друге видане. Накладом ц. в. Видавництва шкільних книжок. Львів, 1911. Ц. 2, 40 коп.
194. **Чорович, Светозар.** Герцеговінські оповіданя. З сербської мови переклав Плятон Карпинський. Чернівці, 1911. Ст. 44. Ц. 40 сот. „Народна Бібліотека“, ч. 10-11.
195. * **Чугур С.** Як чорт собі помічника придбав? Написав... Книжочка з образками. Накладом Григорія Шпильки. [на окладинці: „Казка з образками. Написав... etc.]. Чернівці, 1911. Ст. 3—11+(4). 16°. Ц. 6 сот.
196. **Чупринка, Гр.** Сон-трава. Поезії. Українське видавництво „Ранок“. К., 1911. Ст. 31. Ц. 15 коп.
197. **Шахраєв, Микола.** До роковин. Частина з поезій. Константиноград, 1911. Ст. 24. 8°. Ц. 15 коп.
198. **Швыдкий, Хама.** Маруся, або колы бь не метельця, то не було бь такого щастья. Повість. Москва, 1911. Вид. Т-ва И. Д. Сытина. Ст. 107.
199. * **Шевченко, Тарас.** Варнак. З малюнком артиста-маляра Н. Орлова і заставкою І. Северина. Київ, 1911. Ст. (1)+12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V-та, № 49.
200. **Шевченко, Т.** Власноручні малюнки. За артистичним доглядом проф. В. В. Мате. Вид. „Общества имени Т. Г. Шевченка“... Вип. I. Спб., 1911. Ст. 3+15+3) малюнків. 4°. Ц. 4 руб.
201. * **Шевченко, Тарас.** Гамалія. З малюнком артиста — маляра І. Іжакевича і заставкою І. Северина. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V-та, № 46.
202. * **Шевченко, Тарас.** До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх. З портретом Т. Шевченка, мальованим артистом — маляром Ф. Красицьким і заставкою І. Северина. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V-та, № 41.
203. **Шевченко, Тарас.** Іван Підкова. — До Основяненка. Київ, 1911. Ст. 8. З малюнок. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V-та, № 45.
204. **Шевченко, Т.** Кобзарь. Друге видання В. Яковенка (під редакцією В. Доманицького) з портретом і життєписом). Спб., 1911. Ст. 28+600+портр. 8°. Ц. 60 коп.
205. * **Шевченко, Т. Г.** Маленький Кобзарь. З портретом, життєписом і 32 малюнками. Упорядкував В. Доманицький. Спб., 1911. Ст. VII+143+(3)+портр. 8°. Ц. 25 коп. Вид. „Благотворительнаго Общества изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“, № 62.

206. **Шевченко, Тарас.** Малий Кобзарь для дітей. Вид. „Український Учитель“. Київ, 1911. Ст. 64. З малюнками. 8°. Ц. 20 коп.
207. * **Шевченко, Тарас.** Перебендя. — Думи мої, думи мої. З малюнком Трутовського і портретом Т. Шевченка. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 47.
208. * **Шевченко, Тарас.** Причинна. З малюнками артиста — маляра І. Іжакевича. У Києві, 1911. Ст. (1)+3—12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 44.
209. **Шевченко, Т.** Русалка. Як би тобі довелося. Вид. В. Яковенка. СПб., 1911. Ст. 12+2 малюнк.+портр. Ц. 2 коп. „Ілюстрована Шевченківська Бібліотека“ № 21.
210. **Шевченко, Т.** Сотник. Вид. В. Яковенка. СПб., 1911. Ст. 20+1 портр. 8°. Ц. 3 коп. Ілюстрована Шевченківська Бібліотека“. № 18.
- 211—206. **Шевченко, Т.** Твори в двох томах. * Том перший. Кобзарь. Під редакцією В. Доманицького з життєписом, портретом і 53 малюнками Н. Ткаченка та С. Дудіна. СПб., 1911. Ст. портр.+ (1)+V—XXIII+XXV—XXIX+600+53 образків. Ц. 1 р. 10 коп. [перше, сконфісковане урядом, видання].
— Том другий. Ст. 447+портр+3 образки. 8°. Ц. 1 р. 50 коп.
212. * **Шевченко, Тарас.** Титарівна. З малюнком Д. Трутовського і О. Сластьона. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 50.
213. * **Шевченко, Тарас.** Тополя. З двома малюнками артиста - маляра П. Холодного. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 43.
214. * **Шевченко, Тарас.** Утоплена.—Хустина. З власноручним портретом Т. Шевченка і заставкою К. Василенка. Київ, 1911. Ст. (1)+3—12. 16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 48.
215. * **Шевченко, Тарас.** Чернець. З двома малюнками артиста—маляра П. Холодного. Київ, 1911. Ст. (1)+3—8—16°. Ц. 2 коп. Видавництво „Час“ у Києві. Серія V - та, № 42.
216. * **Шелтицкий, Андрей,** Митрополит. Канадійским Русинам. Написав... Жовква, 1911. Ст. 3—93+(2). 8°.
217. * **Шелтицкий, Андрей.** Митрополитъ. Посланіе пастырске... Митрополита Галицкого, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подільського. Всеч. Духовенству и всѣмъ Вѣрнымъ своихъ Епархій О молитвѣ. Жовква, 1911. Ст. 3—32. 8°.
218. * **Щироцький, Кость.** „Сама собі в хаті господиня“. (Картина Т. Шевченка). Подав... [Відбитка з „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“, т. СІ] [Львів, 1911]. Ст. 101—108. 8°.
219. * **Шкòла народна.** Часть перша. Буквар і рахунки для дітей першого року науки. Накладом ц. к. Видавництва руских книжок шкільних. У Львові, 1911. Ст. (1)+3—34. 8°, Ціна оправленого примірника 45 гелерів.